

მ მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეათე

№ II

თ მ ბ მ რ შ ა ლ ი, 1903

ტ ფ ი ლ ი ს ი

საბჭოთა რესპუბლიკის მთავრობის ბრძანებით

1903

Довв. ценз. Тифлисъ, 20 Февралья, 1903 г.

შინაარსი

ბმ

- I—**დაზოგვებულნი.**—(მოთხრობა) დუტუ მეგრელისა . . . 1
- II—**ხენთი.**—რუს-ოსმალს (1877—1878 წ. (უკანასკნელ
ომის დროის ისტორიული რომანი. რაფუფისა (თარგმანი
სომხურიდან) ბ. ევანგულაფისა (გაგრძელება) . . . 23
- III—**სამნი.**—მ. გორკისა, თარგმანი ი. ჰოლუმორდგინო-
ვისა. (გაგრძელება) 77
- IV—**ჟარტველთა მათიანე.**—მოსე ჯანაშვილისა . . . 1
- V—**უცხოეთის მიმოხილვა.**—საფრანგეთი.—უორესის სიტყვა . 29
- დ ა მ ა ტ ე ბ ა.**—საგვარძნეთის ძველი ისტორია დასაწყისი-
სიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე.—ფრან-
გულიდან ნათარგმნი ვ. ლ—სა 385—416

დაშორებულნი

I

— მზე გადახრილა; საცაა მატარებელიც შოვა, — სთქვა ედუკიმ, როცა, სამზარეულოდან გაძოსულმა, მზეს შეხედა და წავიდა აივნისკენ.

— რას შვრები, ნიკიფორე, არ მიდიხარ შესახვედრად? — ჰკითხა მან ქმარს, რომელიც ამ დროს სკამლოგინზე წამოწოლილიყო და, წარბებ შეკრულბ, ჭერს მისჩერებოდა. — არ გესმის, კაცო? — ხმა აამაღლა ქალმა, როცა პასუხი ვერ მიიღო: მზე გადიხარა, საცაა შოვა მატარებელი.

— რა გინდა, რა? რას ჩამცივებინხარ? — შემოუტია ნიკიფორემ.

— არ დახვდები სვიმონს? — ხმა მოტკბილებით ჰკითხა ახლა ედუკიმ.

— რაზე უნდა დახვდე? რა დაჯილდოებული მოდის, რომ წინ მივეგებო და მშვიდობით მობრძანება მივულოცო? — წამოიძახა ნიკიფორემ, გაუყარა ქუსლებ ჩაკეცილ წულებში ფეხები და დააიწყო იქით-აქეთ აჩქარებით სიარული.

— რაფა რაზე უნდა დახვდე? ამდენი ხანია შვილი არ გინახავს, — დაიწყო საყვედურით ქალმა.

— შვილი, თვარა ის რომ დაჩინონიკებული მოდის, — სთქვა ამოოხვრით ნიკიფორემ.

— რა ვუყოთ მერე? შარცხი ვის არ მოუვა? ამბობენ, სხვაც ბევრია დათხოვნილიო, — სთქვა ედუკიმ.

— იქნება, სხვებს მილიონები აქვსთ და შვილებს თავის შესაქცევად ასწავლიდნენ მხოლოდ, მე-კი უკანასკნელი ვენახი

დავაგირავე წელს, რომ სვიმონისთვის საჭირო ფული გამეგზავ-
ნა. ვფიქრობდი, ერთი წლის მეტი აღარ დარჩენია, ბარემ გაა-
თავებს სწავლას და მეშველება-მეთქი. ასე მეგონა, დაჩინონი-
კებულო ჩამომვიდოდა და ის-კი გაუბედურებული მოდის! ხმა
აუკანკალდა ნიკიფორეს და ცრემლით ავსებული თვალები
ახალუხის სახელოთი მოიწმინდა. ედუკისაც აუცრემლიანდა
თვალები და თავი დახარა, თითქო სვიმონის მაგიერ ის იყო
დამნაშავე.

— არა, რაზე მოდის, რომ მოდის?— დაიწყო ისევ ნიკი-
ფორემ:— რა პირით მოდის ჩემთან? ყელში დანა გამიყარა, დამ-
კლა თავის ხელით, გამაუბედურა ცოლშვილიანა და, ვითომ
აქ არაფერია, მწერს, მოვდივარო. რა უნდა, რომ მოდის?..

— ბეჩა, ნიკიფორე, რას ამბობ? აბა სად უნდა წავიდეს?—
გააწყვეტინა ცოლმა.

— სადაც უნდა, იქ წავიდეს! მოჯამაგირედ დადგეს, ზურგ-
ზე კურტანი მოიკიდოს და იმუშავოს! მისი წონა ფული დამი-
ხარჯავს და კიდევ ჩემთან მოდის სარჩენად? ან ღმერთს რას
ეუბნება ის ჩემის ცოდვით სავსე და ან კაცს? მთელი ჩემი
საცხოვრებელი იმას გადავალე და რაღათი უნდა გამოვკვებო
ცოლშვილი, როგორ-ღა უნდა გამოვზარდო დანარჩენი შვი-
ლები? განა საცოდავები არ არიან ეს, მარგალიტივით, ბავშ-
ვები, რომ იმის წყალობით უსწავლელები უნდა დარჩნენ? ნიკი-
ფორემ ხელი გაიწვდინა ოთხ პატარა ერთმანეთის მომდევნო
ბავშვებისკენ, რომელნიც ამ ლაპარაკის დროს შეუმჩნევლად
მოსულიყვნენ დედასთან. ედუკიმაც დახედა პატარებს და თავი
ველარ შეიმაგრა: რამდენიმე ცვარი ცრემლი გადმოუგორდა
თვალთაგან. ჩამოვარდა გულის შემზარავი ღუმილი, რომელიც,
ვინ იცის, რამდენს ხანს გაგრძელდებოდა, რომ ამ დროს ხეო-
ბიდან მატარებლის სტვენის ხმა არ მოსულიყო.

— მაშინა, მაშინა! დაიძახეს ბავშვებმა და კიშკრისკენ
გაიქცენ ხტუნვითა და ყვირლით.

— ვაიმე, დაღუპულო ცოლო და შვილო! ღრმა ამოოხ-
ვრით წამოიძახა ნიკიფორემ და ჩამოჯდა სკამლოგინზე.

— წავიდეთ, ჭიშკართან მაინც დავხვდეთ! უთხრა წყნარად ცოლმა, მაგრამ ნიკიფორე, თითქო გაქვავებულაო, აღარ ინძრეოდა. ეღუკი იდგა ცოტას ხანს და შემდეგ ნელის ნაბიჯით წავიდა ჭიშკრისკენ.

ნიკიფორე უყურებდა მიმავალ ცოლს და სახეზე თითქო კმაყოფილება ეხატებოდა. „დედინაცვალიო, იტყვიან“, ჰფიქრობდა ნიკიფორე: „ღვთის რისხვა აღამიანი დედინაცვალიც გამოვა და დედაც, კეთილი-კი ყოველთვის კეთილად დარჩება! მთელი ჩემი ქონება, რაც გამაჩნდა და თვით მაგისი მზითვეიც-კი სვიმონს შევაქამე... მე, მამას, ნაღველი მისივდება, როცა მოვიგონებ, რომ ამდენმა ხარჯმა უნაყოფოდ ჩამიარა და დედინაცვალი-კი საყვარელ საქმელებს უმზადებს და სულ მის ფიქრშია, როგორ ასიამოვნოს, თითქო დიდად დასაჩუქრებული იყოს მისგან“. ასე ფიქრობდა ნიკიფორე, როცა ჭიშკართან მოძრაობა შეამჩნია: ბავშვები მხიარულის კიჟინით გადავიდნენ გადაღმა და გაიქცნენ; ეღუკიც იქით წავიდა.

„ეტყობა, მოდის... წავალ, არ დავენახვები და საქმელს მაინც არ დავამწარებ... მშიერი იქნება. ვინ იცის, რა ხანია ხეირიანად არც-კი გამაძლარა!“ გაიფიქრა ნიკიფორემ და სწორედ მაშინ, როცა ჭიშკარს მოუახლოვდნენ ყველანი, უკან გავიდა და ქურის თავებისკენ წავიდა. შორს იმიტომ აღარ წასულა, რომ იცოდა, სვიმონისთვის ღვინო იქნებოდა ამოსაღები და ქალებს ამ საქმეს არაფრისთვის არ ანდობდა.

შეიმალა ნიკიფორე ვაზის შეფუთულ ტალავერში, რომელიც ქურის თავებზე იყო გამართული და მარნის მაგიერობას ასრულებდა; ჩამოჯდა საწინებელზე და დაიწყო თავის საფარიდან, სადაც მას ვერავინ ვერ დაინახავდა, სახლისკენ ყურება. გავიდა რამდენიმე წამი და ეღუკი და სვიმონი, რომელსაც სულ უმცროსი ძმა ხელში აყვანა, ხოლო დანარჩენნი კალთებზე ებლაუჭებოდნენ და ეკოწიწებოდნენ, უკანა ფიჯანზე გამოვიდნენ.

— მამა სად არის? მოესმა ნიკიფორეს სვიმონის ხმა და გული აუძგერდა.— ძალიან გულ მოსულია ჩემზე?.. რა ვქნა,

ჩემი ბრალი არ არის! მადლობა ღმერს, რომ ასეც გადავრჩი და შინ დავბრუნდი!

ნიკიფორეს ესმოდა სვიმონის ლაპარაკი; ხედავდა სვიმონს, რომელსაც სრულიადაც არ ეტყობოდა მწუხარება და, პირ-იქით, ისე ექირა თავი, თითქო საგმირო საქმე ჩაუდენია და ყველასაგან თანაგრძნობასა და პატივის ცემას ელისო. ეს-კი მეტის-მეტი იყო უიმისოდაც ცეცხლ მოდებულ მამისთვის და ნიკიფორეს მღელვარებასაც სამზღვარი აღარ ქონდა.

— ნიკიფორე, ნიკიფორე!...— მოისმა ელუკის ხმა:— არა, სად დაიკარგა ეს კაცი! ახლა აქ იყო,— წუწუნებდა საბრალო ქალი და იხედებოდა აქეთ-იქით, უძახოდა ქმარს, მაგრამ ნიკიფორე ხმას არ იღებდა და იყო თავის ადგილზე. გულ-დამწვაარი, სულ შეწუხებული.

— მართა, შენ ვერ ამოვიღებ ღვინოს? დაუძახა ელუკიმ მზარეულ დედაკაცს, როცა იმედი გადაუწყდა.

— კო, ბატონო, სახარჯო ღვინოს ამოვიღებ, უპასუხა მართამ.

— არა, კარგი ღვინო უნდა ამოვიღოთ, უთხრა ელუკიმ.

— კაის ვერ მოვხდრ; ჩამივარდება რამე ჭურში და ბატონი მომკლავს, თქვა მართამ.

— წამოდი; მეც მოგეხმარები და ერთად მოვხადოთ როგორმე! სვიმონს სახარჯო ღვინოს რავე დავალევინებ, წევე გუშინ იყო თავის სახლში! თქვა ელუკიმ და შოკიდა დოქს ხელი.

— რა ვქნა, მეშინია: ბატონი გაწყრება, დაიწყო ისევ მართამ.

— წამო, დედა, მე ამოვიღებ ღვინოს! შენ ოღონდ მიუთხარი, რომელი ჭურია მოსახდელი და, თუ გინდა, ერთიანად ამოვთხრი მიწიდან, წამოიძახა სიცილით სვიმონმა, გამოართვა დოქი ელუკის და ყველანი გაემართნენ ჭურის თავებისკენ.

„რა დიდგულზეა? ერთიანად ამოთხრის!.. მისი ოფლით მოწეულია თუ? იფიქრა ნიკიფორემ და აღარ იცოდა, რა ექნა,

რადგან დამალვა აღარ შეიძლებოდა: საითაც უნდა წასულიყო, დაინახავდნენ.

ნიკიფორე არ მოელოდა, რომ სვიმონი მოსვლის უმალვე ქურის თავებზე გაჩნდებოდა. ეგონა ღვინისთვის ან მართა მოვიდოდა, ან თვითონ ედუკი და ღვინოს ნიკიფორე ამოუღებდა. მეტი გზა არ იყო, უნდა იქვე დარჩენილიყო და გამოსჩენოდა შვილს. ნიკიფორემაც დაავლო ბარს ხელი და დაუწყო ქურს ხდა.

— მამა! დაიძახა სვიმონმა, როცა ნიკიფორე დაინახა, და გაექანა მისკენ, მაგრამ უკანასკნელს არც კი მიუხედია შვილისკენ. სვიმონს ჟრუანტელმა დაუარა მთელს ტანში, როცა ნიკიფორე ასე შეწუხებული დაინახა, და აღარ იცოდა რა ექნა. იდგა ერთს ადგილზე, გაშეშებული, და თავი ძირს დაეხარა, როგორც მძიმე დანაშაულის ჩამდენს და მონანულს, მაგრამ გვიან-ლა იყო. რომ თავიდანვე შეწუხებული და შეკდემილი ენახა ნიკიფორეს, შეიძლება, ყველაფერი ეპატივებინა კიდევ, მაგრამ სვიმონი მხიარულად მოვიდა შინ, თითქო საზაფხულოდ ჩამოსულა და სადარდო არა აქვს-რაო, და უამისოდაც ცეცხლ მოდებულ მამის გულს ნავთი დაესხა ზედ და აპრიალდა. აშკარა იყო, რომ მამა და შვილი ისე დაშორებოდნენ ერთმანეთს, რომ ერთმანეთის აღარაფერი გაეგებოდათ!...

II

როცა სახლში დაბრუნდნენ, ნახეს, რომ მართას გაეწყო კიდევ სვიმონისთვის სუფრა და საღვინე ჭიქას რეცხდა.

— ჭინჭილა, ჭინჭალა მოქებნე! სვიმონს ჭინჭილით უყვარს ღვინის სმა, უთხრა ედუკიმ და მართაც მაშინვე გაიქცა ჭინჭილის მოსატანად.

— აბა, სვიმონ, დაბრძანდი და მიირთვი; ნამგზავრი ხარ, მოგშივდებოდა, მიუბრუნდა ედუკი სვიმონს, რომელიც ერთს ადგილზე იდგა და აღარ იძროდა.

— დაჯექი და ჭამე! ეგ გინდოდა და იყავი; ეგდე სახლში და ჭამე მჭადი, სანამ ისიც არ გამოგვლევია შენის წყალობით, უთხრა ხმის კანკალით ნიკიფორემ.

სვიმონი მოუჯდა სუფრას, სახე გაფითრებული და არ იცოდა, რა ექნა. უცებ თვალი მოჰკრა პატარა ბავშვებს, რომელნიც იქვე იდგნენ და ნდომის თვალთ შესცქეროდნენ გაშლილს სუფრას. სვიმონმა მაშინვე მოტეხა ქათამს ფეხები, გატეხა აგრეთვე პატარა კეცის მჭადი ოთხად და ხორცი და მჭადი თითო-თითოდ ჩამოურიგა ბავშვებს.

— აჰ, აჰ, შენ ჭამე, გენაცვალე! მაგათ დილიდან საღამომდის გამოუღლებლად ხელში უკავიათ საქმელი, თქვა ედუკომ და ბავშვებს წართმევა დაუპირა, მაგრამ ისინი მაშინვე კარში გავარდნენ და თავს უშველეს.

ნიკიფორემ გააყოლა თვალი ბავშვებს და შუბლი შეეჭმუნა. ცხადი იყო, მოთმინების ფიალა გავსო და უნდა გადმოდენილიყო. გადმოდინდა კიდევ.

— არა, ბიჭო, შენი თავი გაიუბედურე, გაიუბედურე, მარა ჩვენ რაღას გვერჩოდის? თუ შენი თავი არ გებრალბოდა, ჩვენ მაინც რატომ აღარ შეგვიბრალე. რა ეშველება ამ ბავშვებს? ხომ ყველა უსწავლელი უნდა დარჩეს და სწავლას ვინ-ღა სჩივის, თუ სიმშლით არ ამოძვრათ სული, რადგან სულსა და ხორცს შუა აღარაფერი გაგვიჩნია!.. ყველაფერი შენ გადაგატანე, რადგან მეგონა, კაცი გამოხვიდოდი და ჩემს მაგიერობას გაუწევდი ამ უბედურებს... არა, რად დაგვმართე მტრის გულის საქმე, რად გაგვიყარე ყველას დანა კისერში?.. რაღა მაინც და მაინც იმ თავზე ხელაღებულეში გაერიე და არეულობაში მიიღე მონაწილეობა... რა იყო, ვერ დაეტიე შენთვის?.. დააბოლოვა ნიკიფორემ ამ კითხვით.

— ჩვენ ყველანი ერთად ვიყავით; მხოლოდ ზოგიერთებმა გვიღალატეს და გაგვექცენ. რა გაეწყობა, თავის დღეში უმსხვერპლოდ არა გაკეთებულა-რა. ყოველს შემთხვევაში ჩვენი მდგომარეობა სჯობია იმათას, ვინც გვიღალატეს და ათასი კაცის ფურთხის ღირსი შეიქნენ, მტკიცედ სთქვა სვიმონმა.

— ვის გილალატეს? ჰკითხა ნიკიფორემ და წარბები შეიკრა.

— ამხანაგებს, საზოგადო საქმეს...

— საზოგადო საქმეს თქვენ ულალატეთ, შვილო, იმათ-კი არა. ფურთხის ღირსი თქვენა ხართ და არა ისინი. ნეტავი მაჩვენა ის მაღლიანის შვილები, რომ ყველას ხელები დავუკოცნო!

— რას ამბობ, მამა? მოლალატეს, იუდას უნდა დაუკოცნო ხელები? გააწყვეტინა მეტად აღელვებულმა სვიმონმა.

— გზჩუმი! დაიღრიალა ნიკიფორემ: მოლალატე და იუდა, ისინი-კი არა, შენა ხარ: შენ გვილალატე ყველას, დედმამას, და-ძმათ, მთელს ქვეყანას!.. ღმერთი მოგკითხავს ამის სამაგიეროს, შე უსინიდისოვ, უპატიოსნოვ!..

— მამა! საშინელის ხმით წამოიძახა მოთმინებიდან გამოსულმა სვიმონმა და წამოდგა ფეხზე.— ამისთანა სიტყვები არც შენ გეკადრება და არც მე! შეგიძლია, მისაყვედურო, რომ იმედი გაგიცრუვე. საყვედურს მოვითმენ შენგან, როგორც მამისგან, რადგან მეტი არ გესმის და ვერ გაიგებ ჩემს მოქმედებას, ჩემს სინიდისისა და პატიოსნების შეხების ნებას-კი ვერ მოგცემ, მათ ვერ შეგაბღალვინებ...

— ხა, ხა, ხა! საზარლად გადაიხარხარა ნიკიფორემ, როცა სვიმონი შედგა.— გალახვასაც ხომ არ მიპირობ, რომ შეურაცხყოფა მოგაყენე?.. შენი პატიოსნება თვითონ შენ შებღალე, რადგან დაივიწყე უმთავრესი მოვალეობა; მოვალეობა მშობლების წინაშე!

— ამაზე უფრო მძიმე მოვალეობაც აწევს კაცს; მოვალეობა საზოგადოებისა, მამულისა და თვით მთელის კაცობრიობის წინაშე, სთქვა სვიმონმა.

— სტყუი! დაიწყო გრძნობით ნიკიფორემ.— მარტო შენი თავი გგონია ნასწავლი?.. მეც ვიცი ცოტა რამე. მაშ, ტყუილად ვიყავი იმდენს ხანს მონასტერში? ცხონებული დედა შენი რომ არ მომკვდარიყო, ახლა მღვდელი ვიქნებოდი. ღმერთმა ათი მცნება მოგვცა კანონად, ხოლო ამათში პირველი

ოთხი მცნება რომ ღვთის წინაშე მოჯალეობაზე ლაპარაკობს, მებუთე დედ-მამის პატივისცემასა და სიყვარულს გვავალებს და მხოლოდ შემდეგი მცნებანი ამბობენ დანარჩენ მოვალეობებზე. დიახ, ჯერ ღმერთი, მერე დედ-მამა და მხოლოდ შემდეგ სხვები!

— ეს ათის მცნებით, სთქვა სვიმონმა.

— სახარებაც სახსებით ეთანხმება ათს მცნებას ამაში... მაცხოვარმა გვიბრძანა ჯერ ღვთის სიყვარული და მერე მოყვასის, ხოლო მოყვასთა შორის, რასაკვირველია, პირველი ადგილი ისევ დედ-მამას უქირავს, უთხრა ნიკიფორემ.

— მე რამდენჯერმე მითქამს შენტვის, რომ საღმრთო წერილზე შენთან ლაპარაკი არ შემიძლია-მეთქი, გარდა საღმრთო წერილისა სხვა არის... დაიწყო სვიმონმა.

— არაფერი არ არის, არაფერი ზნეობრივ სწავლის შესახებ საზოგადოდ საღმრთო წერილზე და განსაკუთრებით სახარებაზე უკეთესი! გააწყვეტინა ნიკიფორემ.

— ახლა შენთან ლაპარაკი შეუძლებელია! სთქვა უცებსვიმონმა, დაიხურა ქული და გავიდა გარედ.

— მტყუანი ხარ და იმიტომ! გატყუდი მაინც, რომ მტყუანი ხარ და თავს ნულარ მართლულობ! მიაძახა ნიკიფორემ.

— მე სრულიადაც არა ვარ მტყუანი, რადგან არაფერი არ დამიშავებია და სინილისი წმინდა მაქვს. ჩაილაპარაკა სვიმონმა და წავიდა.

— მით უარესი შენთვის! როცა შემცოდე ცოდვას არ ინანიებს, ორ წილად სცოდავს!—სთქვა ნიკიფორემ, მაგრამ სვიმონს ეს აღარ გაუგონია: ჩქარის ნაბიჯით მიდიოდა უკანა გადასაბიჯისკენ.

— რა იყო, ერთი ლუკმის შექმა მაინც გეცლია. მოუკვდა ჩემი თავი, მშიერი წავიდა,—უთხრა ედუკიმ ქმარს და, საშინლად შეწუხებულმა, დაიწყო სუფრის ლაგება.

III

ჯერ კიდევ არ დამშვიდებულიყო ნიკიფორე, რომელიც სვიმონთან ლაპარაკს შემდეგ, დარეტიანებულივით, დადიოდა აივანზე, რომ უეცრად გაიღო ჭიშკარი და ეზოში მამასახლისი და სოფლის მწერალი შემოვიდნენ.

„რაზე მოდიან?“ იფიქრა ნიკიფორემ: „იქნება, მიჩივლა ვინმემ, ან იქნება, ახალი გადასახადი შემოგვაწერეს კიდევ?“ სტუმრები ამოვიდნენ აივანზე და მიესალმნენ ნიკიფორეს. გაფითრებული ეღუკიც გამოვიდა ოთახიდან და მდაბლად თავი დაუკრა მოსულებს.

— რისთვის გარჯილხართ?—დამნაშავეის კილოთი მიმართა ნიკიფორემ მამასახლისს. მამასახლისმა მწერალს გადახედა; ამანაც ჩაახველა, წელში გაიმართა, თითქო უნდა ყველას აგრძნობინოს თავისი ძლიერებაო, და გადმოდგა წინ ცალი ფეხი.

— სვიმონი ჩამოვიდა?—იკითხა მან.

— სვიმონი?!—გაკვირვებით განიმეორა კითხვა ნიკიფორემ.

— ამ საღამოს მოვიდა; რავა, რა იყო?—შეშინებულმა დაუმატა და ვედრებით შეხედა მამასახლისს.

— არაფერი, მაინც და მაინც,—სთქვა მამასახლისმა და კვლავ გადახედა მწერალს.

— ჩვენ მოწერილობა მოგვივიდა, რომ პოლიციის მხედველობის ქვეშ მყოფი სვიმონ ნიკიფორეს ძე ძველშავიძე, რომელიც სტუდენტების არეულობაში მონაწილეობის მიღების გამო გამორიცხულია უნივერსიტეტიდან, მოდის მამასთან და თვალ-ყური დაიჭირეთო,—წარმოსთქვა მწერალმა.

— დაიჭირეთო?—იკითხა აღელვებულმა ნიკიფორემ, რომელსაც ამ სიტყვის მეტი არაფერი გაუგონია.

— დიახ, თვალ-ყური უნდა დავიჭიროთ სვიმონზე, რომ არსად დაიწყოს ვაგლახად სიარული, ან აქ არავინ მოვიდეს.

მასთან, — უბასუხა მწერალმა. ნიკიფორემ თავისუფლად ამოი-
სუნთქა.

— ჰო, — დაუმატა თავის მხრივ მამასახლისმა: — თვალ-ყური
უნდა ვადევნოთ სვიმონს და, თუ სადმე წავიდა, იმ წამს მთავ-
რობას შევატყობინოთ. სად არის ახლა?

— მგონი, დაიძინა; დაღალულია, — იცრუა ელუკიმ.

— ნახვა გინდათ? — იკითხა ნიკიფორემ.

— არა; მერეც მოვესწრებით; ნუ გააღვიძებთ, ნამგზავ-
რია, — სთქვა მამასახლისმა. ნიკიფორე დამშვიდდა.

— მშვიდობით ბრძანდებოდეთ! — გამოეთხოვა მამასახლისი
მასპინძლებს და წავიდა. მწერალიც უკან გაჰყვა.

— სად ეშმაკში წავიდა მაინც ის ჩემის ცოდვით სავსე? —
ჰკითხა ნიკიფორემ ცოლს, როცა მამასახლისი და მწერალი
ქიშკარში გავიდნენ კიდეც. — აბა თუ ჩვენც ერთ ხათაბალას
არ გადაგვკიდოს,

— ლევანისას თუ წავიდა; სხვაგან სად წავილოდა? უთ-
ხრა ელუკიმ.

— ჰმ! წავიდეს, თვარა მიაართმევინ ნინუცას! ნალელია-
ნის ღიმილით დაიწყო ნიკიფორემ: — მიყვარს, მიყვარსო. შეი-
ყვაროს ახლა. როგორც-კი შეეტყო ლევანს სვიმონის ამბავი,
მაშინვე ეფრინა მაშუალები იქით-აქეთ. ჩვენს მღვდელს დის-
წული ყოლია, რომელსაც ეს არის, სემინარია გაუთავებია და
ცოლს ეძებდა თურმე, რადგან ამას წინად მამა მოკვდომია და
მის ადგილზე უნდა დაინიშნოს. ლევანსაც, შეუტყია თუ არა
ეს ამბავი, დაუბარებია ის ყმაწვილი და ამ დღეებში ჯვარის
წერაც ექნება თურმე.

— რაც უნდა იყოს, სვიმონს მაინც ვერ აჯობებს ის ვი-
ლაც სემინარიელია. სად უნივერსტეტი და სად სემინარია?
სთქვა ელუკიმ.

— ფურმა იწველა, იწველა, ბოლოს ჰკრა ფეხი და სულ
დაღვარაო, ისე მოუვიდა ჩვენს სვიმონსაც — მიუგონი ნიკიფორემ. —
ის ახლა აღარაფერი აღარ არის და სემინარიელი-კი არა, უბ-
რალო ოთხ კლასიანიც სჯობია. სამსახურში აღარ მიიღებენ.

და რად მინდა იმისთანა სწავლა, რომელიც გამოსადეგი აღარ არის? ეეჰ, მაინც ყველას ეხარბებოდა, ნიკიფორეს სტუდენტის შვილი ჰყავსო და ჰა, როგორ გაეხარდება ახლა ყველას ჩვენი გაუბედურება?..

ედუკიმ ველარაფერი ველარ უთხრა ქმარს და ჩამოვარდა დუმილი, რომელიც ცოტას ხანს შემდეგ ისევ ნიკიფორემ დაარღვია.

— წავალ, იქნება, ცხენი ვიშოვო სადმე. ზ—ში ჩავალ, ვნახავ მაზრის უფროსს და გამოვკითხავ, რა ვქნა და როგორ მოვიქცე? სახუმრო საქმე არ არის! სთქვა ნიკიფორემ, დაიხურა ქული და წავიდა.

დარჩა ედუკი მარტო და მწარე ფიქრებში გაერთო. „დასწყევლოს ღმერთმა ეშმაკი! ფიქრობდა იგი!.. რაფა ყველაფერი ასე უცებ გამოიცვალა; ამ ლევანს მაინც რა ეჩქარებოდა იმ გომბიოს გათხოვება? მოუკვდა ჩემი თავი, რა გუნებაზე იქნება ახლა სვიმონი მის შემდეგ, რაც აქ მოხდა და რასაც კიდევ ლევანისას შეიტყობდა? ოოჰ, ღმერთო, რატომ მომასწარი ამ დღეს? ჩემი სვიმონი იტანჯება, მე ვუყურობ მის ტანჯვას და შველა-კი არ შემიძლია“!.. ედუკის მართლა გულით უყვარდა სვიმონი და თავისს საკუთარ შვილებში არ არჩევდა. მართალია, მასაც ბევრი იმედები გაუცრუვა სვიმონმა, მაგრამ მის მიმართ სიყვარული კიდევ უფრო გაუძლიერდა, რადგან ამ გრძნობას სიბრალულიც ზედ დაერთო და გააორკეცა.

IV

იქვე იდგა ედუკი, თვლებზე ცრემლ მომდგარი, როცა სვიმონის ფეხის ხმა მოესმა, და მაშინვე გაექანა მისკენ. „ღმერთო მომკალი, კაცის ფერი აღარ დევს“, გაიფიქრა ედუკიმ სვიმონის დანახვაზე და თვითონაც გაფითრდა.

— სვიმონ, მობრძანდი, შენი ჭირიმე ცალკე ოთახში და მოისვენე!.. მე სამხარს მოგიტან და ცოტა შექამე რამე, თვარა არ ვარგა, დასუსტდები და ავად გახდები!—ამ სიტყვებით შე-

სუძღვა ედუკი სვიმონს პატარა ოთახში, სადაც ყველაფერი მოემზადებინა მისთვის, და საჭმელიც მაშინვე შეუტანა.

— შექამე, გენაცვალოს ედუკი, ორიოდე ლუკმა!—კვლავ უთხრა ტკბილად.

— გმადლობ, გმადლობ, ედუკი, რომ შენ მაინც არ შეგიცვლია გული ჩემზე და წინანდებურად გიყვარვარ,—უთხრა შეტის-შეტად დაღონებულმა სვიმონმა დედინაცვალს.

— რას გიკეთებ მე უბედური?.. აბა, შენი ჭირიმე, შექამე რაც-ღა და მოისვენე!

— ვკამო?. მართლა, უნდა ვკამო: დილას აქეთ არაფერი მიჭამია,—სთქვა სვიმონმა და მოუჯდა სუფრას!—ქე-კი არ მშია, ძალით თუ ვკამ თვარა... რომ მოვედი, მაშინ კი ძალიან მინდოდა ჭამა, მაგრამ მერე ყველაფერი დამავიწყდა.

— მოგიკვდა ჩემი თავი!—უთხრა ედუკიმ და თვალებზე მომდგარი ცრემლი მოიწმინდა.

სვიმონმა ჯერ უნდომრად მოკიდა ხელი საჭმელს, მაგრამ მერე სიმშილმა თავისი მოითხოვა, მადა გაეხსნა და გულიანად დაიწყო ჭამა. ედუკი მისჩერებოდა სიამოვნებით და ღვინოს უსხამდა. სვიმონმაც დალია რამდენიმე ჭიქა მშვენიერი ცოლი+კაურის ღვინო და სახეზე ფერი მოუვიდა.

— უჰ, მარჯვედ ვიყავი: მთელი დედალი გავათავე!—სთქვა ღიმილით სვიმონმა, როცა ჭამა გაათავა, და მადლობა გადაუხადა დედინაცვალს.

— აბა, ახლა მოისვენე, შეილო, დაღალული ხარ, და გულიც დაიმშვიდე!.. ღმერთია მოწყალე, ყველაფერი ისევ გამოკეთდება,—უთხრა ბოლოს ედუკიმ და გაუშალა ქვეშაგები. —კარი, თუ გინდა, შეგნიდან ჩაიკეტე, რომ ბავშვებმა არ გააღონ,—დაუმატა და გავიდა გარედ.

სვიმონმა მართლაც ჩაიკეტა კარი და წამოწვა. „დაგელოცა ღმერთო, სამართალი!.. მამამ შემიძულა, საყვარელმა არსებამაც დამივიწყა და მხოლოდ დედინაცვალს ვუყვარვარ და ვახსოვარ კიდევ!“ ფიქრობდა სვიმონი და მისჩერებოდა ჭერს,

სადაც უხილავი მხატვარი უხატავდა სხვა და სხვა სურათებს წარსულ ცხოვრებიდან.

აი, ხედავს სვიმონი მრეცხელ ალათიას ქოხს ქუთაისში, სადაც რამდენიმე წელიწადი გაატარა შეგირდობის დროს. ალათიას ქოხი სულ ოჭი ოთახისგან შესდგებოდა; ერთში ბავშვები უდგა და სასტუმრო ოთახადაც ის მიაჩნდა დიასახლისს, ხოლო მეორეში თვითონ ცხოვრობდა და მუშაობდა კიდევ ზამთრობით, როცა გარედ რეცხა და უთოობა აღარ შეიძლებოდა. საშინელი ნოტიო, ბნელი, ბინძური და მყარლი იყო ორივე ოთახი და ხშირად ლაფთ კოჭებამდის სწვდებოდა ბავშვებს, რადგან, როცა შინ რეცხდა სარეცხს ალათია, ნარეცხ წყალსაც იქვე კუთხეში აქცევდა, საიდანაც პატარა თხრილი მიდიოდა კარში, მაგრამ, რასაკვირველია, ერთად დასხმული წყალი შიგ არ ეტეოდა და იქით-აქეთ გადადიოდა. აი, ამ ბინაზე გაატარა სვიმონმა მთელი შვიდი წელიწადი, სანამ მეექვსე კლასში არ გადავიდა და გაკვეთილები არ იშოვა. ბედი მისი, რომ სწორედ მაშინ იშოვა გაკვეთილები, თვარა გიმნაზიას სულ უნდა გამოთხოვებოდა, რადგან იმ წელიწადში გიმნაზიის მთავრობამ ალათიას და მისთანაებს აღუკრძალა შეგირდების ბინის მიცემა, ხოლო რიგიან ბინაზე დასადგომად-კი კაი ძალი ფული იყო საჭირო. უკანასკნელ კლასებში ყოფილის დროს გვარიანად გაატარა ეს ცხოვრება სვიმონმა, თუმცა ამ ხნის განმავლობაშიაც ბევრი უსიამოვნება გამოუცდია, თუ უნიჭო შეგირდებისა და თუ უსინდისო მშობლების წყალობით, რომელნიც ხშირად არ აძლევდნენ დაპირებულს გასამრჯელოს. ასე, თუ ისე გაათავა სვიმონმა გიმნაზია და ჩავიდა №-ში, სადაც უნივერსიტეტში შევიდა. „ნეტა იმ დროს!“ — ფიქრობს სვიმონი და თვალ წინ ეხატება სტუდენტობის პირველი წელიწადი. მართალია, იმედები არ გაუმართლდნენ, რადგან სულ სხვა ნაირად ჰქონდა წარმოდგენილი უნივერსიტეტი და სტუდენტობა და საქმი-კი სულ სხვა დაუხვდა, მაგრამ მაინც ბედნიერად გრძნობდა თავს, რადგან გიმნაზიას გადარჩა. ნამეტურ იმ ზაფხულს, როცა პირველად დაბრუნდა შინ, რო-

გორც სტუდენტი, და ნინოსაც დაუახლოვდა, მის ნეტარებას სულ სამზღვარი აღარ ჰქონდა! ნინო წინადაც ხშირად ენახა სვიმონს, მაგრამ მაშინ პირველად იგრძნო აღგზნებული თავის გულში ის ციური ცეცხლი, რომელსაც სიყვარული ჰქვია. ნინო შვილი იყო ნიკიფორეზე კიდევ უფრო ღარიბ აზნაურისა და ქუთაისში ნათლიასთან სცხოვრობდა, რომლის შემწეობითაც გაათავა კიდევ ღარიბთათვის დაარსებული უფასო სკოლა. სვიმონს მოეწონა წყნარი, მშვიდობიანი, გულ - კეთილი და თან ეშხიანი 16-ის წლის ნინო და გადაწყვიტა უნივერსიტეტის გათავების შემდეგ მისი ცოლად შერთვა. ზაფხულის გასულს, როცა სვიმონი მოემზადა ხელ-ახლავ რუსეთში წასასვლელად, გამოუცხადა ნინოს თავისი გულის პასუხი და, რასაკვირველია, ქალის მხრივაც დასტური მიიღო. ამ ნაირად პირობა მისცეს ერთმანეთს ქალ-ვაჟმა, რომ სამის წლის შემდეგ ცოლ-ქმარი გახდებოდნენ და, ბედნიერნი, გაშორდნენ ერთმანეთს. ნინოს მშობლები ხომ ცას დაეწიენ სიხარულით, როცა ეს ამბავი შეიტყვეს; არც ნიკიფორე ყოფილა წინააღმდეგი, თუმცა მზითვიანი ქალი უნდოდა სვიმონისთვის და უმზითვო ნინოს, ცოტა არ იყოს, წუნობდა. დიახ, მაშინ ნიკიფორე წუნობდა ნინოს, რომლის მშობლებიც ამოყოფდნენ სვიმონის სიძეობით, და ახლა-კი ამათ დაიწუნეს სვიმონი. კაცმა რომ სთქვას, არც გასამტყუნარნი არიან, რადგან იციან, რომ ნიკიფორეს აღარაფერი გააჩნია და, თუ სვიმონს დიპლომი აღარ ექმნება და სამსახურში ვეღარ შევა, ძალიან გაუჭირდებათ ცხოვრება. ამიტომაც იყო, რომ დააჩქარეს საქმე და გადაწყვიტეს, მიეთხოვებინათ ნინო მღვდლის დისწულისთვის, რადგან ეშინოდათ სვიმონის და უნდოდათ, ბარემ მის ჩამოსვლამდის გაეთავებინათ საქმე. ნინომ ბევრი იტირა, როცა შეიტყო ყველაფერი, მაგრამ რაღას გააწყობდა და დაემორჩილა ბედს.

როცა სვიმონი ამ საღამოს ლევანისას მივიდა, სასიძო იქ დახვდა. სვიმონმა თავის ყურს არ დაუჯერა, როცა ლევანმა პირდაპირ გააცნო ვილაც ახმახი ახალგაზდა, ჩემი ნინუცას საქმროაო, და ქალის ნახვა მოინდომა, მაგრამ ავად არისო,

უთხრეს და აღარ აჩვენეს. მეტი რაღა გზა იყო და სვიმონიც, გულ-შეწუხებული, წამოვიდა ლევანის სახლიდან...

დაღამდა და სვიმონი-კი იმავე მდგომარეობაში იყო: იწვა პირალმა ლოგინზე და ფიქრობდა; ფიქრობდა თავის მწარე წარსულზე, საშინელ აწმყოზე და კიდევ უფრო საშინელ-მომავალზე. უნივერსიტეტიდან გამორიცხეს, ოჯახი დაჰკარგა, საყვარელი არსებაც წაართვეს! მეტად დასჯილი შეიქნა, მეტად! მერე რისთვის? განა შეეძლო ისე არ მოქცეულიყო, როგორც მოიქცა? შეეძლო გაქცეოდა ამხანაგებს და მონაწილეობა არ მიეღო იმ საქმეში, რომლის სიმართლეშიაც დარწმუნებული იყო? მაშ, რად დაისაჯა ასე საშინლად? ვთქვათ, უნივერსიტეტიდან დაითხოვეს იმიტომ, რომ არეულობაში მონაწილეობა მიიღო; ნიკიფორე გაუჯავრდა იმიტომ, რომ იმედი გაუტრუა და მაზე დახარჯულ ფულის დაბრუნებას აღარ ელის. მაგრამ ლევანი რაღას ერჩოდა? ნინო რაღაზე წაართვეს, ის ნინო, რომელთანაც სრულიად არავითარი დანაშაული არ მიუძღოდა? რად გასცვალეს იმ სემინარიელში, რომელიც ხე სავით აწოწვილა და ხესავითვე დამუნჯებულა? რითი სჯობია ის სვიმონს?

— „როგორ თუ რითი?.. იმითი, რომ ის სემინარიელია, დღეს, თუ ხვალ, პლედლოდ ეკურთხება და ცხოვრებაში ადგილი ექნება; ლუკმა პური საზრუნავი არ ექნება და ქალის დარჩენა შეეძლება, შენ-კი აღარაფერი აღარ გააჩნია და არც იმედია, რომ ოდესმეც გექნეს რამე, რადგან ცხოვრების შიშ-დინარეობას ჩამორჩი და ნაპირზე გაირიყე; შენ, სვიმონ ძველ-შავიძეს, კი არ გაძლევდა ლევანი ქალს, არამედ იმ დიპლომს, რომელიც უნდა გეშოვნა და რომლის შემწეობითაც სამსახურში შეხვიდოდი, მდგომარეობას გაიჩენდი. შენ უდიპლომოდ მხოლოდ ცხოვრებისაგან გარიყული გამოუსადეგარი არსება

ხარ და მთელი შენი სიცოცხლეც მის ნაპირზე უნდა ეგდო!“
ეუბნებოდა რალაც იღუმალი ხმა სვიმონს.

— „გარიყული, გარიყული!“—წამოიძახა სვიმონმა:—„რადა ვარ გარიყული? უნივერსიტეტი რომ კიდევ დამესრულებინა და, დიპლომი მიმეღო, სამსახურში მაინც არ შევიდოდი!.. მადლობა ღმერთს, ავადმყოფი არც მე ვიყავი და არც ნინო იყო, რომ შრომა არ შეგვეძლებოდა. ჩვენც ჩვენის შრომით ვირჩენდით ჩვენს თავს და ეს კი უდიპლომოდაც შეგვეძლო... მე უნივერსიტეტში დიპლომისთვის სულაც არ შევსულვარ; მე მინდოდა მხოლოდა სწავლა მიმეღო; გონება განმევითარებინა; განათლებულთა წრეში გავრეველვიყავი, ისინი გამეცნო... ყველა ამას მივადწიე კიდევ და, თუ სრული განათლება არ მიმიღია, გზა ხომ გავიკვალე მისკენ და აწი თვითონაც შემიძლია, ეს გზა გავიარო უნივერსიტეტოთ... მაშ, მე თუ კმაყოფილი ვარ ჩემის ზვედრისა, სხვას ვის რა უნდა? მე თუ არ ვნაღვლობ, რომ უნივერსიტეტიდან დამითხოვეს, სხვას ვის რა ენაღვლება?...“

— „როგორ თუ, ვის რა ენაღვლება?“—გამოეკამათა იგივე ხმა სვიმონს:—„ნიკიფორეს ეგონა, რომ სამსახურში შეხვიდოდი და ათასობით ჩაუჩხრიალედი ჯამაგირის ფულს წელიწადში; იმიტომ გზრდიდა, იმიტომ ხარჯავდა შენზე მამაპაპეულ ქონებას, რომ ეგონა ას წილად დაუბრუნებდი უკან, თვარა რას დაეძებდა ის შენს სწავლას, განვითარებას?... დამნაშავე არც შენა ხარ და არც ის არის. დამნაშავეა მხოლოდ გარემოება, რომლის წყალობითაც თქვენ დაშორდით ერთმანეთს და ერთმანეთის აღარაფერი გეყურებათ. თქვენ სრულიად სხვა და სხვა მოსაზრებით ხელმძღვანელობდით და ხელმძღვანელობთ; სხვა-და სხვა მიზანს ემსახურებით! ნიკიფორეს უნდოდა, გესწავლა იმიტომ, რომ ფული გეშოვა, ცხოვრებაში კარგი ადგილი დაგეჭირა და შენთან ერთად თვითონ ისიც და მთელი მისი ოჯახიც დაწინაურებულიყო, შენ კი სწავლობდი იმიტომ, რომ შეგეგნო შენი მოვალეობა, როგორც ადამიანისა, და გცოდნოდა, როგორ გემსახურნა საზოგადოებისთვის,

სამშობლოსთვის, მთელის კაცობრიობისთვის! იმას უნდოდა შენი დიპლომი, შენ კი თვით სწავლა!...“

„— ოოჰ, როდის დადგება ის სანეტარო დრო, როცა სწავლა სწავლისთვის იქნება მხოლოდ და არა იმ რაღაც ფარატინისთვის, რომელსაც დიპლომი ჰქვია და რომელიც მეცნიერების ტაძარს პატენტთა დამრიგებელ დაწესებულებად ჰქმნის?“
— წამოიძახა სვიმონმა.

— „ძალიან გვიან და, სანამ ეს დრო არ დამდგარა, შენ ყოველთვის მტყუანი იქნები და ნიკიფორე მართალი“, — ჩასჩურჩულებდა იგივე ხმა: — „ღიახ, შენ დღეს დამნაშავე ხარ მამიშენის წინაშე, რადგან სარგებლობდი მის უცოდინარობით და იმ ფულს, რომელსაც ის დიპლომის სასყიდლად გაძლევდა, სრულიად სხვა რამეზე ხარჯავდი!“

აქ მოაგონდა სვიმონს ერთი თავისი ამხანავი, რომელიც ლექციების ზეპირობის მეტს არაფერს აკეთებდა უნივერსიტეტში და არც არეულობაში მიუღია მონაწილეობა.

— „აი, იმ ყმაწვილს თუ მამა ჰყავს, ბედნიერი იქნება, რადგან მამისა და შვილის სურვილი ერთი და იგივეა: ორივეს დიპლომი უნდა, ორივეს ერთი მიზანი აქვს“, ეუბნებოდა სვიმონს იგივე ხმა: „შენ-კი დამნაშავე ხარ, რადგან ატყუებდი მამას და სარგებლობდი იმ ფულით, რომელიც შენ არ გეკუთვნოდა, არამედ მხოლოდ იმიტომ გქონდა მობარებული, რომ გაგზარდა და სარგებლით დაგებრუნებინა ოჯახისთვის. ღიახ, შენ ისეთივე დამნაშავე ხარ, როგორც, მაგალითად, მებანკე, რომელიც ფულს სტყუებს საზოგადოებას და ერთ მშვენიერ დღეს იმიანა ჰქრება, ან ხარჯავს თავის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად და, როცა მოჰკითხავენ, თავს გაკოტრებულად აცხედებს და აღარავის აღარაფერს არ აძლევს!“

თითქო ამ სიტყვების დასასურათებლად მოაგონდა სვიმონს ერთი ამ ნაირი შემთხვევა, რომელიც მის დროს მოხდა №-ში და რომლის მზგავსიც ხშირად ჰხდებოდა ყოველ დიდ ქალაქში დღეს, როცა ფული და ფულთან ერთად თვით სინილისი და პატროსნებაც ბირჟაზე გამოუტანიათ და გახურებუ-

ლი ვაქრობაა, ან, უკედ რომ ვ'თქვათ, ცარცვა-რბევაა. ვი-
ლაცას საბანკო კანტორა გაეხსნა, მოეყარა ფულისთვის თავი
და... მშვიდობით, სადღაც გამქრალიყო. სვიმონს შეხვდა გავლა
იმ ქუჩაზე, რომელზედაც ეს საბანკო კანტორა იყო გახსნილი
სწორედ იმ დღეს, როცა მისი გაკოტრების და უმთავრეს მე-
ბანკის გაპარვის ამბავი მოედდა ქალაქს. ოჰ, რა შემადრწუნე-
ბელი სურათი ნახა მაშინ სვიმონმა! ათასი კაცი და ქალი
შემოხვეოდა დაკეტილ და პოლიციისაგან დაბეჭდილ კანტო-
რას და გაისმოდა ტირილი და წყევლა-კრულვა. „იუდა, მოლა-
ლატე, უსინიდილო, უპატიოსნო!“ გაისმოდა გარშემო სწო-
რედ იგივე სიტყვები, რა სიტყვებიც დღეს უთხრა თვითონ
სვიმონს მამამ. წარმოუდგა სვიმონს თვალ წინ ეს ამბავი და
ახლა-კი იგრძნო თავის-დანაშაული მამის წინაშე; იგრძნო და
მის ტანჯვას სამზღვარი აღარა ჰქონდა, რადგან არამც თუ
გამოსყიდვა არ შეეძლო თავისის დანაშაულისა, უბრალო მონა-
ნებაც, სიტყვით აღსარებაც-კი არ შეეძლო მისი: სვიმონმა,
რაც მოიმოქმედა, მოიმოქმედა თავისის სინიდილის თანახმად
და კვლავაც არ შეუძლია სხვანაირად მოქცევა.

VI

ამისთანა ფიქრებით გარემოცულს მიეძინა ბოლოს სვი-
მონს და რაძღენსამე ხანს მკვლარივით ეგდო. შემდეგ საშინ-
ელმა კარზე ბრახა-ბრუხმა გამოაღვიძა. პირველად ვერ მოვი-
და გონზე, რადგან ოთახში ბნელოდა და არ იცოდა, სად
იყო, მაგრამ შემდეგ მოაგონდა ყველაფერი და სული განაბა;
აფიქრა, ხმას არ გავცემ და, ვილაცა არახუნებს, თავს დამანე-
ბებსო, მაგრამ ბრახა-ბრუხს ყვირილიც მოჰყვა.

— სვიმონ, სვიმონ! ხმა მალღა უყვიროდა ნიკიფორე და
და თან, რაც შეეძლო, კარებს უბრახუნებდა.

— ძინავს, ღალაღულია... დაგენებებია ამაღამ თავი; ხვალ
ვერ მოასწრებდი ლაპარაკს? მოესმა სვიმონს ედუკის წყნარი
ხმა, მაგრამ ნიკიფორემ ყურადღება არ მიაქცია ამ სიტყვებს

და კიდევ უფრო მოუმატა ბრახა-ბრუხს, მეტი გზა აღარ იყო და სვიმონიც აღგა და გააღო კარები. ოთახში შემოვიდა ნიკიფორე სანთლით ხელში.

— ისე როგორ დაგეძინა, რომ ამდენს ხანს ვერ გაიგე ჩემი ძახილი? უთხრა საყვედურით სვიმონს, დადგა სანთელი და ჩამოჯდა ტახტზედ. სვიმონს ხმა არ გაუცია.

— გითხრა ედუკიმ, რომ ამ საღამოს მამასახლისი და მწერალი იყვენ აქ შენ შესახებ? ჰკითხა სვიმონს ნიკიფორემ.

— არა. იყო პასუხი.

— მოწერილობა მოხვლიათ, რომ შენ თვალყური გადევნონ... ამის შემდეგ ფეხი აღარსად გადაადგა, იცოდე, ეზოდან! მე ხვალ დილით ადრე ზ-ში მივდივარ, რომ დაწვრილებით შევიტყო ყველაფერი და ახლა იმიტომ გაგაღვიძე, რომ გითხრა შენებურად არ დაიწყო სოფელ-სოფელ ხეტიალი, უთხრა ნიკიფორემ.

— სასაირონოდაც არ შემიძლია ტყეში წასვლა? დამცინავის ღიმილით ჰკითხა სვიმონმა.

— ირა, მტკიცედ უპასუხა ნიკიფორემ.

— არც ტყეში? განიმეორა კითხვა სვიმონმა.

— არც ტყეში და არც მინდორში! გაანჩხლდა ნიკიფორე.

— აბა, სულ სახლში რა გამაძლებინებს?... დაიწყო სვიმონმა.

— დაჭერილი რომ იყავი, როგორ სძლებდი სატუსალოში? თანდათან გული მოსდიოდა ნიკიფორეს.

— ახლა ხომ დაჭერილი აღარა ვარ და სწორედ არ შემიძლია ტყვესავით ყოფნა. მამასახლისმა და მწერალმა რა იციან, რა მოწერილობა მოუვიდათ?..

— ბიჭო, ბიჭო, — გააწყვეტინა მეტის-მეტად აღელვებულმა ნიკიფორემ: — ხომ ხედავ ამ თეთრ თმას? ორმოცდა ათი წლის კაცი ვარ... სულ ნუ ჩამამწარებ სიბერეს!... ჩახვდი კკუაში!.. შეიკდიმე და ღმერთიც გაპატიებს და კაციც დანაშაულს!.. თუ რიგიანი ყოფა-ქცევით იქნები, შევებვეწები

მაზრის უფროსს, რომელიც დიდი მწყალობელია ჩემისთანა-
გაჭირვებულების, რომ სამსახურში მიგიღოს. ოთხ კლასიანე-
ბი არიან ჩინონიკები, ზოგი მდივანია, ზოგი სტოლის უფრო-
სი და შენ მწერლობა მაინც აღარ გეკადრება?.. ო, ბიჭო,
თვალ ცრემლიანი გევედრები, ნუ დაიღუპავ სულ შენს თავს.
და ნურც ჩვენ დაგვღუპავ, ამდენ სულს!.. შენი თავი თუ
აღარ გებრალება, ჩვენ მაინც შეგვიბრალე! კაცობრიობას,
მთელ ქვეყანას უნდა ვემსახურო, რომ იძახი, განა ჩვენზე
უფრო გაჭირვებული კიდევ იქნება გინმე? მე რომ რამე და-
მემართოს, ჩემმა ცოლ-შვილმა მათხოვრობა უნდა დაიწყონ,
თუმცა ცოცხალსაც რაღა შემიძლია? გაისად მჭადიც აღარ
მოგვივა სამყოფი, მჭადიც!.. მე სულ გაკეთებას მოველოდი
შენგან და სულ ნუ წაგვახდენ, ბიჭო!..—აქ ცრემლი ყელში
მოებჯინა ნიკიფორეს და ხმა ჩაუწყდა; მხოლოდ მწარედ ქვი-
თინებდა, გულ-ამომჯდარ ბავშვით, თან ცრემლი ღაბა-ღუბით
მოსცვიოდა თვალთაგან და უსველებდა დანაოჭებულს სახეს,
თეთრ წვერ-უღვაშს.

სვიმონი არ მოელოდა ამას; პირველად ხედავდა ნიკიფო-
რეს ატირებულს, მის წინ ქედმოხრილს, დამცირებულს, მთხოვ-
ნელს. უიმისოდაც მეტად აღელვებული ახალგაზდა კიდევ უფ-
რო აღელვა ამ საშინელმა სურათმა; თავი ვეღარ შეიმაგრა და
გულაჩქროლებულმა თვითონაც ტირილი დაიწყო. ცოტა კი-
დევ და სვიმონი სრულიად იძლეოდა, რადგან მზად იყო, ფეხ-
ქვეშ ჩავარდნოდა მტირალ მამას, უარ ეყო თავისი რწმენა და
შენდობა გამოეთხოვა; პირობა მიეცა, რომ დღეიდან სრული
მისი მონა-მორჩილი იქნებოდა. რომ თანახმა იყო, თუნდა
ახლავე გაყოლოდა მაზრის უფროსთან და უბრალო გადამწერ-
ლის ადგილიც კი მიეღო, ოღონდ ნიკიფორე დაეკმაყოფილე-
ბინა, ოღონდ იმის ტირილისთვის აღარ ეყურებინა. საშინელი
წამი იყო ეს წამი სვიმონისთვის! ყოფნა, თუ არ ყოფნა; სი-
ცოცხლე, თუ სიკვდილი, სიკვდილი ზნეობრივი, აი, რა უნდა
გადაეწყვიტა მაშინ! მაგრამ, საბედნიეროდ, თუ საუბედუროდ,
ნიკიფორე დიდ ხანს აღარ ყოფილა იმისთანა საცოდავ მდგო-

შარეობაში, რომელიც ასე მოქმედებდა სვიმონზე. სვიმონი სტირის; სვიმონს ებრალება ნიკიფორე! მაშ, ის იძლია და დაუბრუსდა მამას და ნიკიფორეც გახარებული წამოდგა ზეზე.

— ჭბა, ჰე, შენ იცი, შეილო, თუ პატივს სცემ ჩემს თხოვნას! — უთხრა მან და თვალების წმენდით გავიდა გარედ, გავიდა და ამით წააგო კიდევ ბრძოლა, წააგო საუკუნოდ; რადგან სვიმონმა ვერ მოასწრო გრძნობის დამორჩილება საც-სებით და სრული დამარცხება.

— ოოჰ, ღმერთო, რა ვქნა? — დაიღრიალა საშინელის ხმით, როცა მარტოდ დარჩა და ჩქარის ნაბიჯით დაიწყო სიარული. დიდხანს იარა სვიმონმა, თავჩალუნულმა, თითქო რაღაც დაკარგვია და ეძებსო, და შემდეგ უცებ შედგა, სახე-გაბრწყინვებული. „ჰო, ჰო!“ მტკიცედ წამოიძახა მან და მიიბინა მაგიდასთან. „ისევ იქ; იქ, თბილისში, სადაც ამხანაგი მაინც ბევრი მეყოლება!.. აქ ჩემი დარჩენა შეუძლებელია!.. იქ, იქ, დიდ ქალაქში!“ იძახოდა სვიმონი და ეძებდა ქალაქსა და საწერ-კალამს. აი, იპოვა კიდევ ყველაფერი, მოუჯდა მაგიდას და დაიწყო აჩქარებით წერა. რამდენსამე წუთში დასწერა კიდევ თაბახის მეოთხედი და მოჰყვა ხმა-მალლა კითხვას.

„ძვირფასო მამა; — კითხულობდა სვიმონი: — ვსწუხვარ, რომ ასე საშინლად შეგაწუხე, დაგტანჯე, მაგრამ რა ვქნა? ჩვენ ისე ძლიერ დავშორებივართ ერთმანეთს, რომ ერთმანეთის აღარაფერი გვეყურება და ის, რაც შენ მიგაჩნია სიკეთედ, მე სისაძაგლედ მიმაჩნია, ხოლო ის, რასაც მე ვთვლი კეთილად, შენთვის ავია, ბოროტია! ორივე მართალი ვართ ჩვენებურად, რადგან ორივეს სხვა-და-სხვა თვალ-ხედვის ისარი გვაქვს... ვინ არის დამნაშავე?.. არც შენ და არც მე, თუმცა ესეც-კია, რომ ბავშობისას, როცა მე ცელქობაზე მეჭირა თვალი და ვზარმაცობდი, შენ სულ იმას ჩამჩიჩინებდი, იკითხე, იკითხეო და ამ კითხვამ-კი სულ სხვაგან მიმიყვანა და არა იქ, სადაც შენ გინდოდა!... ყოველს შემთხვევაში მე მოვალედ ვრაცხ ჩემს თავს, შეძლებისა დაგვარად, გადაგიხადო, რაც ჩემზე დაგიხარჯავს და ვეცდები კიდევ. მხოლოდ აქ-ჩემი

დარჩენა შეუძლებელია. მე ამაღამვე მივდივარ თბილისში, სადაც ვიზოვი რამე შესაფერ საქმეს (პოლიციაში სამსახური - კოარაფორისთვის არ შემიძლია) და, რაც დღიურ ხარჯს გადამრჩება, ყველას შენ გამოგიგზავნი... თუ მივალწიე საწადელს, ხომ კარგი და, თუ არა, რა გაეწყობა? უბედურება ვის არ მოსვლია და შენც ისე იფიქრე, რომ მოგიკვდა მაწიფული შვილი. შენ ხომ გიყვარს საღმრთო წერილის კითხვა? მოიგონე ხოლმე მრავალ ტანჯული იობი, და თავი იმით ინუგეშე, რომ უარესიც შესაძლებელია!.. მაშ, მშვიდობით... მამასახლისს უთხარი, რომ მე თბილისში წავედი, სადაც ცხოვრების ნება დართული მაქვს და სადაც მაზედ უკეთესად მადევნებენ თვალ-ყურს... შენი იმედების გამცრუებელი და გამაუბედურებელი, თვით უბედური, თანამედროვე ცხოვრებისაგან გარიყული სვიმონი!“

წაიკითხა წერილი სვიმონმა; დადგა თვალსაჩინო ადგილზე და დაიწყო ცდა, როდის მიწყნარდებოდა ფეხის ხმა, რომ გაპარულიყო სახლიდან და ამაღამისავე მატარებელს გაჰყოლოდა თბილისს. დიდხანსაც აღარ დასჭირვებია ცდა, რადგან ხმაურობა მალე სრულიად მიწყდა და მაშინვე, როგორც - კი შეამჩნია, ახლა სწორედ ყველასა სძინავს და ვერავინ შეიტყობს ჩემს წასვლასო, დაიკავა ხელში თავისი პატარა ჩემოდანი და გასწია რკინის გზის სადგურისაკენ...

დუტუ ჭეკრელი.

ს ე ნ თ ი *)

რუს-ოსმალის (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის
დროის ისტორიული რომანი

რ ა ვ ვ ი ს ა

(თარგმანი სომხურიდან)

ზულო რომ შინ შებრუნდა, სტუმრები იმავე მდგომარეობაში იყვნენ: ჯერაც ისევ სმას განაგრძობდნენ. ტერტერას რაღაც სიმღერა დაეწყო და ჩქარ-ჩქარა ერთსა და იმავე სიტყვებს იმეორებდა, სიმონა დააკვანი ხრინწიანი ხმით ბანს ეუბნებოდა, ეფენდი-კი ცხვირში რაღაცას დუდუნებდა. მათს მხიარულებას საზღვარი არა ჰქონდა. ან რატომ არ უნდა ყოფილიყვნენ მხიარულათ? იმათ რა, რომ მეზობლის სახლში საშინელი ამბები ხდებოდა? ზულომ იფიქრა, მოდი ყველაფერს შევატყობინებ, იქნება უბედურთ რაიმე დახმარება აღმოუჩინონო; ამიტომ მღვდელს მიუახლოვდა და ყველაფერი ყურში უთხრა, რაც მეზობლის სახლში ენახა თუ მოესმინა. მხოლოდ ის-კი არ უთხრა, რომ სარა და სტეფანიკა თავიანთ საბძელოში ჰყვანდა დამალული. რაღაც ფარულმა გრძობამ თუ ძალამ ჩააგონა, რომ უკანასკნელი გარემოება არ განეცხადებინა.

სომხის დედაკაცის ჩვეულებისამებრ ზულო სტუმრებთან ხმას არ იღებდა, ამიტომაც ტერტერას ყველაფერი ისეთი ჩუმი ხმით გარდასცა, რომ დანარჩენებს არა გაუგიათ-რა მხო

*) იხ. „მოამბის“ 1-ლი №-რი 1933 წ.

ლოთ როდესაც მღვდლის არეული სახე და აღელვება შენიშნეს, მოუთმენლათ შეეკითხნენ:

— რა ამბავია?

— ოჰ, ეგ მხეცები, მხეცები!.. შეჰყვირა მღვდელმა და ხელები შალდა აღაპყრო, — თორმეტი მოციქულისა და სამას სამოცდა სამი მოწამის რისხვა იყოს თქვენზე, თქვე ჯოჯოხეთის კერძო!..

— რა ამბავია? გაიმეორა ეფენდიმ.

ტერტერამ ყველაფერი უამბო, რაც ზულოსგან მოესმინა, და სთხოვა, რომ რაიმე დახმარება აღმოეჩინა.

არიან ადამიანები, რომელნიც რაიმე შიშისა, უბედურობისა და სხვაზე მოსულ განსაცდელის დროს იმის ნაცვლათ, რომ დახსნისა და შველის საშუალებაზე იფიქრონ, სწრაფი დახმარება აღმოუჩინონ, — უბედურობის მიზეზის გამოჩხრეკას შეუდგებიან და თავიანთ მოვალეობას შესრულებულათა სთვლიან, თუ-კი დანაშაულობის მცირე ნაპერწკალსაც არის აღმოაჩენენ. რასაკვირველია, ეს ადამიანის შეხედულობასა და შეგნებულობაზეა დამოკიდებული. ეფენდი მოშხდარ ამბავს არა თუ უსამართლოთა და უპატიოსნოთარ სთვლიდა, არამედ კიდევ ამართლებდა, როგორც იმ გვარი მიზეზის შედეგს, რომელიც კაცების ღირსათ მიაჩნდა. ამიტომაც იკითხა:

— ერთი ეს მითხარი, მამაო, განა გიჟი-კი იზამდა იმ საქმეს, რაც მოხუცმა ჩაიდინა? სახლში იმისთანა საეჭვო პირებს აძლევდა ბინას, რომელნიც სხვა-და-სხვა სისულელეების ქადაგებით გლეხებს გონებას აცლიდნენ!

— სისულელეა, დიდი სისულელეა! მიუგო მღვდელმა; — მაგრამ საბრალო გლეხებმა რა დააშავეს, რომ ორიოდ ხენთის (სულელის) მიზეზით ოსმალები ცეცხლითა და მახვილითა სჯიან? ჩვენი მეზობელი ზაქო ისეთი საბრალო ვინმეა, ისეთი მშიშარაა, რომ თავისი აჩრდილისაც-კი ეშინია, აბა იმას რაღათ სტანჯავენ? ოჯახს რათ უწიოკებენ? ეს რა შეუბრალებლობაა, თქვენი ქირიმეთ!..

— „ხმელ ფიჩხთან ერთად ნედლსაც რომ წაუკიდო, ისიც დაიწვებაო“ ნათქვამია. ქვეყნის წესი ასეთია, მამაო! ნედლი და ხმელი ვის გაურჩევია?.. მიუგო თავისი ბრძნული სიტყვებით გაოცებულმა ეფენდიმ. — ღმერთი რომ ქვეყანას რაიმე სასჯელს უგზავნის, ცოდვილ მოხუცთან ერთათ უმანკო ბავშვიც ისჯება, კეთილი და ბოროტი ერთმანეთში ირევა... რომელიმე მთავრობის ჯავრის ამოყრის დროსაც სწორეთ ასევე ხდება, როდესაც-კი რომელიმე საზოგადოების ანუ ხალხის დასჯას მოისურვებს ხოლმე... ამიტომ გეუბნები, მამაო, გლეხები დაზარალდებიან, ძალიან დაზარალდებიან...

მღვდელი შეყოყმანდა, პასუხი ვერა მოახერხა-რა, რადგან ეფენდის მიერ მოყვანილი მაგალითი ძლიერ მძლავრათ მიაჩნდა. ხოლერისა და ეამის დროს რომ ხალხი ცოდვებისა გამოისჯება, განა მაშინ ცოდვილსა და უცოდველს რაიმე გარჩევა ეძლევა? — ნედლიც ხმელთან ერთათ იწვებაო... ჰეტიქობდა ტერტერა. მეზობელი ზაქო მთლათ გადაავიწყდა, რადგან ეფენდის უკანასკმელმა სიტყვებმა ისეთი რამ გაახსენა, რაც უფრო მეტის ყურადღების ღირსათ მიაჩნდა ამიტომ ეფენდის მიმართა:

— ყოველი გლეხის სახლი რომ შართლა ისე დაარბიონ, როგორც მოხუცი ხაჩოს სახლს არბევდნენ, მაშინ ჩემი წისიები ხომ სულ დაიკარგება?..

— მაგის დარდი ნუ გაქვთ, მამაო, — მიუგო ეფენდიმ, — ხვალვე მთელს შევაკრებინებ. თქვენ მხოლოდ ეს მითხარით, მამაო, ხაჩო რომ ასე ისჯება, განა თავის ბრალი არ არის?

ხაჩოს ოჯახის უბედურებამ მთელი სოფლის ყურადღება მიიქცია; თუმცა საქმის გარემოება დაწვრილებით არ იცოდა, მაგრამ მაინც სულ ხაჩოს ამტყუნებდა. „ვინ სომეხი და ვინ იარაღიო?“ გაიძახოდა სოფელი, „ბავშვს რომ ხელში ცეცხლი მისცე, ჯერ თითონ დაიწვავს თითსაო“... ხალხის ამ გვარ შეხედულობის ფარგალს არც თუ მღვდლის აზრი სცილდებოდა. ეფენდის უპასუხა:

— ერთი ამბავი ვიცი, შვილო: როდესაც ურბები უფალო ჩვენს იესო ქრისტეს დასაქვრათ მივიდნენ, პეტრე მოციქულ-

მა ხმალი გაიძრო, მღვდელ-მთავრის მსახურს, მალქოსას, მოუქნია და ყური მოჰკვეთა. ეს რომ იესო ქრისტემ იხილა, პეტრე მოციქული დატუქსა და უბრძანა, რომ ხმალი ჩაეგო. რადგან ხმლი მხმარებელს ხმალივე დალუპავსო. ჩვენი მაცხოვრის დარიგება არ უნდა დავივიწყოთ, თუ არ გვინდა, რომ მისი სარწმუნოების მოღალატეთ ვიწოდებოდეთ.

— ყოჩაღ, მამაო, სახარების სიტყვები ჩინებულათ შეგვიგნიათ.— მიუგო ეფენდიმ და თან შეეკითხა:— დუღუქიანთ რომ რვეულებს არიგებდა, წაგიკითხავთ?

— როგორ არა; ერთი ცალი სიმონა დიაკვანს ჩავარდნოდა ხელში, მოიტანა, ვიკითხეთ, ბევრი ვიკითხეთ, მაგრამ ვერა გავიგეთ-რა. ვამბობ: მამაცხოვნებულნო, თუ სწერთ, რიგიანი რამ დასწერეთ, რომ ჰამსულს არგოს, ჰამ ხორცს, თანაც მკითხველმა ცოდვები მოინანიოს; ამისთანა ფუქსავატ საგნებზე წერა ვის რა სარგებლობას მოუტანს მეთქი.— სიმონა დიაკვანო, შენც ხოს წაიკითხე, მართალს არ ვამბობ?

— ჭეშმარიტებაა, მეც სრულიათ არ მომეწონა;— მიუგო გახარებულმა პედაგოგმა, რომ თავისი სიბრძნის გამოჩენის შემთხვევა მიეცა;— სულ რაღაც ეშმაკური ამბებით იყო გავსებული. წმინდანთა ცხოვრებიდან ანუ დაბადებიდან რომ ყოფილიყო, კიდევ ჰო, ხალხი წაიკითხავდა და გონზე მოვიდოდა.— ძალიან მოხარული ვარ, რომ ვარდანი დაისაჯა, ერთი ამაცი ვინმე იყო. ერთხელ ჩემს სკოლაში შემოვიდა და მითხრა, ბავშვების წვრთნა და სწავლება რა თქვენი საქმეა! თქვენ მხოლოდ ბავშვებს აფუჭებთ, წადით მინდორში, ვირები აძოღეთო. არა, ეს სათქმელი სიტყვაა? თითქო თითონ-კი ჩემზე მეტი იცოდეს!

— „ვირის წიხლი არ-კი მეტკინება, მეწყინებაო“ ნათქვამია — თქვა ეფენდიმ:— ვარდანმა მეც ბევრჯელ მაწყენინა.

ასე და ამ გვართ მღვდელი, პედაგოგი დიაკვანი და მთავრობის მოხელე მომხდარ სამწუხარო ამბავს ყველა თავისებურათ ხსნიდა და არც ერთს მათგანს აზრათ არ მოსდიოდა, მეზობლისას რა ამბები ხდებოდა. არც ერთი მათგანის სიბრძ-

ლულს არ იწვევდა ის გარემოება, თუ მოხუცი ხაჩოს ოჯახში იმ ღამეს რა საშინელ მდგომარეობაში იყო! საბრალო ხაჩო! მისი სიკეთე მთელ სოფელს ყელში ამოსდიოდა, მაგრამ მაინც ყველა ჰკიცხავდა, ლანძღავდა, რადგან მისი მოქმედება გლეხებს გასაკიცხად მიაჩნდათ. ყველა შიშის ზარს მოეცვა და ყოველ წუთს თავ-ზარ ღამცემ ამბავს მოელოდა. მარტო ერთი თომას-ფუნდი იყო მხიარულადა და დამშვიდებით, ის თომას ეფენდი, რომელიც ყველა ამ ბოროტ-მოქმედების ხელმძღვანელი ბრძანდებოდა, თანაც რაღაც განსაკუთრებულს სიამოვნებასა და კმაყოფილებას გრძნობდა, როდესაც ხედავდა, რომ მის ნათესს სასურველი ნაყოფი გამოჰქონდა.

— ვიმეორებ, — სთქვა მან გამოცდილი კაცის კილოთი, — გლეხები ძალიან დაზარალდებიან. ცუდი დროა: ყველგან ომის საშუადისია, ამ არეულობის დროს მაგგვარ ღალატის ნიშნებს მთავრობა დიდ ყურადღებას აქცევს და დამნაშავეთ სასტიკადა სჯის.

ომის გაგონებაზე ტერტერას თავზარი დაეცა, მაგრამ იმითომ კი არა, რომ ომი გლეხებს სხვა-და-სხვა შევიწროებასა და უბედურებას უქადდა, არამედ — თავისი ნისიები გაახსენდა და იმან დააღონა.

— ომი რომ დაიწყოს, — სთქვა მან გულ-დაწყვეტით, — გლეხებს იმდენ ხარჯს მოსთხოვენ, რომ ჩემი ნისიების მოკრება შეუძლებელი-ღა იქნება.

— არხეინად იყავით, მამაო, — მიუგო ეფენდიმ, — იქამდის როდი გავუშვებ, რომ ომის დაწყებამდე ნისიები მოუკრებავი დარჩეს.

ამ დროს სიმონა დიაკვანი წამოდგა, მღვდელს მიუახლოვდა და შეგირდებისაგან მისაღები ნისიები კვლავ ყურში ჩურჩულით გაახსენა; მღვდელმაც კვალადვე უბასუხა, რომ ჯერ მოიცადეო. ნათქვამია, ვისაც რა სტკივა, სულ ის აგონდებოა. ტერტერასაც და დიაკვანსაც სადარდებლად მარტო თავიანთი „ნისიები“ გახდომოდათ.

— „თითონ ვირი არაფერს წარმოადგენს, მაგრამ მისი ბალანი კი ხავერდსა სწმენდავსო“,*) ნათქვამია.—სთქვა ეფენდიმ, —მამაო, ეს ანდაზა გაგონილი გექნებათ. გლახიცი ასეა: თუმცა თითონ დაბლერძილი და ფეხშიშველი დადის, მაგრამ „ალათა“ ხავერდის ქურქები კი მათი ოფლით არის ნაყიდი. მართალია, თითონ მშიერია, ხშირად მშრალი ლუკმაც კი ენატრება, მაგრამ „ალათა“ სუფრას კი ათასნაირი საქმელებით აჭრელებენ. თქვენ კი, მამაო, როგორც გატყობთ, არ იცით გლახთაგან როგორ უნდა ისარგებლოთ; რომ გცოდნოდათ, არც ამდენი ნისიები გექნებოდათ და ამაღამ არაყს „მაზაც“ თან მოჰყვებოდა.

უკანასკნელმა სიტყვებმა მღვდელს გული დასწყვიტა და რაღაც ნაღვლიანი კილოთი მიუგო:

— რა ვქნა, ეფენდი! ჩვენ, ტერტერებს, ხელები გვაქვს შეკრული; თქვენსავით ჯოხი ხომ არ გვიჭირავს ხელში, რომ გლახებსა ვცემოთ და დავაშინოთ? ჩვენი იარაღი ძალიან სუსტია!.. რა ვქნა?.. სწორე გითხრა, ბევრჯელ ველარ მოვითმენ ხოლმე და ვწყევლი.. მაგრამ რა გამოვიდა, ებლა გლახები ისე გადარჯულდებულან, რომ წყევლისაც კი აღარ ეშინიანთ!.. აბა სხვა რომელი-ღა იარაღი გვაქვს ხელში? მაგრამ სულ-ქვეშ რომ ვსთქვათ, არც თუ ისინი სტყუიან: ქურთებმა რაღა შეარჩინეს, რომ ჩვენც რამე გამოვართვათ? ოჰ, წყეულიმც იყვნენ ქურთები! ისინი რომ არ ყოფილიყვნენ, ამდენი ნისიებიც არ მექნებოდა! ახლა თუ ომიც დაიწყო, მაშინ ხომ ქურთები მთლათ გააფთრდებიან...

— „ვირი ხომ ვირიაო, ჯორი უფრო ფლიდიაო“, ნათქვამია, —უპასუხა ეფენდიმ ჩვეულებისამებრ, —ქურთებიც ჯორივით ბორბოტები არიან, რადგან უკანონო შობილნი არიან.

ჯორისა და ქურთის შედარებით საზოგადოდ იქაურ სომხებს შემდეგი დასკვნა გამოჰყავთ: ქურთი მიტომ არის უსა-

*) ოსმალური ანდაზა. რადგან მაჰმადიანები ღორს მურტალ ცხოველათა სთვლიან, ამიტომ ტანისამოსის „ჩოთქს“ ვირის ბალნისგან აკეთებენ.

მართლო და ბოროტ-მომქმედი, რომ იგიც ჯარივით უკანონოთ შობილი და შერეული სისხლის მექონეაო. საზოგადოთ ჩვენი მდაბიო ხალხი უკანონოთ შობილთა და შერეული სისხლის პატრონთ ყოველთვის ცუდის თვალით უცქერის. გარნა აქ მართალი მხოლოდ ის არის, რომ ქურთებმა სომხებთან შერევით თუმც ერთი მხრივ თავიანთი ბუნებრივი თავისებურება დაჰკარგეს, მაგრამ იმავე დროს სულ ახალი და შეურყვნელი სისხლის მექონე ტომი შეჰქმნეს. საუკუნოთა განმავლობაში სომხის ქალ-ვაჟთა შორის ულამაზესსა და ტანოვანს ირჩევდნენ (ქურთს ძლიერ უყვარს მაღალი ტანიანი ქალი) და ამგვარად თავიანთი ტომი გაალამაზეს. სომხები კი, პირიქით, რადგან რჩეული ნაწილი დაჰკარგეს, თან-და-თან დაქინდნენ და მახინჯდნენ. ვისაც ოსმალეთის სომხეთის ქურთებისა და სომხების საერთო საქმისთვის თვალ-ყური უდევნებია, შეჰქველია, მათ შორის დიდს მსგავსებას შენიშნავდა, რადგან ქურთები მხოლოდ და მხოლოდ სომხებისგან წარმომდგარი ახალი ტომია.

ლამე საკმაოდ მიღეულიყო. ზულო ავადმყოფ ბავშვს მისჯდომოდა და უხალისოდ უგდებდა ყურს სტუმრების საუბარს, რომელიც ძალზე თავს აბეზრებდა. მოუთმენლად ელოდდა სტუმრების აშლასა და დაძინებას, რომ სარასა და სტეფანიკასთვის ჩქარა მიეხედნა და ენახა, რა მდგომარეობაში იყვნენ.

მაგრამ ეფენდის ძილი არც-კი აგონდებოდა; ჯერ მღვდელთან სალაპარაკო კიდევ ბევრი ჰქონდა, მაგრამ სიმონა დიაკვნის იქ ყოფნა ხელს უშლიდა. დიაკვანი რომ როგორმე თავიდან მოიშოროს, მთქნარებით წარმოსთქვა: ეხლა-კი ძილის დროა, ხვალ საჭირო საქმე მაქვს და ადრე უნდა ავდგეო. დიაკვანი ფეხზე წამოდგა, „ლამე-მშვიდობისათო“ წარმოსთქვა და ბარბაცით გარეთ გამოვიდა. დიაკვნის გამოსვლის შემდეგ მღვდელმა სთქვა:

— საბრალომ, შვიდ არქიმანდრიტზე მეტი იცის! აფსუს, რომ ღვინის სმა უყვარს! ნახეთ წელან ჩემი ნისიების დავთარი როგორ ჩააბუღებულა?..

— სიმონა ღიაკვანზე ამბობ? — კითხა ეფენდომ, — მართლაც რომ ჩინებულათ წაიკითხა.

მაგრამ იმ ჟამათ ეფენდის სიმონა ღიაკვანი და მისი მალალი მეცნიერება არ იტაცებდა; მისი ფიქრი და გონება სულ სხვა საგნით იყო შეპყრობილი. სულ იმის ფიქრში იყო, რომ როგორმე ლაპარაკი იმ საგანზე ჩამოეგდო, რის მიზეზითაც იმ ღამეს ღვდელსა სწვევოდა.

ამასობაში მღვდელმა სიძველისაგან გაწყალებული ანაფორის გახდა მოისურვა, რადგან ცალკე ბახუსისგან და ცალკე ოთახის ბუღისგან ძალზე დასცხომოდა. არ ვიცი, იგივე ბახუსი იყო დამნაშავე თუ ანაფორის მეტი-სიძველე, გახდის დროს სახელო მთლათ შემოიფხრიწა. ეს რომ ეფენდომ შენიშნა, უთხრა:

— მამაო, ანაფორა რომ მაგრე დაგძველებიათ, რატომ ახალს არა აკერინებთ?

— კურთხეულის შვილო, რითი შევაკერინო? ჩემი ნისიები ხომ ნახეთ? — ესეც სულით განათლებული კარაპეტ ეფენდის ნაქონია: როცა გადიცვალა, „კოლოპურტათ“*) მომცეს. შვიდი წელიწადი იქნება, რაც ვატარებ. ჩემდა საუბედუროთ, მას შემდეგ მდიდარი აღარავინ გარდაცვლილა, რომ ანაფორა გამეახლებინა.

— მამაო, ერთი კარგი ანაფორა უნდა შეგიკერინოთ, უთხრა აფენდომ, — კარგი მღვდელი ხართ, ჩაიცვით და მლოცეთ ხოლმე.

— სამას სამოცდა სამი მოწამის კურთხევა ნუ მოგიშალოს ღმერთმა, შვილო! — მიუგო გახარებულმა მღვდელმა და „პაპპანიჩი“ (ლოცვა) დაიწყო.

— ერთი სხვა სათხოვარიცა მქონდა, ეფენდი, — დაუმატა მან; — თქვენ რომ ხართ, ჩვენი სახელი და დიდება ხართ; ჩვენ გვიხარია და დღე მუდამ ღმერთს მადლობას ვწირავთ, რომ

*) მიცვალეულის ტანიამოსს მღვდელს აძლევენ, ან მთელს ანუ ნაწილს, ამას კოლოპურტს უწოდებენ.

თქვენისთანა „აღები“ სომხებშიაც მოიპოვება, იმისთანა „აღები“, რომელნიც მუდირთან, გამიმაგამთანა და ფაშასთან თავისუფლათ სხდებიან და რაზედაც უნდათ, ლაპარაკობენ. ჩვენი ერისა და ჩვენი წმინდა სარწმუნოების სახელით, გვედრები ეფენდი, მამასახლის ხაჩოსა და მის ოჯახს უსჯულოების ხელში ნუ ჩააგდებ! თქვენ რომ მოისურვოთ, ადვილათ დაიხსნით; ცოდრონი არიან, სომეხ-ქრისტიანებია, დაეხმარეთ! როგორიც უნდა იყოს მათი დანაშაული, მაინც ჩვენი მოვალეობაა დაფაროთ, იმიტომ რომ ჩვენი სისხლი და ხორცილი არიან. მათი საქციელი არც თუ მე მომწონს, მაგრამ „რომელ არს უცოდველ“?..

მართალია, მღვდლის სიტყვებს ეფენდიზე საიმისო გავლენა არ მოუხდენია, მაგრამ იმის გამოთქმის მიზეზი-კი მისცა, რაც დიდხანია უნდოდა მღვდლისთვის გაემჟღავნებინა:

ეფენდიმ მიუგო: მე მზათა ვარ და ადვილათაც შემიძლია, მამასახლისის ოჯახს უბედურება ავაცილო, არც არავის მივცემ ნებას, რომ თავიდან ერთი ბალანი მოაკლოს ვინმემ, თუკი სამაგიეროთ მამასახლისიც ჩემ თხოვნას შეასრულებსო. ამასობაში მღვდელს გაახსენა ლალას ქალობის საიდუმლოს გამომჟღავნება და უთხრა: იმ დღიდან შემიყვარდა ის ქალი და გულთით მინდა, რომ ცოლათ შევიერთოვო. თუ მამასახლისი ამ თხოვნას შემისრულებს, მაშინ მზათა ვარ განსაცდელი თავიდან ავაცილო; წინააღმდეგ შემთხვევაში, იძულებული ვიქნები ნება მივცე, რომ მთავრობა კანონისა და სიმაართლის მიხედვით შოეპყრას, რასაც, უეჭველია, მთელი ოჯახის მიწასთან გასწორება და ქონების სახაზინოთ გარდაცემა მოჰყვებაო. ეფენდიმ მღვდელს გაახსენა თავისი მამობრივი მოვალეობა ხალხისადმი და სთხოვა, მოხუც ხაჩოსთან წასულიყო ამ საქმეზე მოსალოპარაკებლათ, ვიდრე ჯერ კიდევ გვიან არ არის, ვიდრე საქმის გასწორება და მოსალოდნელი უბედურობის თავიდან აცილება კიდევ შეიძლებაო.

— ჩემი წირვის მადლმა, ეფენდი, — მიუგო მღვდელმა რალაც განსაკუთრებულის სიხარულით, — ხვალ დილითვე წავალ მამასახლისთან და ყველაფერს თქვენი სურვილისამებრ მოვა-

გვარებ. ხაჩომ ღმერთს მადლობა უნდა შესწიროს, თანაც ობლებისთვის რამდენიმე სამლო უნდა დაკლას, რომ თქვენს-თანა კაცი სიძეთ უხდება.

ეფენდიმ ეშმაკურათ გაიღიმა და ხუმრობის კილოთი უთხრა:

— როცა მაგას შეასრულებთ, მამაო, მაშინ თქვენი ძველი ანაფორაც განახლებული იქნება...

— ჩემი ნისიები?..

— მაგაზედაც არხეინათ იყავით...

ყოველ მხრივ საშინელი და საზარელი ღამე, როგორც იყო, დღის სინათლეზე დაინთქა. გარიჟრაჟდა; მზემ თავისი ოქროს ფერი სხივები იქაურობას ისე არხეინათ მოჰფინა, თითქო ნეტარების სამყაროს დასცქერისო...

მოხუცი ხაჩოს სახლი-კი იმ დღით ისე შავბნელათა და მგლოვიარეთ გამოიყურებოდა, თითქო რამდენიმე მიცვალებული ერთათ უნდა გამოასვენონო.

ჯერ ვარდანი გამოიყვანეს. მშვიდათ იყო, სახეზე აღმფოთების უბრალო ნიშან-წყალიც-კი არ ეტყობოდა, თითქო აქ არაფერიაო; მარტო ოდენ ტუჩებზე რაღაც სიძულვილის ირონია უთამაშებდა, თითქო უნდა თქვას: „რას მიპირებენ ეს სულელებიო?“ ხუთი მხედარი იარაღში ჩამსხდარიყო და მზათ იყო ვარდანი ფაშა-ეფენდისთან წაეყვანა. როდესაც ვარდანი ცხენზე შესვეს და ფეხებს ცხენის მუცლის ქვეშ ბორკილებით უკრავდნენ, უბრალო წინააღმდეგობაც-კი არ გაუწევია, თუმცა ნამდვილი საშინელება იყო, ცხენზე უძრავათ ყოფილიყო. — „უბრალოთ ირჯებით, შენიშნა ვირდანი, — თუ-კი გაქცევას დავაპირებ, თქვენი ბორკილები ვერას დამიშლისო“... მაგრამ ამ შენიშვნას ჯარის კაცებმა ყურადღებაც არ მიაქციეს და ფეხები დაუშარტეს. ამითაც არ დაკმაყოფილდნენ, მაჯები ზურგს უკან გაუკრეს, ხაზლის წვერები ხელში დაიჭირეს და

წასაყვანათ გაემზადნენ. ორი ჯარის კაცის გარდა, სამი მცველიც მზათ იყო.

თუმცა ამ გვარ სანახავებისთვის მდაბიო ხალხი ყოველთვის ფეთდება ხოლმე, მაგრამ ამხელად არავინ გამოვიდა, რომ ენახა, ვარდანს როგორ აძევებდნენ, იმ ვარდანს, რომელსაც მათდა საკეთილდღეოთ იმდენი შრომა და ღვაწლი მიუძღოდა: მოხუცის სახლს ისე ერიდებოდნენ, თითქო შავი ქირი მოსდებოდა.

მდედრობითი სქესთავან აღარავინ იყო, — აქეთ-იქით გახიზნულიყვნენ. ჰაირაპეტა და აპო ჯერაც ისევ ბელელ-ციხეში ისხდნენ; ვარდანის შემდეგ ჯერი ახლა იმათზე უნდა მიმდგარიყო. ხაჩოს დანარჩენი შეილები თუმცა შინ იყვნენ, მაგრამ ვარდანის გამოსამშვიდობებლათ არავინ გამოვიდა. მარტო ერთი მოხუცი იღვა მახლობლათ და ჯარის კაცთა მოძრაობას ნაღვლიანათ შეჰყურებდა. უკანასკნელ უბედურ შემთხვევათა წყალობით საბრალო ძალზე ჩაფუფქულიყო; ტანჯვა-ვაებას, ძალმომრეობასა და მხეცურ შეუბრალებლობას შთლათ მიეყუნწებინა. მიუახლოვდა ვარდანს, გადაეხვია და საშინელ მღელვარებისგან ერთი სიტყვაც-კი ვერ უთხრა, რომ რითიმე ენუგეშებინა. სანაცვლოთ თვალთაგან რამდენიმე ცრემლის კურცხალი ჩამოვარდა, და ამ გულ-წრფელმა ცრემლმა უფრო მეტი გამოსთქვა, ვიდრე ენას შეეძლო.

— გული მაგრა შეინახე, მოხუცო მამავ, — მიუგო ვარდანმა დაყვავებით, — ვინც წყალში შედის, დასველების შიში არ უნდა ჰქონდეს... მშვიდობით იყავით.

ჯარის კაჯებმა ვერაფერი გაიგეს, ვარდანის ცხენი წინ გაიგდეს და თითონაც ცხენებითვე უკან აედევნენ. მოხუცი დიდხანს იღვა ერთ ადგილს და მიმავალთ მწუხარებით გაჰყურებდა, ვიდრე თვალს არ მიეფარნენ.

მწარე ფიქრებით გარემოცული მოხუცი სახლში შებრუნდა. — მარტო ვარდანი რათ წაიყვანეს; ჰაირაპეტა და აპო რატომ დასტოვეს? ან მე რატომ აღარ მატუსადებენ? მართალია, მხედველობის ქვეშა ვარ, მაგრამ მაინც თავისუფლათ რათ მტოვებენ?

რომელი ფარული აზრი ამოქმედებთ? ჰფიქრობდა მოხუცი და ეს ფიქრი მოსვენებას არ აძლევდა. საბრალომ ეფენდის გეგმის მთავარ აზრისა ჯერ არა იცოდა-რა. ეფენდის საქმე ისე დაეხლოართნა, რომ თუ ლალას მითხოვების წინადადებას მოხუცი უარჰყოფდა, მხოლოთ მაშინ აღმოანთხევდა ჯავრის ამოყრისა და სამაგიეროს მიწყვის შხამ-ბალღამს. ბ. საღმანი დააბეზღა, ვარღანიც გააძევებინა, რადღან თავის სათაყვანებელ მთავრობის საშიშ აღამიანებათ მიაჩნღა. მოხუცისა და მისი შვიღების შესახებ-კი ამ გვარი ექვი არა ჰქონღა, და თუ მაინც დანაშაუღობის მახეში გააბა, ესეც მხოლოთ იმ აზრით, რომ საშინელ მღგომარეობაში ჩაეყენებინა, მფარვეღისა და მხსნელის კვერღთხი ხეღში დაეჭირღნა და როღდესაც იღინი თავიანთ თავს დაღვალეღულათ დასახავღნენ, დახმარების ჯიღღოს ნაცვღათ ლაღლას მოთხოვნის უფღლება ჰქონღოღა. აი სწორეთ ამ გვარმა ვაქრულმა აზრმა აიძულა ეფენდი ისეთი დიღი ბოროტმოქმეღება ჩაეღინა, რომღის სამწუხარო შეღღეღს მისი ეშმაკობითა და გაიძვერაობით სავსე ჰკუაღ-კი არ მოეღღოღღა.

ამ დიღით-კი თოღმას-ეფენდი არსად სჩანღა. მოხუცს უნღღოღა ენახა, უნღღოღა მისი გარღაწყვეტიღი აზრი გაეგო, თუ ყვეღა ეს ამბეღი რითი დაბოღღოღეღბოღა. მისი დაპირება ჯერაც სჯეროღა, ჯერაც არ დაღვიწყებოღა მისი იმეღით სავსე სიღყეღები: „მამასახღისო, ნეღას არავის მიეღყემ, რომ ურიგოთ ხეღი შეგახოსო“...

ეფენდის ნაცვღათ ტერ-მარუქა მოვიღა, როგორც შუაღშავალი, რომ დაპირებისამებრ მოხუცთან ლალას გამოთ მოეღლაპარაქნა. უბეღურობის ჟამს მღღეღღის ახღღოს ყოფნა თუღმღცა ბეღრს ნუგეშსა ჰგერის ხოღმე, მაგრამ მოხუცზე მაინც რაღაც უსიამოვნო შთაბეჭდიღება მოახღინა. საზოგადოთ მღღეღღების შესახებ რაღაც განსაკუთრებღული წინა-რწმენა (предразсудок) ჰქონღა შეღღგენიღი და ყოვეღ მღღეღღის დაღნახეღ ცუღი აზღის ნიშნად მიაჩნღა. მაგრამ ტერტერამ ისე წყნაღრად გაიხმო განზე და გამოუღცხაღა, შენთან საჭირო საქმე

მაქვსო, რომ მოხუცი ცოტა არა დამშვიდდა. წავიდნენ და ბალის ერთ მიყრუებულ კუნჭულში ხეების ქვეშ დასხდნენ.

სულიერმა მამამ შუამავლობის შესავალი სანუგეშო, გამამხნეველ სიტყვებითა და ღარიგებით დაიწყო, თავისებური კილოთი მოუყვა ქადაგებას, რომლის დასამტკიცებელა მაგალითებიც სახარებიდან მოჰყავდა. გაიხსენა ნეტარი იობის წამებანი და სთქვა, რომ ღმერთი თავის მსახურთა სარწმუნოების გამოსაცდელად ხშირად სხვა-და-სხვა სასჯელს უგზავნისო, მაგრამ მოთმინებაა საჭირო, იმედი არ უნდა გადავიწყვიტოთ, რადგან ბოლოს თავის მორწმუნეთ ყველა ვნებისაგან გაჰკურნავს, საუკუნო დიდებას აღირსებსო და სხვა და-სხვა...

ღარიგებას რომ მორჩა, ახლა თვით იმ საგანს შეეხო, რისთვისაც მოსულიყო. თხოვნა-გათხოვების შუამავალთა ჩვეულებრივი კილო არც თუ სულიერმა მამამ დაივიწყა და თავისი წინადადება შემდეგის არაკით დაიწყო:

— „ერთხელ ერთი ხელმწიფის შვილი სანადიროდ წავიდა; ნადირთა უკან დევნაში ძალიან დაუღამდა და, რადგან შინ დაბრუნება ვეღარ შეიძლო, ტყეში ერთი მწყემსის ქოხში გაათია ღამე. მწყემსის სტუმართ-მოყვარეობამ აღტაცებაში მოიყვანა; მისი ქალის სილამაზემ ხომ მთლად მოაჯადოვა. მეორე დღეს რომ სასახლეში დაბრუნდა, მამას გამოუცხადა — ცოლად ამა და ამ მწყემსის ქალი უნდა შევირთოვო. ხელმწიფემ შვილი სულელად დასახა და საშინლად დატუქსა. შვილი მაინც არა ცხრებოდა. მამამ რომ შვილს ვერაფრით გადაათქმევინა, მწყემსთან საშუამავლოდ ერთი თავის ვეზირთაგანი გაგზავნა. ვეზირი ჩქარა უკან დაბრუნდა და ხელმწიფეს მოახსენა, რომ მწყემსი უარზეა, ხელმწიფის შვილს ქალს არ მივათხოვებო. ხელმწიფეს გაუკვირდა და ახლა პირველზე უფრო მალაღბარის-ხოვანი ვეზირი გაგზავნა. მეორემაც იგივე პასუხი მოიტანა. გაჯავრებულმა ხელმწიფემ ახლა თავისი პირველი ვეზირი გაგზავნა, მაგრამ იმანაც პასუხად უარი მიიღო. მეტი ღონე არ იყო, თითონ ხელმწიფე უნდა წასულიყო, მართლაც წავიდა, მაგრამ იგიც ხელცარიელი დაბრუნდა. ხელმწიფე გაოცებული

იყო, არ იცოდა ეს ამბავი რითი აეხსნა; ბოლოს თავის დიდებულთმოუწოდა და თათბირი გამართა. ერთმა, უფრო ჭკვიანმა და გამოცდილმა, ხელმწიფეს რჩევა მისცა, რომ მწყემსთან ერთი იმისთანავე მწყემსი გაეგზავნა, რადგან მწყემსის ენას მწყემსი უფრო კარგად გაიგებს და მის დათანხმებასაც ადვილად მოახერხებსო. ეს რჩევა ყველას ჭკუაში დაუჯდა; მაშინვე რომელიც უფრო გამოცდილი მწყემსი იყო, გამოარჩიეს და გაგზავნეს. მწყემსმა არც სამზადისს მიხედა, არც ბრწყინვალე მორთვა-მოკაზმვას, აიღო თავის განუყრელი კომბალი და ქვეითად გზას გაუდგა. ქალის მამამ დიდი პატივით მიიღო, დასხდნენ სადილად, სჭამეს, სვეს და იმხიარულეს; ბოლოს მისული მწყემსი გამოუტყდა, ხელმწიფის სათხოვარი გადასცა და თან დასძინა: — „რატომ არ გინდა, რომ შენი ქალი ხელმწიფის შეილს მიათხოვო?“ — „ო — ქალის მამამ მიუგო: — „მამაცხონებულო, მეც კაცი ვარ, მეც ქუდი მხურავს: ხელმწიფემ შენისთანა პატიოსანი კაცი როდის მომიგზავნა, რომ ჩემი ქალი იმის შეილისთვის მიმეთხოვებინაო?“

არაკი რომ დაამთავრა, მღვდელმა დაუმატა:

— მამასახლისო, მეც მწყემსი ვარ, შენცა, რადგან ორივენი ცხვრის ნაცვლად, ხალხსა ვმწყსავთ. მე სოფლის მღვდელი ვარ, შენ — სოფლის მამასახლისი, მოვსულვარ შენთან იმავე თხოვნით, როგორც მწყემსი მწყემსთან მივიდა.

— რა თხოვნით? — ჰკითხა მოხუცმა უსიამოვნოდ, რადგან ისედაც ნაღვლიან გულს მღვდლის უადგილო სიტყვები უფრო ნაღვლით უფსებდა.

სულიერმა მამამ უპასუხა, რომ ამ გაჭირვების დროს ღმერთი ნუგეშს გიგზავნის და ხსნის კარებს გიღებსო. თომას-ფენდი გთხოვს ლაღა მიათხოვო და პირობას გაძღვეს, რომ კარზე მომდგარ უბედურებას აგაშორებო. — ღმერთს მადლობა უნდა შესწირო, რომ ფენდისთანა კაცი მეგობრობისა და დახმარების ხელს გიწვდისო.

მიუხედავად მოხერხებულ და სიტყვა წყლიანის მკვერ-მეტყველებისა, მღვდელმა სასურველ მიზანს მაინც ვერ მიაღ-

წია. იქნება სხვა დროსა და სხვა გარემოებაში მის სიტყვებს თანაგრძნობაც გამოეწვია, რადგან თვით მოხუცს დიდი ხანია აზრათა ჰქონდა ლალა ეფენდისთვის მიეთხოვებინა. მაგრამ ეხლა დროება შეცვლილიყო. ეხლა, როდესაც მისი ორი შვილი ციხეში დაემწყვდიათ, თითონ მცველთა მხედველობის ქვეშ იყო ჩავარდნილი და მისი ოჯახის ქალ-რძალნი ღვთის სინაბარას იყვნენ დატოვებულნი სხვათა სახლებში; როდესაც მისი ორი მეგობარი, ვარდანი და ბ. სალმანი, მთავრობას დაბეზღებით ჩაეგდო ხელში, თავისი სახლის ავლა-დიდებას თვალ-წინ უოხრებდნენ, აწიოკებდნენ, — ეხლა იმ ბოროტ-მოძქმედის თხოვნას უცხადებდნენ, რომლის წყალობითაც იყო მოვლენილი მთელი უბედურობა! ამ დრომდე დახუჭული თვალები თითქო ეხლა აეხილაო. თვალ-წინ ედგა ეს საშინელი უფსკრული, რომელიც ეფენდის ვერაგ ხელით იყო გათხრილი. თან ვარდანის სიტყვები გაახსენდა, რომ ეფენდის მრავალი ქალი გაუბრიყვებია, მოტყუებით ცოლად შეურთავს და შემდეგ თავი გაუნებებიაო. ნუ თუ ლალას ხელში ჩასაგდებადაც ამავე ხრიკებს არა ხმარობს?-ო—გაიფლო მოხუცმა გუნებაში. გაახსენდა ეფენდის ყოფა-ქცევა, რომელსაც იმ დღიდან ამ დღემდე სულ რაღაც ეშმაკური ხრიკებით გავსილი მოქმედებით შეზავებული აზრი სდევდა და რომელიც მხოლოდ იმ მიზნისკენ იყო მიმართული, რომ ლალა როგორმე ხელში მოეგდო. გაახსენდა აგრეთვე, რომ ბ. სალმანის დატუსაღება პირველად ეფენდისგან შეიტყო. საიდან იცოდა, როდესაც ღამე ისე ჩუმად დაეტუსაღებინათ, რომ მთელ მაზრაში არც ერთმა გლეხმა არა იცოდა-რა? ეფენდიმვე შეატყობინა, რომ სახლი უნდა გაგიჩხრიკონო, თითონ ვერაგობით მეგობრათა და მთარველად შეუჩნდა, ბ. სალმანის ქალღმერთი ხელში ჩაიგდო, მოხუცის სახლის საიდუმლო საკუქნაოში დამალა და გასაღები თითონ ჩაიჯობა. რათა, რა აზრით? ნუ თუ არ შეეძლო ქალღმერთი თან წაეღო, ან იქვე გაეუქმებინა? მაგრამ მოხუცის სახლში იმიტომ დასტოვა, რომ საჭირა დროს საკუქნაო გააღოს და იქ შენახული ქალღმერთი პოლიციელებს ამ სიტყვე-

ბით გარდასცეს: „აი, ამ კაცთა შეთქმულობის დამამტკიცებელი საბუთიო“. მოხუცს მთელი წარსული დაწვრილებით თვალწინ წარმოუდგა და დარწმუნდა, რომ მოტყუებული იყო. ამიტომ მღვდელს სიმწარით უბასუხა:

— მამაო, ნაკისრ შუამავლობისთვის თქვენი არაკი სრულიად უადგილოა. თომას-ეფენდი ნამდვილი ხელმწიფეც რომ იყოს, მაინც იმ ძალს ქალს არ მივცემდი. რაც მოსასვლელია, დეე მოვიდეს. უმჯობესია მთელი ოჯახი დამელუბოს, ვიდრე ხსნას იმ ბოროტ-მომქმედის ხელისგან ველოდდე, რომელმაც ყველა ეს უბედურობა მოგვივლინა. მესმის... ყველაფერი მესმის... მომატყუა!.. ამის შემდეგ კი იცოდეს, რომ ველარ მომატყუებს...

არც მისი გაჯავრებისა, არც მისი ბუნდი სიტყებისა მღვდელს არაფერი ესმოდა, რადგან საქმის ნამდვილი გარემოება არ იცოდა. მამასახლისმა კი საჭიროდ არ დაინახა დაწვრილებით აეხსნა, მით უფრო, რომ იფიქრა—სტეფანიკას მომნათლავი ეს იყო და მისი ქალობა ამის მეტმა არავინ იცოდა, მაშასადამე ეს საიდუმლო ეფენდისთვის ვის უნდა ეთქვა, თუ არ თითონ მღვდელსაო?

სულიერი მამა მოხუცის სახლიდან თითქმის უკმაყოფილო მიდიოდა და თან გონებაში ამბობდა: „ღმერთი ადამიანს ჯერ ჰკუთნებს წაართმევს, მერე სიმდიდრესაო“...

ეფენდი ტერტერას სახლში იყო და პასუხს მოუთმენლათ ელოდდა. მისვლისათანავე მღვდელს შეეკითხა:

— რა ამბავი მოიტანე?

— არ ვიცი, ღმერთმანი, რა ვსთქვა, — მიუგო დაბნევილი: — ეგ კაცი სწორეთ ჰკუთნებ შეშლილა!

— უარი შემოთვალა?

— დიად.

— წინათვე ვგრძნობდი, რომ უარს იტყოდა...

თითქო ცა ჩამოინგრა და ეფენდრ ქვეშ მოიტანაო, თვალთ დაუბნელდა, კანკალი დააწყებინა და იატაკზე გაიშლართა. კარგა ხანს უძრავათ იყო, შემდეგ-კი ხამუშ-ხამუშ ხელს შუბლ-

ზე მიიღებდა, თავში იცემდა, თმას იგლეჯდა და თან გაიძახოდა: „ახლა რაღა ვქნა?... ოჰ. რაღა ვქნა?!“...

იქნება მთელს სამყაროში ისეთი არაფერი მოიპოვებოდა, რომ ადამიანი ისე მოათვინიეროს, ისე მოაკეთილშობილოს, როგორც სიყვარულსა სჩვევია. კაცობრიობის თვით უსაშინელოსი მტარვალნიც კი, რომელნიც შეუბრალებლათ ქვეყნებს ანადგურებენ, მთასა და ბარს სისხლითა ღებავენ და რომელთა წინაშე სხვა-და-სხვა ერები შიშით კანკალ-ცახცახებენ,—საყვარელი არსების წინ მშვიდდებიან, მუხლს იღრეკენ; მხოლოდ მაშინ შეატყობთ, რომ იგინი ადამიანები არიან, თავიანთი განუშორებელი ადამიანური სუსტი მხარეებით.

თომას-ეფენდის ლალა იმ ჟამათ ნამდვილი, ქეშმარიტი სიყვარულით უყვარდა და მთელი მისი მხეცური შეუბრალებლობა თუ გულქვაობა ამ სიყვარულის სხივების სიახლოვეს დნებოდა, იღვოდა. სიყვარული თვით გაბოროტებულ ქაჯსაც კი ანგელოსათ გარდაჰქმნის ხოლმე. ეფენდის გულშიაც სიყვარულს სინანულის გრძნობა, სინანულის ნაპერწკალი ჩაეშუქებინა.

ეფენდის ნამდვილი სიყვარული არასოდეს არ გამოეცაუნა; სწორეთ იმით აიხსნებოდა მისი ბუნების ის შავ-ბნელი მხარეები, რომელთა მიზეზითაც ცხოვრებაში წმინდათ არაფერი მიაჩნდა. რამდენათაც ხორციელ საქმეში გაეშმაკებული, გამოცდილი და შორს გამქვრეტი მოანგარიშე იყო; რამდენათაც რაიმე საზიზლარი მიზნის მისაღწევათ დახელოვნებულ ხრიკებს ხმარობდა,—იმდენათვე სულიერი მხარე უგრძნობი, განუვითარებელი ჰქონდა. ეხლა-კი ჩამქრალი გული ლალას სიყვარულს აენტო და შიგ იმ ცეცხლის ნაპერწკალი ჩაეწვეთებინა, რომელიც დაბნელებულსა და დაბრმავებულ გონებას სინათლეს მოჰფენს ხოლმე. გაახსენდა ყველაფერი, თავის ნამოქმედარ საქმეებს თვალი გადაავლო და თითონვე.—„ეს რა ვქენი?“... ჰგმინავდა ეფენდი და თან თმას იგლეჯდა.

დაბნელებული გონების წყალობით თავის ბოროტ-მოქმედებათა საშინელებას იმ დრომდე ვერა გრძნობდა; ეგონა, რომ

შიზნის მისაღწევათ ყოველი საშუალება შეიძლება იხმაროს ადამიანმა. ეხლა-კი გონებიდან სიბნელე გადაჰყოდა და კარგათ გრძნობდა, რა საშინელი უბედურებაც დაეტრიალებინა. პირველში უნდოდა მოხუცი აეტლინკებინა, ბავშვივით ხელში ცეცხლის ნაპერწკალი დაიჭირა და საბრალო ხაჩოს მითი აშინებდა, რომ რაც ეთხოვნა, უარი არ ეთქვა. მაგრამ იმ პატარა ნაპერწკალისგან უცებ ისეთი ცეცხლი გაძლიერდა, რომ ჩაქრობას თითონაც ვეღარ შეიძლებდა. — „ოჰ, ეს რა ვქენი?“ — „ო... კვალათ ამოიგმინა ეფენდიმ.

მღვდელი ეფენდის ტანჯვა-გმინვას შიშის ზარით დაჰყურებდა და ეგონა, რომ სულს ებრძვისო; მართლაც, ეფენდი რაღაც ნაირათ მოშვებულყო, გულ-აღმა იატაკზე ეგდო, სახის კანი როგორღაც უთამაშებდა და ტუჩებიც ძალზე უკანკალებდა. კარგა ხანს იყო ასეთს მდგომარეობაში, ბოლოს თვალები გაახილა და მღვდელს მიმართა:

— რაც მოხუცმა ხაჩომ გადმოგცა, ყველაფერი მართალია, მამაო; — იმის ქალის ღირსი არა ვარ. აბა ჩემისთანა ბორბოტ-მომქმედსა და იმისთანა ანგელოსს შორის საერთო რა უნდა იყოს? ჩამქოლე, დამწყველე, მამაო, მე მარტო წყევლა-კრულის ღირსი ვარ...

ეფენდის კვლავ გული წაუვიდა. მღვდელს-კი ეგონა, გათავდაო...

— ვაიმე, ჩემო ნისიებო!!... — წამოიბღავლა სულის მამამ, — ჩაიარა ჩემმა ნისიებმა!..

xxxiv

ახლა-კი ჩვენი მოთხრობის დასაწყისს დავუბრუნდეთ.

უეჭველია, მკითხვილმა უკვე იცის, ვინ იყო ის ახალგაზდა კაცი, რომელმაც ბაიზეთის საშინელ ალყის შემორტყმის დროს მეციხოვნე შტოკვიჩს წერილი ჩამოართვა, მასხარული ტანისამოსი ჩაიცვა, შემდეგ გარშემორტყმულ ქუროთების ბანაკში შეერია, ათასი სისულელით მთელი დღე ხალხი

აცინა, ბოლოს, როგორც იყო, მტერს უფნებლათ დაშორდა და რამდენიმე დღის შემდეგ წერილი გენერალ ტერ-ლუკასოვს მიართვა. მკითხველს, უეჭველია, ისიც ეხსომება, რომ ყმაწვილმა კაცმა გენერლის რჩევა—ჩემთან დარჩი და დიდებისა და ხარისხის მექონე შეიქმნებო—არ მიიღო, რუსის ბანაკი დასტოვა და ერთი არსების განსაცდელისაგან გამოსახსნელათ გაეშურა.

ის ახალგაზდა კაცი ვარდანი იყო. ახლა ვნახოთ, სად წავიდა.

დღელეში მოკლული ქურთის ცხენი შეკაზმა, მოახტა ზედა და პირდაპირ ალაშკერტის მაზრისკენ გაქუსლა, საითკენაც უძვირფასესი საგნები იზიდავდა. იქ იყო მოხუცი ხაჩოს ოჯახი, რომელშიაც მრავალი ტკბილი წუთები განეცადნა; იქ ეგულებოდა მშვენიერი ლალა, რომლისთვისაც მთელი სული და გული ჰქონდა მიძღვნილი; იქვე იყვნენ მისი საყვარელი მეგობრები, რომლებთანაც ალექსანდრე ჰქონდა დადებული, რომ წმინდა, დიდი საქმისთვის შეეწირათ თავი... ერთი სიტყვით, რაც-კი მისთვის ამ ქვეყნად პატივსაცემი და სათაყვანებელი იყო, ყველაფერი იქ ეგულებოდა....

მაგრამ როცა ბორკილებ გაყრილი ვარდანი სამხედრო საქმეთა მწარმოებელთან მიჰყვანდათ, მაშინ რა მდგომარეობაში იყვნენ ხსენებული პირნი?—მოხუცი ხაჩო შვილებიანათ ციხეში ისხდნენ; მთელი მისი ოჯახი გაფანტულიყო და ყოველ მათგანს თავი სხვის სახლში შეეფარებინა; ლალას ბედ-იღბალი ორი მონადირის—თომას-ფენდისა და ფათთაჰბეგის—მხეცურ შეჯიბრებაზე იყო დამოკიდებული. ბ. სალმანი დატუსაღებული იყო; მართალთა, მელჩიქ-მანსური თავის ამხანაგებით უკან გამოეკიდა, მაგრამ არ იცოდა საქმე გამარჯვებით გათავებულიყო, თუ ყოველ შრომას ამათ ჩაეველო?

ყველა ზებედურსა და სავალალო მდგომარეობაში დასტოვა. მას აქეთ მთელ თვე-ნახევარს გაეველო და ამ ხნის განმავლობაში არავითარი ამბავი არა ჰქონდა. ვინ უწყის, ამხნის განმავლობაში რამდენი ცვლილება, რამდენი ამბავი მომხდა-

რიყო! რუსეთმა ოსმალეთს ომი გამოუცხადა. გენერალ ტერ-ლუკასოვის ძლევა მოსილმა ჯარმა ბაიზეთისა და ალაშკერტის მაზრა ხელში ჩაიგდო და არზრუმს მიუახლოვდა. სულ-შეხუთულმა და განადგურებულმა სომხობამ რუსეთის მპყრობელობის ხელში თავისუფლათ ამოისუნთქა. მაგრამ სომხობის სიხარულმა დიდხანს არ გასტანა: ომის ბედ-იღბალი უცებ შეიცვალა. გენერალი ტერ-ლუკასოვი იძულებული გახდა თავისი საყვარელი ქვეყანა დაეტოვებინა და რუსის საზღვარზე დაბრუნებულიყო. ამ გვართ 18 აპრილს დაპყრობილი ბაიზეთი თიბათვის 27 ისევ ოსმალეთს ჩაუვარდა ხელში.

უკანასკნელათ მომხდარი ამბებისა ვარდანმა არაფერი იცოდა; არ იცოდა გენერალ ტერ-ლუკასოვის გამობრუნების შემდეგ რა ამბავი დატრიალებულიყო. არ იცოდა არც ალაშკერტელების სამწუხარო გადმოსახლების ამბავი და არც ის საშინელი მიზეზები, რამაც ეს გადმოსახლება გამოიწვია.

სულ რაღაც მოკლე დროის განმავლობაში საქმეთა მდგომარეობამ საოცარი ცვლილება მიიღო.

ორ თვე ნახევრის წინათ ბორკილებ გაყრილი და ჯარის კაცთაგან გარშემორტყმული ვარდანი მოხუცის სახლიდან სამხედრო საქმეთა მწარმოებელთან იქმნა წაყვანილი. გზაში მისი ერგული მსახურნი საქა და ელო წამოეწივნენ და ცხარე ბრძოლის შემდეგ ბატონი გაანთავისუფლეს. ამ ბრძოლის დროს ვარდანი დაიჭრა, დაღონებულმა მსახურებმა თითქმის ხელში აყვანილი რუსეთის სამფლობელოს სურმალოს მაზრის ერთ სომხის სოფელში მიიყვანეს. მოუსვენარი ვარდანი ჯერ სწორეთ არც-კი მოკეთებულებო, რომ სომხის თავისუფალ მილიციაში შევიდა. მისმა ორმა მსახურმაც ამავე მაგალითს მიჰბადა, მაგრამ ბაიზეთის ალყის შემორტყმის დროს ორივე ბრძოლის ქარ-ცეცხლმა იმსხვერპლა. ის ამბავი ხომ კარგათ ვიცით, ბაიზეთის ციხე-სიმაგრეიდან ვარდანი როგორ გამოიპარა.

ამ ჟამათ ვარდანი ძალიან დანადვლიანებული შედიოდა იმ ხეობაში, სადაც ჩვენი ნაცნობი სოფ. ო... მდებარეობდა. სულ რაღაც რამდენიმე კვირის წინათ ეს ხეობა რა მშვენიერ

სანახაობას წარმოადგენდა! რა სიცოცხლითა და სილამაზით იყო აღსავსე იქაური ველ-მინდვრები, ღელეები და მწვანით მოსილი მთები! პურეულობით შემოსილი მთელი ხეობის მინდვრები ლამაზათ ირხეოდა და ისე თვალ - წარმტაცათ ღელავდა, თითქო ოქროს ფერი ზღვის ტალღებიაო. საძოვრათ გაშვებული საქონელი მთის ბეჭურებს კალიასავით შეჭფენოდა. უდარდელი მწყემსის სალამურის ხმა იმ არე - მარეს ტკბილ მელოდიებით აყრუებდა და შორს სადღაც ცის სივრცეში იკარგებოდა... მდიდარ ბუნებასა და მშრომელ ადამიანს ხელი-ხელს გადაეჭდიათ და შეერთებულის ძალით საოცრებას ახდენდნენ. ახლა?—ახლა ყველა ეს შეცვლილიყო! მთელი ხეობა რაღაც ძაძით მოსილ უდაბნოს წარმოადგენდა. ზღვასავით მღელვარე ყანები ცეცხლს ერთიან შთაენთქა და ნიშნათ მარტო ოდენ წაბოლილი და განაცარმტვერებული მიწა-ლა დარჩენილიყო. ეს მტარვალობა ვის მარჯვენას ჩაედინა? იმოდენა ოფლითა და შრომით მოყვანილი სარჩო ვის გაენარგურებინა? ამის გამოცნობა ვარდანს უძნელდებოდა. დრო გამოშვებით თვალს ავლებდა ოდესმე ლამაზსა და მრავალ რიცხვოვან სოფლებს, მაგრამ ის სოფლებიც მხოლოდ ნახშირსა და ნაცარს-ლა წარმოადგენდა: ყოვლათ უწყალო ცეცხლს თავისი გამანადგურებელი დალი იქაც დაეჩნია. ყველგან სიცოცხლე შემწყდარიყო, შეჩერებულიყო; აღარ გაისმოდა მიწის მუშაკის ტკბილი ღიღინი, იალაღებზე საქონლის ნასახიცი აღარ მოსჩანდა და მწყემსის სალამურის ტკბილი ხმაც აღდგა გამქრალიყო. ერთი სიტყვით, ყველაფერი დადუმებულიყო, ყველაფერი სამარისებურ სიჩუმეს მოეცვა, თითქო გამანადგურებელ ქაჯს იმ საბრალო ქვეყანაზე სულ ახლათ გაუვლია და რაც-კი ადამიანის გამრჯე მარჯვენას შეუქნია, ყველაფერი მოუსრავსო. რა მომხდარიყო?..

ივლისის მზე საშინლათ აჭერდა. მაგრამ სამწუხარო სანახაბეებს ვარდანი ისე გაებრუებინა, რომ სიცხეს აღარც-კი გრძნობდა. შუაღლე კარგათ აყო გადასული, როდესაც სოფელი...ში შევიდა. მთელი სოფელი ისეთს სანახავს წარმოადგენდა.

თითქო რომელიმე ზღაპრულ ჯადოქარის წყევლას ერთბაშათ მიწასთან გაუსწორებიაო. ის სახლები, სადაც ერთო დროს სიცოცხლე დულდა და გადმოდიოდა, ადამიანთა სამარეებათ გარდაქცეულაყო; ყველაფერი მწუხარე და გულის მომწყვლელ ნანგრევების ქვეშ დამარხულიყო. გონება დაფანტული ვარდანი ნაცნობ ქუჩებზე ისე დადიოდა, თითქო შეშლილიაო. ადგილ ადგილ ადამიანთა სხეულის ნაწილებს ხვდებოდა. უეჭველია, რაიმე თავზარ დამცემი უბედურობა, საზარელი ამბავი მომხდარიყო. ეკლესიის გვერდით ჩაიარა; არც თუ ღვთის სახლი გადარჩენოდა იმ ხვედრს, რომელიც დანარჩენ სახლებსა სწვევოდა.

ბოლოს მოხუც ხაჩოს ციხე-დარბაზს მიუახლოვდა. მარტო გარს შემორტყმული გალავანი-და გადარჩენილიყო, ისიც ადგილ-ადგილ ჩამონაქცევით. ეზოში რომ შევიდა, თვალწინ გულსაკლავი სურათი წარმოუდგა. ბალი აღარსად იყო, აღარსად სჩანდა ის ლამაზი და დაბურული ხეები, რომლების ქვეშაც ლალას გვერდით ყოფნის დროს იმდენი სიტკბოება გამოეცაღნა! სად იყო ეზოა ლალა?... მისთვის მოსულიყო ვარდანი... იმ გულის მომწყვლელ ნანგრევებს შორის სწორეთ იმას დაეძებდა... იქნება ქურთის ბეგმა კიდევ გაიტაცა იგი?... ან იქნება ოსძალოს ერთ-ერთ ჯარის კაცს ჩაუვარდა ხელში?... ვარდანს თვალწინ უცებ საშინელი სინამდვილე წარმოუდგა და რაღაც შიშის ზარმა, რაღაც კანკალმა აიტანა. თითქო თავზე მძიმე რამ დასცემიაო, ეს რკინასავით მაგარი კაცი ერთბაშათ მოიზნიქა, მოიშალა, სისხლი თავში აუვარდა და თვალთ დაუბნელდა. ველარაფერს ხედავდა, ველარცა-რა გრძნობდა რამეს, უაზროთ ერთს კორღზე დაეშო და სახეზე ხელები მიიფარა. დიდხანს იყო ასე გაშტერებული. უცებ თვალწინ ნაზი სახე წარმოუდგა, და ეს ნაზი სახე ისეთივე ნაღვლიანი, ისეთივე იმედ-გარდაწყვეტილი და ისეთივე თვალ-ცრემლიანი იყო, როგორც იმ დაუფიწყარ ღამეს ენახა მყუდროებით სავსე ბაღში, როდესაც საბრალო ქალი კისერზე გადაეხვია და მუდარებით ეუბნებოდა: „წამიყვანე... აქაურობას გამაშორე!.. ქურთებისგან მეში-

ნიანო... რატომ არ წაიყვანა?.. თავი რად გაანება?.. აზრები ვერ მოეკრიბნა. ასეა: გაშტერებულ კაცს გონება უჩლუნგდება და აზროვნება უჩერდება ხოლმე.

მაგრამ ეს მწუხარე ნანგრევები ვარდანს რამდენ მწარე მოგონებას უღვიძებდა! სულ რამდენიმე ხნის წინათ ყველაფერი ხელ უხლებლათ, მკვიდრათ იდგა თავის ადგილას. დიდი ხანი არ გასულიყო მას აქეთ, რაც იმ სახლებში მშვიდობიანი სიცოცხლით სავსე უზარ-მაზარი ოჯახი ცხოვრებდა. რა იქნა, სად არის ეხლა ეს ეს ოჯახი? ვარდანმა თვალი გადაავლო „საქალღმბოს“, რომელსაც მარტო ოთხი კედელი-და შერჩენოდა, ქვრივ ჩამონგრეულიყო. რამდენიმე ხნის წინათ მოხუცის მრავალი ქალ-რძლები და შვილის-შვილები შიგ. მთელს დღეს ხალისიანად მოძრაობდნენ, ჟივჯივებდნენ, მოქმედებდნენ, მუდამ უდარდელად და მხიარულათ შრომობდნენ, რადგან საცხოვრებელი არა აკლდათ-რა. ეხლა-კი ყველაფერი დაღუპებულყო, აღარ ისმოდა არც ბავშვების ჟივილ-ხივილი, არც დედების გამაფრთხილებელი ხმა. ვარდანმა თვალი ახლა მოხუცის ოდას გადაავლო, რომელიც მთლათ მიწასთან იყო გასწორებული. მოწმათ მარტო ერთი ობოლი სვეტი-ლა იდგა და ოდის ნანგრევებში ჩამარხულ აზრებს მწუხარეთ დასცქეროდა... ვარდანს გაახსენდა ის ნეტარი ხმაურობიანი ღამეები, როდესაც თითონ, ბ. სალმანი, მამასახლისი და მისი შვილები დიდის აღფრთოვანებით მსჯელობდნენ და ათას „პლანებს“ აწყობდნენ, რომ ხალხი საცოდავ მდგომარეობიდან გამოეხსნათ და ნაცვლათ ბედნიერი ცხოვრება მიენიჭებინათ. ახლა-კი ყველაფერს, მოთათბირეთაც და თათბირის საგანსაც, განადგურებულს, მიწასთან გასწორებულს უცქერდა...

აგერ ერთს მხარეს აღამიანებიც გამოჩნდნენ. მანამდე-კი მთელ მაზრაში არც ერთ აღამიანის ქმნილებას არ შეხვედროდა. ამ გარემოებამ ვარდანს, ცოტა არა, გაახარა. ახლოს მივიდა. რამდენიმე საცოდავი ქურთი წერაქვებითა და ბარებით ნანგრევებსა სთხრიდა. ვარდანმა მაშინვე იცნო: მოხუცის მწყემსები იყვნენ თავიანთი ცოლშვილით. მამაკაცები ნანგრევებსა

სტხრიდნენ, დედაკაცები-კი ნათხარსა ჰქექავდნენ, რომ ეპოვნათ რამე; ნანგრევებში დაუწველი ჯერ კიდევ ბევრი რამ დარჩენილიყო.

— გამარჯვება თქვენს მარჯვენას! — მიესალმა ვარდანი იმავე კილოთი, როგორც მომუშავეთ მიესალმებიან ხოლმე.

— მშვიდიობა თქვენი მობრძანება, მიუგეს.

— რას დაეძებთ?

თქვენი კეთილი თვალითაც ჰხედავთ, რასაც დავეძებთ, მიუგეს ქურთებმა და თავიანთი საქმე განაგრძეს.

ვარდანი ერთს მათგანს მიუბრუნდა და ჰკითხა:

— მიცნობ, ხულო?

— როგორ არ გიცნობთ, ალავ! შენ ჩვენი ბატონის, მამასახლის ხაჩოს მეგობარი იყავი; ამ სახლში ხშირათ გასასყიდი საქონელი მოგქონდათ და არც ერთხელაც არ დაგვიწყებიათ, ჩემი ბაღდებისთვისაც საჩუქარი მოგეტანათ. — აგერ ისიც შენი ნაჩუქარია, თქვა ესა და მიუთითა ცოლის კაბაზე, რომელიც წითელ ზოლიან ჩითისგან იყო შეკერილი.

ვარდანმა გამოკითხვა დაუწყო, ამ სახლის თავს რა ამბავია, სოფელი ასე რამ გააოხრა და ან მცხოვრებნი სად გახვეტილანო.

მწყემსმა წერაქვი ძირს დადო, შუბლიდან ოფლი მოიწმინდა და კოჭის ნამწვზე ჩამოჯდა, თითქო ამბავის თხრობას დიდი მოსვენება ეჭირვებო...

— ღმერთმა ჩვენს ღუშმანსაც აშოროს ის უბედურება, რაც ამ სახლს დაატყდა თავს — სთქვა მან ნალელიანათ: — სიმატლეთ უნდა ვთქვა, ჩვენ დაწვრილებით არ ვიცით, რაც მოხდა: აქ არ ვიყავით, ცხვარი გვყვანდა შთაზე საძოვრათ. ცოტა რომ ჩამობნელდა, ფარას სოფლისკენ ვერეკებოდით (ჩემ ცოლს წინა ღამეს ცუდი სიზმარი ენახა, სულ იმის ფიქრში ვიყავი, რომ რალაც უბედურება უნდა დატრიალებულიყო). ჯერ სოფელში არც-კი შემოვსულიყავით, რომ უცებ ქურთების ერთი გუნდი დაგვეცა და მთლად ფარა გაირეკა. მე და ჩემი ამხანაგები მაშინვე სოფელში გამოვიქეციით შესატყობინებლად. ენა-

ხეთ, რომ სოფელს ყოველ მხრივ ცეცხლი მოსდებოდა და იწვებოდა. ყველგან ქურთები დანავარდობდნენ. გამოვეჩქარენით აქეთ, მაგრამ ესეც ცეცხლს მოეცვა და შიგნით შემოსვლა აღარ შეიძლებოდა.

— შიგ მყოფნი რა იქმნენ?

— ჩვენი შვილების თავზე მოვიდეს, თუ იმათ რამე დამართოდეთ. მოხუცი და მისი ორი შვილი—ჰაირაპეტა და აპო— შინ არ იყვნენ. ჯერ ისევ რამდენიმე დღის წინად მოსამართლესთან წაყვანათ. ამბობენ, ციხეში ჩასხესო, ქალებთაგანი სახლში არავინ იყო. შინ მარტო მოხუცის დანარჩენი შვილები იყვნენ, მაგრამ არ ვიცით, იმათ რაღა დაემართათ. როგორცა ვთქვი, ჩვენ რომ მოველით, სახლს ცეცხლი ჰქონდა მოდებული.

— ჩვენი ბატონი მოხუცი ხაჩო ძალიან კეთილი კაცი იყო, — განაგრძო მწყემსმა, — ისეთი ღვთის მოშიში იყო, რომ ჭიანჭველასაც კი ფეხს არიდებდა. რა მოხუცი? ყველა კეთილი და შემბრალებელი იყო, ბუზებსაც კი არ აწუხებდნენ. ჩვენც თავიანთ შვილებივით გვინახავდნენ. ოჰ, წყეულიმც იყვნენ ეშირათები! *) ყველაფერი მიწასთან გაასწორეს... ყველაფერი გაანადგურეს!..

— გლახებს რაღა მოუვიდათ!

— ზოგი გაწყვიტეს, ზოგი ტყვედ წაასხეს, ზოგმა კი გაქცევით თავს უშველა.

„წყალში დამხრჩვალნი ხავსს ეკიდებოდა“ ო, სწორედ ვარდანზე იყო ზედ-გამოჭრილი. მართალია, მწყემსის ნაამბობი მწუხარებითა და საშინელებით იყო სავსე, მაგრამ მაინც გულში იმედის მცირე სხდვი ჩაეშუქა. — ჯერ კიდევ ყველაფერი არ დაკარგულაო — გაიფიქრა გუნებაში. ვარდანმა იცოდა, რომ მოხუცი და მისი ორი შვილი ციხეში იყვნენ, მაშასადამე ციხეს

*) „ეშირათს“ იმ ველურ, უბინადრო ქურთებს უხმობენ, რომელთაც ბინადარი ქურთები ცუდი თვალით უყურებენ, რადგან იმათაც ისევე მტარვალურად ეპყრობიან, როგორც უსხობს.

უნდა დაეფარნა იგინი ქურთების მტარვალობისაგან, რასაკვირველია, თუ თვით ციხეშივე არ მოუსხვეს სიცოცხლე. იცოდა აგრეთვე, რომ როდესაც სახლს გამჩხრეკაეები დაეცნენ და პოლიციის მხედველობის ქვეშ ყოფნა მიუჩინეს, მოხუცმა ქალ-რძალნი სახლს გააშორა, უეჭველად ნათესავებ-ნაცნობებში იქნებოდნენ დამალული და, რაღა თქმა უნდა, ლალაც იმათ შორის იქნებოდა, მაშასადამე მოხუცის სახლში მომხდარი უბედურება იმათ ვერ მისწვდებოდა.

მაგრამ მათი მდგომარეობა მაშინ როგორი-ღა უნდა ყოფილიყო, თუ უბედურება იმ სახლებსაც სწვეოდა, რომლებშიაც იგინი დამალულიყვნენ?..

მწყემსის ნაამბობში კიდევ ერთი რამ იყო სასურველი: „ზოგი გასწყვიტეს, ზოგი ტყვედ წაიყვანეს, ზოგმა კი გაქცევით თავს უშველა“. იქნება ხაჩოს ოჯახიც გაქცეულთა რიცხვში ურევია?-ო, ფიქრობდა ვარდანი; ვინ უწყის, იქნება ლალაც იმათში იყოს? მაგრამ სად წავიდნენ, საით გაიქცნენ?-ო—ეს კითხვები მოსვენებას არ აძლევდა. მწყემსის ნაამბობში ნათლად არაფერი სჩანდა. უბედურება ღამით მომხდარიყო და ისიც ისე მოულოდნელათა და სწრაფათ, რომ ყოველივე ბნელითა და ბურუსით იყო მოცული. ვარდანმა მხოლოდ ის იცოდა და თავის თვალითვე ხედავდა, რომ მთელი ალაშქერტის მაზრის სომხობა არსად სჩანდა. შეუძლებელია, რომ ყველა გაეწყვიტნოთ, ანუ ტყვედ წაესხათ; მაშასადამე საშინელი გადასახლება უნდა მომხდარიყო, მაგრამ საით, რომელ მხარეს უნდა გადასახლებულიყვნენ?...

XXXV

გულ-ჩაწყვეტილი და ჩაფუფქული სახლის ნანგრევებს გამოშორდა, ქუჩაში გამოვიდა და აღარ იცოდა, საით წასულიყო. მწყემსის ცნობები იმდენად ბნელი და გამოურკვეველი იყო, რომ არ იცოდა, რომელ გზას, რომელ გარდაწყვეტილებას დასდგომოდა..

სადამო ხანი იყო; მზე ღამის სადგომისკენ მიეშურებოდა, თითქო ცოდვილი ქვეყნის ყურება მობეზრებიაო. ვარდანი უგზო-უკვლოდ დადიოდა; თვალ-წინ ერთი და იგივე სანახავეები ეშლებოდა: — დანგრეული, დაცალიერებული სოხლები, მუშაობას მოკლებული მინდვრები და სხვა ამგვარები. ნუ თუ ამოდენა მაზრაში ერთი სომეხი აღარ დარჩენილაო? ჰფიქრობდა ვარდანი. უცებ ამ სიცალიერით მოცულ უდაბნოში ადამიანს მოჰკრა თვალი. მძიმე, უსწორ-მასწორო ნაბიჯით მთის ფერდობზე მიიმართებოდა, ხან გაჩერდებოდა, აქეთ-იქით მიიხედავდა, ხან კი ქვებს ეკიდებოდა, რომ არ ჩამოგორებულიყო. ამ ნაირად აბობლდა პიტალო კლდის მწვერვალზე, რომელიც საშინელ უფსკრულს გადმოჰყურებდა. ჩამავალი მზის მკრთალი სხივები ანათებდა მის პატარა ტანის მოყვანილობას, რომელიც რაღაც უძრავი ძეგლის მგავსად ამართულიყო და კლდის მწვერვლიდან გადაჰყურებდა თვალ-გადუწვდენელ ხეობას, სადაც რამდენიმე დღის განმავლობაში აურიცხველი ბორბოტ-მოქმედება და აკლება-დაწიოკება მომხდარიყო. უცნობი კარგა ხანს იდგა მწვერვალზე და გარემოს ისე გადმოჰყურებდა, თითქო რისამე გარდაწყვეტა უნდა, მაგრამ ძალიან უძნელდებაო. შეუძლებელია ამ უკანასკნელი გარემოებისთვის ვარდანს ყურადღება არ მიექცია; მართლაც ვარდანმა გუნებაში გაიფლო, რომ აქ რაღაც არა ჩვეულებრივი ამბავი უნდა მოხდესო. ამიტომაც იყო, რომ ცხენი შეაყენა და შორიდან ყურება დაუწყო.

ცოტა ხნის შემდეგ ვარდანმა შენიშნა, რომ მწვერვალზე ამართული სხეული რამდენჯერმე ამოძრავდა, კვალად თვალ-გადუწვდენელ ხეობის ნანგრევებს გადახედა, შემდეგ თვალზე ხელები მიიფარა და ძირს გადმოეშო. მომცრო ტანი ტყვიასავით მოგორავდა, ხან-და-ხან ქვებს დაეჯახებოდა, ცოტა ხანს თითქო შესდგებოდა, მაგრამ ჩქარა ისევ დაგორდებოდა და კოტრიალით მოდიოდა ძირს. ვარდანმა მაშინვე ცხენი გააქენა და ერთს წუთს კლდის ძირში გაჩნდა, რომ უბედურისთვის რაიმე დახმარება აღმოეჩინა. გვამი ჯერაც ისევ მოგორავდა,

მაგრამ ძირამდის მაინც ვერ ჩამოაღწია, რადგან ტინის ნახეთ-ქებში ამოსულ ჯაგებს წამოედო და გაჩერდა. ეს გარემოება ვარდანს გაეხარდა, რადგან იმედი მოეცა, რომ თავის-მკვლელს გადაარჩენდა. ახედ-დაჰხედა კლდეს და დარწმუნდა, რომ გვამი ორმოცდა ათი ნაბიჯის სიმაღლეზე იყო გაჩხირული ჯაგებში. ამ ჟამათ ყმაწვილი კაცის უპირველესი ფიქრი ის იყო—ძირს როგორ ჩამოეტანა?

ცხენიდან ჩამოხტა და კედელივით ამართულ კლდეს თვალიერება დაუწყო. უნდოდა მისადგომი გზა ეპოვნა, რომ როგორმე ჯაგებთან ასულიყო. არც ერთ მხრიდან გზა არა სჩანდა. გვამი-კი იქვე იყო გაჩხირული და სიცოცხლის არავითარი ნიშან-წყალი არ ეტყობოდა. საბრალო, ნეტა რამ აიძულა, რომ თავს იკლაფდა? გარემოს მწუხარე მდგომარეობას ვარდანის თვალში ისეთი მნიშვნელობა მიეღო, რომ ყოველ წვრლ-მანში რაღაც საიდუმლოებას ეძებდა.

კარგათ ჰხედავდა, რომ თითონაც განსაცდელში უნდა ჩავარდნილიყო, თუ საბრალოს დახსნას მოისურვებდა, რომელიც ვინ იცის, ჯერ ცოცხალი იყო და წველა კიდევ შესაძლებელი იქნებოდა. სიბრალულის გრძობამ თავისი თავი გადაავიწყა და საშიშო საქმეს მოჰკიდა ხელი. ნახა, რომ თუ ჯაგები და კლდის წვეტები მის სიმძიმეს გაუძლებდა, აბობლებს შეიძლებოდა. გაჭირვების დროს ვარდანი გველივით გამჭრიახე და კატასავით მსწრაფლ მოძრავი იყო. ხელები მალლა ააწოდა, წოწოლა ქვას მოჰკიდა ხელი და ხელების კაწრით მალლა ბრბლვა დაიწყო. ჯერ სულ რამდენსამე ადღს არც-კი ასცდენოდა, რომ ქვა მოუტყდა და ძირს ჩამოგორდა. „არა, აქედან არ ივარგებსო“, გაიფიქრა ვარდანმა და სრულიათ ყურადღე-ბა არ მიაქცია იმ გარემოებას, რომ ხელები ძალზე დაკაწროდა და სისხლი სდიოდა.

ვარდანი ისეთი ხასიათის კაცთაგანი იყო, რომ საქმის სიძნელე და დაბრკოლება ენერგიას უფრო უცხოველებდა და თითქო კიდევ სწყინდა—საქმე რათ მიძნელდებაო. ჩქარობდა. მზე ჩასვლაზე იყო; რამდენიმე წუთის შემდეგ სიბნე-

ლე წამოასწრობდა და სასურველი მიზნის მიღწევას ხელს შეეშლიდა.

უცებ თავში ერთმა აზრმა გაუელვა. ცხენთან მივიდა და უნაგირის უკან ჩაკრული ზრძელი თოკი ჩამოხსნა. ეს თოკი მისი იარაღთაგანი იყო, წვერზე კვერცხის ოდენა ტყვია ჰქონდა მობმული. რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ტყვია მალლა აისროლა და, იღბალზე, თოკი შემოეხვია ერთი ხის ტოტს, რომელიც დაგორებულ გვამის სიახლოვეს იყო. მაშინვე თოკის მეორე წვერს მოჰკიდა ხელი და ობობასავით მალლა აბოზღება დაიწყო. არ გასულა სულ რამდენიმე წუთი, რომ უძრავ გვამთან ვაჩნდა. გვამს ხელი მოჰხვია და როგორი იყო მისი განცვიფრება, როდესაც შენიშნა, რომ ხელში თომას-ფენდის გვამი ეჭირა! ერთხანად სიბრაზის, ზიზღის, მძულვარებისა და სამაგიეროს მიწყვის საშინელმა გრძნობამ აიტანა, უნდოდა ეს საძაგელი გვამი ხელ მეორეთ კლდეზე დაეგორებინა, რომ თუ კიდევ მთელი რამ შერჩენოდა, ისიც დამსხვრეოდა და მხეცთა და ყვავ-ყორანთა საძიძვნავი გამხდარიყო. მაგრამ განა უგრძნობ გვამს ასე გულქვად მოეპყრობიან?—არა, ვარდანის სულგრძელობას ამგვარი გრძნობა არ მიეკარებოდა. ამიტომ გვამი თოკითვე ჩამოაუშვა ძირს სიფრთხილით და შემდეგ თითონაც ჩამოვიდა.

უწინარეს ყოვლისა, ვარდანს უნდოდა შეეტყო კიდევ ცოცხალი იყო, თუ უკვე გათავებულიყო? რამდენსამე ადგილას ძვლები ჩამტვრეოდა, თავი და პირისახე წვეტიანი ქვებისაგან ძალზე დაკაწროდა, დასჩეჩქვოდა და მთლათ სისხლში იყო მოსვრილი; სუნთქვა-კი მაინც შერჩენოდა და, როგორც ეტყობოდა, გულშეღონებული იყო. ვარდანმა რომ მის საზარელ მდგომარეობას დაჰხედა, რაც ეფენდის მეოხებით მწუხარება გამოეველო, მთლათ გადაავიწყდა, დაავიწყდა აგრეთვე, რომ იგი იყო მიზეზი რამდენიმე ათასი სახლის გადაბუგვისა, მთელი მაზრის აოხრებისა, ეს ყველაფერი დავიწყებას მისცა და შეებრალა. ეფენდი რომ უკეთეს მდგომარეობაში ენახა, ჩქნება ცოცხალი აღარ გაეშვა, მაგრამ ეხლა წინ ედო მხო-

ლოთ უგრძნობი გვამი, რომელსაც სიბრალული და დახმარება ეჭირვებოდა.

ვარდანი საჭირო მალამოსა და შესახვევ მასალას ყოველთვის თან ატარებდა, რადგან თითონაც მრავალჯერ დაჭრილიყო და ბევრს სხვა დაჭრილთნაცა ჰქონოდა საქმე. ჯერ ჯერობით თავისა და სახის ჭრილობათა შეხვევას ეუდგა და ცდილობდა, როგორმე სისხლი შეეწყვიტნა. ქვეყანას უკვე ღამის სიბნელე ჩამოსწოლოდა; ცას შავი ღრუბელი გადაჰკროდა, საშინელი ქექა-ქუხილი იყო და ქარიც მძლავრად უბერავდა. ეტყობოდა, რომ დიდი თავსხმა უნდა მოსულიყო. ამ გარემოებამ ვარდანი შეათქრინა, უნდოდა რაიმე თავშესაფარი ეშოვნა. ასწია გვამი და ცხენზე დააკრა, მაგრამ არკირკოდა, საით წასულიყო. მახლობელი სომხის სოფლები მიწასთან იყო გასწორებული და იქ ერთი სომეხიც არ მოიპოვებოდა.

ბოლოს გაახსენდა, რომ იქვე მახლობლათ ერთი ქურთის სოფელი უნდა ყოფილიყო, ცხენს აღვირში ხელი მოჰკიდა და იმ სოფლისკენ გასწია. მიდიოდა წინ და თან ეფენდიზე ჰტიქრობდა; ეხლა კი ესმოდა ეფენდის თავის-მკვლელობის მიზეზი; ეტყობოდა, სვინილის ქეჯნისთვის ველარ გაეძლო და მის დასაყუჩებლათ თავის მოკვლისთვის მიემართნა. ნუთუ სიბრალულის გრძნობა გაჰღვიძებოდა და შეენანებინა, რომ იმოდენა სისხლის, ცრემლისა და აოხრების მიზეზი შექმნილიყო?...

ვარდანს ხსოვნამ არ უმტყუნა, შორიდან სანთლების შუქი გამოჩნდა და ეტყობოდა, რომ სოფელი უნდა ყოფილიყო. მაინც კიდევ კარგა გზა ჰქონდა გასავლელი. ამიტომ ცხენს შეეხმაურა და ნაბიჯს მოუმატა. წვიმა თან-და-თან უფრო ძლიერდებოდა. პალტო გაიხადა და ეფენდის დაჰხურა, რომ არ დასველებულიყო. შუალამე მოტანებული იყო, როდესაც სოფელს მიაღწია. როგორც საზოგადოთ ქურთებს სჩვევიათ, სახლები მიწურები იყო. პირველსავე სახლს მიუახლოვდა და ეზოს კარებს მიაწვა; კარები ღია დახვდა.—აი ბედნიერი ხა-

ლხი! არც ქურდებისა ეშინიანთ და არც ყაჩაღებისა, არხენათა სძინავთ და კარებს არც-კი ჰკეტავენო, გაიფიქრა ვარდანმა.

ქობში სინათლე არა სჩანდა; ეტყობოდა; შიგ მყოფთ ეძინათ. კარგბთან მივიდა და დააკაკუნა. რამდენიმე წუთის შემდეგ სახლიდან ქალის ხმა მოისმა:

— ვინა ხარ?

— ღვთის სტუმარი, მიუგო ვარდანმა.

სტუმრის გაგონებაც კმაროდა, რომ სახლში შეეშვათ. მართლაც, დედაკაცმა მაშინვე ჭრაქი აანთო და შიგნით შეიწვია. ეტყობოდა, რომ ქალს სძინებოდა, რადგან ტანზე მართო ერთი წითელი პერანგი ეცვა, რომელიც შიშველ ფეხებამდინ სწვდებოდა. იმავე დედაკაცის დახმარებით ვარდანმა ეფენდი სახლში შეიტანა და საწოლზე მიასვენა.

— ავით არის?

— არა, დაქრილია.

ახალგაზდა დედაკაცმა მაშინვე ერთი პატარა ყუთი მობრუნინა, რომელშიაც სხვა და სხვა გვარი მალამო და ტლანქათ მომზადებული შესახვევი მასალა ელავა.

— ჩვენი ოჯახის ექიმი მე ვარ, სთქვა მან და თან ყუთი გააღო: — ჩემი ქმარი რომ ბრძოლაში ჭრილობას მიიღებს ხოლმე, მე ვწამლობ. დედამთილისგან ვისწავლე; წინათ ისა სწამლობდა ხოლმე. მაგრამ ძალიან მოხუცდა და ამიტომ თავისი თანამდებობა მე გადმომცა.

მართალია, ვარდანს ქურთების ჯარა ექიმობის ხელოვნებაში ექვიც-კი არ შეჰპარვია, მაგრამ მაინც მადლობა გადაუხადა და უთხრა, რომ მეც ცოტა რამ ვიცი მკურნალობისა და საჭირო ზომეზე კიდევ მივიღეო.

ახალგაზდა დედაკაცს ვარდანის სიტყვებმა ცოტა არა გულზე უკბინა, რადგან უნდოდა თავისი ცოდნა გამოეჩინა, მაგრამ მაინც დამშვიდდა, როდესაც დარწმუნდა, რომ ავადმყოფს ჭრილობები რიგიანათა ჰქონდა შეხვეული.

— ეხლა-კი თქვენს ცხენსაც უნდა მიხედვა, საბრალო, ცის ქვეშ არის, უთხრა ქალმა.

— ნუ შესწუხდებით, მიუგო ვარდანმა, — თქვენ მხოლოდ დასაბმელი ადგილი მიჩვენეთ.

ახალგაზდა დედაკაცმა კრაქი ხელში აიღო, სტუმარს წინ გაუძღვა და ცხენის დასაბმელი ადგილი უჩვენა. ვარდანმა გარემოს თვალი მოავლო და შენიშნა, რომ ეზოს დაბალი ღობე ჰქონდა შემოვლებული.

— აქ შიში ხომ არ არის? ჰკითხა მან.

— რის შიში უნდა იყოს? მიუგო ქალმა ღიმილით, — ქურდი ქურდის სახლიდან არაფერს წაიღებს.

„ნეტარება თქვენ!“ — სთქვა ვარდანმა გუნებაში.

სახლში რომ შებრუნდნენ, ვარდანმა იქაურობას თვალი გადაავლო და ნახა, რომ იმ ქალისა და იატაკზე მწოლარე რამდენიმე ბავშვის მეტი არავინ სჩანდა. ქალის დედამთილი-კი ვერ შენიშნა, რადგან კუთხეში მიწოლილიყო და ეძინა. ფეხის ხმაურობაზე ბებერს გამოეღვიძა, თავი მალლა აიღო და იკითხა:

— სარო, შენა ხარ? — მოხველ, შეილო?

— არა, სარო არ არის, მიუგო ქალმა და მიუახლოვდა სტუმართ.

მოხუცმა რომ გაიგო — შეილი არ არისო, თავი ისევ მიღო და მაშინვე მიეძინა.

— თვალთ არ უჭრის, უთხრა ქალმა ვარდანს, — ეგონა შეილი — ჩემი ქმარი — დაბრუნებულაო.

— სად არის თქვენი ქმარი? — ჰკითხა ვარდანმა ცნობის მოყვარეობით.

— ბაიაზეთშია წასული საბრძოლველათ; ჩვენ სოფელში ერთს მამაკაცსაც ვეღარ ნახავთ, ყველა იქ არის წასული. მეც ეს ორი დღეა, რაც დავბრუნდი, დავლაზე ვიყავი წასული.

— ბევრი მოიტანეთ?

— უმადური არა ვარ: ცოტაა თუ ბევრი, ღმერთს მადლობა უნდა შევსწიროთ.

„თავისუფალი ხალხის თავისუფალო ასულო! სთქვა გუნებაში ვარდანმა, — რამოდენა სიცოცხლე, რამოდენა სიმართლეა შენში მოთავსებული! შენ რითი ხარ დამნაშავე, რომ ნადავლს ისე უყურებ, როგორც ალალი ოფლით მონაგარს? შენი ამ გვარი შეხედულობა შენივე წრის ბრალია. შენ რომ ცხოვრების სხვა გარემოებაში, სხვა ვითარებაში აღზრდილიყავ, მაგ ძვირფასი მარჯვენით კაცობრიობას განცვიფრებაში მოიყვანდი.“

ვარდანი ეფენდისთან მივიდა, ტანზე ხელი დაადო და ნახა, რომ თბილი იყო; სუნთქვა ეხლა უფრო წესიერი ჰქონდა, თუმცა დრო გამოშვებით ისე ხრიალებდა, თითქო ამო-ოხვრა უნდა, მაგრამ ვერ მოუხერხებიაო. ქალმა კვალად სთხოვა ვარდანს, დაჭრილის გაშინჯვის ნება მომეციო. ვარდანი აღარ აუხირდა, დაწმუნებული იყო, რომ კრილობათა მკურნალობის ცოდნა ანუ დოსტაქრობა მათში კარგა დაწინაურებული იყო, რადგან კრილობა და სისხლი ჩვეულებრივ მოვლენათ გარდაქცეოდათ და დოსტაქრობა მათი ცხოვრების უსაჭიროეს მოთხოვნილებათაგანს წარმოადგენდა.

— ფიქრი არ არის, — სთქვა ქალმა, როდესაც დაჭრილი გასინჯა, — კრილობები საიმისო მძიმე არ არის, მხოლოდ რამდენიმე ძვალი აქვს ჩამტვრეულბ; ეტყობა, საიდანმე ჩამოგორებულია.

ვარდანმა არაფერი უპასუხა.

— ახლა-კი თქვენთვისაც საკმელი რამ უნდა მოვამზადო, თორემ მშიერი იქნებით.

ყმაწვილ კაცს მხოლოდ ახლა გაახსენდა, რომ მთელ დღეს არა ეჭამნა-რა და ძალზე შიოდა. მაგრამ არის-იმისთანა მდგომარეობა, როდესაც ადამიანი სიმშლისა გრძობს, მაგრამ მადა-კი სრულიად არა აქვს ხოლმე. ვარდანიც სწორეთ ასეთს მდგომარეობაში იყო, ალბათ, დარღთა და მწუხარებით იყო გამაძლარი...

— არაფრის მომზადებაც არ არის საჭირო, — მიუგო ვარდანმა, — მართო ერთი ნატეხი პური მომეციო და ცოტა ყველი-

ვარდანის ამგვარმა მცირე მოთხოვნილებამ მანდილოსნის სტუმარმოყვარეობის გრძნობა, ცოტა არა, შელახა. უნდოდა სტუმრისთვის რითიმე პატივი ეცა.

— ნუ გეზოგავთ, — მიუგო ღიმილათ, — ახლა ისეთი ღარიბები აღარა ვართ...

— აბა რა, ბაიზეთი გაგამდიდრებდათ...

— ბაიაზეთის გარდა, აქაც კარგი სამკალი გვექონდა... წარსულ წელს თუმცა ჭირმა საქონელი სულ გაგვიწყვიტა და ულუკმა პუროთ დაფრჩით, მაგრამ სამაგიეროთ წელს ღმერთმა გადმობგვებდა და უფრო მეტი მოგვცა. აქაური სომხობა მთლათ აიყარა, სხვაგან გადასახლდა და თითქმის მთელი ავლა-დიდება ქურთებს დაუტოვა.

— სად გადასახლდა?

— ეგ-კი არ ვიცი; მხოლოდ გადასახლება ისე მოულოდნელათ და სწრაფათ მოხდა, რომ თან ვერაფრის წაღება ვერ მოასწრეს და მარტო იმის ცდაში-ლა იყვნენ — ჩქარა გაქცეულიყვნენ, რათა ოსმალთა მსხვერპლი არ შექმნილიყვნენ.

— მერე და გადარჩნენ?

— ვინც-კი აქ დარჩა, თითქმის ყველა გაიჟლიტა.

საშინელი სინამდვილე თანდა თან უფრო ცხადი ხდებოდა. ექვს გარეშე იყო, რომ იმ მაზრის მთელი სომხობა სადმე უნდა გადასახლებულიყო, მაგრამ სად ან რა მიზეზით? — ქურთის მანდილოსანმა არა იცოდა-რა. ვარდანი მწარე ფიქრს მიეცა. სიმშლილი მთლათ გადაავიწყდა და ისიც-კი ველარ შენიშნა, რომ ლამაზმა ქურთის ქალმა მაშინვე ცეცხლი გააჩინა და ერბო-კვერცხის მომზადებას შეუდგა.

ცოტა უფრო მხიარულ გუნებაზე ყოფნის დროს ვერც ერთი ყმაწვილი კაცი ვერ შეიძლებდა აღტაცებით არ ეცქირნა მშვენიერ ქურთის ყმაწვილ ქალისთვის, რომელიც სადა, უბრალო პერანგშიაც-კი საუცხოვო სანახავი იყო. თავზე არაფერი ეხვია, მხოლოდ ქერა მსხვილი დალაღები ლამაზ შუბლზე ჰქონდა შემოკრული. ამ გვარი ძვირფასი თმიანი თავი, მშვენიერათ მოელვარე თვალებიანი პირისახე მხოლოდ მთის ნახევ-

რათ შიშველს აღს თუ შეიძლება ჰქონდეს, იმ აღს, რომელიც თავისი სილამაზისა და სიკეკლეუცის დასანახად ანკარა წყალში იცქირება ხოლმე.

XXXVI

შუალამე გადასული იყო. ქურთის პატარა ქოხში კრაქი ჯერაც არ ჩამქრალიყო. სადა, მამა-მთავრულ ოჯახს ტკბილი ძილით ეძინა ერთსა და იმავე ოთხ კედელ შუა. ერთ მხარეს მოხუცი დედამთილი ხვრინავდა, მის გვერდით იწვნენ ბავშვებზე, რომელნიც დღის ცელქობისგან არეულ სიზმრებში იყვნენ გართულნი, შეუწყვეტლივ რაღაცას ტიკტიკებდნენ და თან ტკბილათ იღიმებოდნენ. დედაც შვილებს მოსწოლოდა გვერდით. მთის თავისუფალსა და სადა ასულს სრულიად ბუნებრივად მიაჩნდა, ლოვინში უცნობ სტუმრის თვალწინ ჩაწოლილიყო. სიციხისა გამო საბანი ცოტა გადახდოდა და ნახევრათ გადაღედილი მშვენიერი მკერდი უჩანდა. ისე ტკბილათა და მშვიდათ ეძინა, თითქო უღარდელი, უმანკო ირემიაო.

„ახლა-კი მესმის, კაცობრიობის პირველი წყვილი შიშველი რათ დადიოდა, ფიქრობდა ვარდანი;—მხოლოთ მაშინ დაიწყეს ტანის დაფარვა, როდესაც შეიგნეს, რაც არის ცოდვა. ამ ხალხმა ჯერ არ იცის, რა არის ცოდვა, ამიტომაც ის შეხედულება, რომელსაც ჩვენებურათ ნამუსს, სირცხვილსა და შოკრძალებას ეძახიან, მისთვის სრულიად უცნობი ხილია. თუ პირვანდელი სიმარტივითა და სისადით აღსავსე ჩინებული ხალხი, რომლისგან საუცხოვო რამის შექმნა შეიძლება. გარეულ ხეზე რომ შინაურს, უფრო განვითარებულ ხის ნერგს ამყნობენ, მშვენიერი ნაყოფი გამოაქვს ხოლმე. ვინ იცის, რა შედეგი მოჰყოლოდა, ეს საღი და სიცოცხლით სავსე ტომი რომ სომხობას შერეოდა?..“

ქოხში ყველა ღრმა ძილს მისცემოდა; მარტო ვარდანს არ ეძინა. დიდხანს იჯდა ისე უძრავათ და გულს ათასი მწა-

რე და მძიმე ფიქრი უშფოთებდა. ხან-და-ხან აბობოქრებულ წარმოდგენით თვალ წინ უდგებოდა ალაშკერტელების საშინელი გადასახლება და გუნებაში ამბობდა: „გორავი ქვა ხავსს ვერ მოიკიდებს“-ო, ნათქვამია. ჩვენი ერი სულ ამ უაზრო გადასახლების ტანტალში დაილია, გასწყდა და განადგურდა, მაგრამ გონზე მაინც ვერ მოვიდა. — აი კიდევ ერთი ახალი გადასახლება. მაგრამ არც ეს უნდა გვაკვირვებდეს, რადგან ხეს თუ ფესვები ღრმით არა აქვს გადგმული, ბუნების სისასტიკეს ვერ გაუძლებს: დაჰქროლავს ქარი, მრისხანე ქარიშხალი ფესვიანათ ამოაგდებს და დაღუპვის უფსკრულში გადაუძახებსო... ხან-კი ბ. სალმანის ენერგიული სახე უდგებოდა წინ, თითქო მისი მშვენიერი ლაპარაკი ეხლაც მოესმისო. მართალია, ხშირათ ღროის შეუფერებელ აზრებსაც წარმოსთქვამდა, მაგრამ ყოველი აზრი შეუდრეკელი რწმენისა და მართალი გულის ნაყოფი იყო ხოლმე. აგონდებოდა კოპიტი, დაუზარებელი და შემთხვევების მოყვარე მელიქ მანსური, რომელიც მხოლოდ მაშინ იყო კმაყოფილი, როდესაც ცხოვრების განსაცდელსა და მღელვარე ტალღებში იყო ჩაბმული. ხან მოხუცი ხაჩო წარმოუდგებოდა, სათნოებითა და სიკეთით აღსავსე მამა-მთავარი, რომელსაც მთავრობის მიერ ჩაბარებული ხალხი ისე უყვარდა, რომ მზათ იყო ყველაფერი მტლათ დაედო, ოღონდ ერთი უბედურისთვისაც არის ცრემლი მოეწმინდა. აგონდებოდა აგრეთვე მისი შვილებიც, რომელთაგანაც ზოგისთვის მონობის მწარე უღლის ქვეშ ყოფნას პიროვნების თავისუფლებისა და გაუმჯობესებელი ცხოვრებისადმი მისწრაფების გრძნობა მთლათ ჩაექრო; ზოგს კი არსებული მტარვალობა, უსამართლობა და ცარცვარბევა ნათლათ შეეგნო და წინაღმდეგობას უცხადებდა. ამ გვარ ფიქრთა სრბოლაში მისი აზრი დაფარფატებდა, აქეთ-იქით ტრიალებდა და როდესაც ამ ფიქრთა უსაზღვრო წყვდიადს გასცილდებოდა, მაშინ-კი ერთ წერტილზე გაჩერდებოდა; ეს წერტილი ლალა იყო.

მისი ყურადღება ახლა ეფენდიმ მიიპყრო, რომელსაც სუნთქვა თან-და-თან უფრო უძნელდებოდა, ხელეები ძალზე უცახ-

ცახებდა და მოკუმულ ბაგეთაგან ყრუ ხრიალთან ერთათ რა-
ლაც გამოურკვეველი სიტყვები გამოისმოდა. ეტყობოდა, რომ
სიცხეში ბოლავდა. ვარდანი ახლოს მივიდა და ყურის გღება
დაუწყო, მაგრამ ვერაფერი გამოარკვია. როგორც სჩანდა, ეფენ-
დის საშინელი სულიერი ტანჯვა აწუხებდა. ამ გვარმა მდგო-
მარეობამ რამდენსამე წამს გასტანა, შემდეგ თანდა-თან სიმ-
შიდღე დაეტყო; ცოტა ხნის უკან-კი თავი მაღლა აიღო, ლო-
გინში წამოჯდა და იქაურობას უსიამოვნოთ თვალი მოავლო.
მაგრამ თითქო ოთახი არ მოეწონაო, მიწვა და კვლავ თვალე-
ბი დახუჭა.

— ოჰ, აქ რომ ერთი სომეხი იყოს ვინმე! გაისმა მისი
ძალზე მიხრწნილი ხმა.

— არის, მიუგო ვარდანმა და მიუახლოვდა.

— მაშ ხელი მომეცი.

ვარდანმა ზიზღით უკან დაიხია.

— სადა ვარ ახლა?.. აქ ვინ მომიყვანა?.. ჯოჯოხეთიდან
ასე ჩქარა რათ გამომიყვანეს? იქა სჯობდა, იქ ძალიან კა-
რგათ ვიყავი... ცეცხლის ალში ისე ვქანაობდი, თითქო ოკეა-
ნეს ტალღებიაო... ათას თავიან გველაშაპთა ვყვანდი გაყინულ-
გათოშილ გულში ჩაკრული და მარჩობდნენ... ეხლაც-კი თვალ
წინ მიდგა... აგერ უზარმაზარ ცეცხლის ალში იგრჩებებიან,
იხლაკნებიან და ერთმანეთს მთის გრებილსავით ეხვევიან... ოჰ,
რა ტკბილია, რომ მტარვალი იმ საშინელ მხეცთა კლანჭებში
იტანჯებოდეს, ისრისებოდეს, თან წინააღმდეგობის გამრცხა-
დების ნებაც აღარა ჰქონდეს და მაინც თავს უფრო მომეტე-
ბულ ტანჯვის ღირსათა სთვლიდეს!..

ამღვრეული თვალეები კვლავ გაახილა და ვარდანს დააქკერ-
და, მაგრამ ვერ იცნო. ბოლოს შემდეგი სიტყვებით მიმართა:

— მეგობარო, მართლ-მსაჯულის გენიაში (ჯოჯოხეთი)
უსაშინლესი ადგილი მქონდა წილათ ნარგები და თავიც მომ-
ქონდა... ამ ჰვეყნათ ამალღება ვერ შევიძელ, იქ-კი არ გამ-
ქირებია... წინ ვერაფერ გადამიდგა, ყველას ვაჯობე. იქ იყ-

ნენ ვასაკი, მეჭრუჟანი, ვესტსარგისი,*) კენი და სხვა მათი მაგვარნი ბოროტ-მომქმედნი. იმათაც კი შურდათ ჩემი პირველობა და ჩემი დიდება:... ოჰ, რა სასიამოვნოა, როდესაც აპრიალეზულ ცეცხლის ტალღებში დაცურავ, მის თავ-ზარ დამცემ სიმხურვალეს გრძნობ, იწვები, იხრაკები, მაგრამ ნახშირათ კი მაინც ვერ იქცევი!.. უფრო კარგი-კი ის არის, რომ ყველა ამას დასასრული არა აქვს;—რასაც ბოლო, რასაც დასასრული არა აქვს, ყველაფერი კარგია...

ვარდანი კარგათ ხედავდა, ეს ბოდვა რის ნაყოფიც იყო. დიად, ამ სიტყვებში, ამ ბოდვაში შენანებული გულის გულწრფელი აღსარება იხატებოდა. ამიტომ ყოველი ზიზღი და ჯავრი მთლად დაავიწყდა, ხელი მოჰკიდა და უთხრა:

— დამშვიდდით, ეფენდი, ჩქარა კარგად შეიქმნებით; თქვენი ქრილობანი იმდენათ საშიში არ არის.

— რომელიღაც ნაცნობი ხმა მესმის.

— ვარდანის ხმაა.

ეფენდი მთლად კანკალმა აიტანა, ვარდანის ხელი მოიშორა და წამოიძახა:

— გამაშორეთ ეს ხელი, თორემ წაიპილწება!.. თქვენც შორს იყავით, ჩემს სიახლოვეს მოიწამლებით!.. კარგათ გიცნობთ, ვარდან. მართალია კეთილი კაცი ხართ, მაგრამ იმავე დროს შეუწყალებელი გულიცა გაქვთ. მაშ გევედრებით: მთელი თქვენი შეუბრალებლობა მოიხმარეთ და ამ წუთშივე სიკოცხლე მომისპეთ. იცოდეთ, ამით დიდ სიკეთეს დამდებთ... ჩემი გვამი ალაშკერტის ტრიალ მინდორში დაადეთ, იმ ტრიალ მინდორში, რომელიც მე გავაოხრე და უდაბნოთ გარდავაქციე; დეე შეუბრალებელმა მხეცებმა გამგლიჯონ, შემთქლიფონ. ან თუ იმდენათ გულ-კეთილი იქნებით, ერთს ღრმა ორმოში ჩამადეთ და მიწა მომაყარეთ; იქიდან როგორც იქნება გზას გავიგნებ და ჯოჯოხეთის უფსკრულისკენ, გაუნე-

*) სომხის ისტორიის ცნობილ ბოროტ-მომქმედთა სახელებია.

ლებელ ცეცხლისა და ტანჯვათა საუკუნო სადგურისაკენ გავემართები.—მაგრამ არა და არა! სომხეთის მიწის ღირსი არა ვარ! ჩემი საზიზღარი ლეში მის სიწმინდეს შებღალავს...

— დამშვიდდით, ეფენდი, — გაუმეორა ვარდანმა, — თქვენ სასიკვდილო არა გიჭირთ-რა, ყოველ ღონის ძიებას ვიხმარ და თქვენ კი მოვარჩინთ.

— ზე კი ასე მეგონა, უფრო ადვილად მოგვედებოდი და სამუდამოდ თვალებს დაეხუჭავდი, რომ ჩემი ჩადენილი ბოროტება აღარ გამხსენებოდა და მისი შედეგი თვალთ არ მენახა. მაგრამ არა! ზეციერი შურის მადიებელი, ანუ ჯავრის ამომყრელი ბევრათ უფრო მძლავრი ყოფილა, ვიდრე სუსტი ადამიანი. ჯერ კიდევ არ მომკლა, რა არის უფრო დიდხანს ვუცქირობიმ საბრალო ქვეყანას, რომლის აოხრება-გადაბუგვასაც მე ვწინამძღვრობდი, რომ დიდხანს ვუცქირო საცოდავ გლეხთა ქოხებს, რომლებიც მე დავაცალიერე... — ყველა ამის ცქერა და სვინიდისის მწარე ქენჯნის გრძობა ტანჯვათა შორის უსაშინელესი ტანჯვაა... მთელი მაზრების ამომჟღეტ იარაღად გარდავიქეცი, მაგრამ ჩემი საძაგელი თავის მოკვლა კი ვერ შევიძელ.

უკანასკნელი სიტყვები ისეთის მწარე ზიზღით წარმოსთქვა და ამ ზიზღშიაც ისეთი ზნეობრივი ტანჯვა იხატებოდა, რომ უნებურად შეგებრალეობდათ; ეტყობოდა, სიცოცხლე მობეზრებოდა და ცდილობდა სულის სიმშვიდე სამარის ყველაფრის დამვიწყებელ მყუდროებაში მოეპოვებინა.

ამ დროს ქურთის ქალს გამოელვინა.

— ავადმყოფს მოუსვენრობა ეტყობა, — სთქვა მან, — საჭირო ხომ არაფერია?

— არაფერი არ არის საჭირო, სიცხის ბოდვაშია, იმედია, ჩქარა გაუფლის...

ქალი ავადმყოფს მიუახლოვდა, ცნობის-მოყვარეობით დააქპერდა და შემდეგ ვარდანსა ჰკითხა:

— როგორღაც მეცნობა, თომას-ეფენდი არ არის?

— სწორედ.

— საბრალო! რამდენიმე დღის წინადა ვნახე: ფეხშიშვე-
ლა, თავდია და მთლად დაბლერძილი დადიოდა. თუ ვინმე
მიუახლოვდებოდა, რაღაცნაირად შეჰკივლებდა, საშინელს
ღრიალს მორთავდა და გარბოდა. ამბობდნენ, რომ შეშლი-
ლიაო.

ვარდანს გაახსენდა, რომ მართლაც ეფენდი სწორედ იმ
მდგომარეობაში ნახა, როგორც ქალი უამბობდა. ჯერ ისევ
მაშინ, როდესაც კლდიდან არ დაგორებულებოდა, შეშლილობის
ნიშნები ეტყობოდა. მაგრამ რამ შეშალა? ნუ თუ ეფენდისთანა
ზნეობით დაცემულ ადამიანს სულიერი ტანჯვა აქამდინ მიი-
ყვანდა?

— გაიძახოდნენ, რომ ეფენდის ერთი ქალი ჰყვარებია და
ის ქალი ალაშკერტელების გადასახლების დროს სადღაც ჩაყლა-
პულაო; იმასაც ამბობდნენ, ვითომ ვიღაც უცნობთ გაუტაც-
ნიათო.

— ვინ უცნობთ?.. ვინ ქალი?.. — წამოიძახა მწუხარებით
ვარდანმა და სახე საზარლად დაემანქა.

— ეგ არ ვიცი, მხოლოდ ასე კი ლაპარაკობდნენ.

ვარდანის კითხვა სულ მეტი იყო; ეს მხოლოდ უნებურ
ცნობის მოყვარეობისგან მოუვიდა, როგორც საზოგადოთ იმედ-
გარდაწყვეტილთა სჩვევიათ ხოლმე, თორემ ვარდანმა ძლიერ
კარგად იცოდა, ეფენდის ბოდვის საგანი ვინც იყო. ეხლა კი
იგი დაკარგულიყო... ვიღაცეებს მოეტაცნათ!.. — ეს გარემოე-
ბა ვარდანს იმედის მცირე ნიშან-წყალსაც კი უქარწყლებდა
და ჩამქრალ გულში მოგონებათა მარტო ჩანაელებულს ფერ-
ფელს-ღა სტოვებდა.

ღამე შეუმჩნევლად გაპარულიყო და ოდნავ რიჟრაჟდე-
ბოდა; მომცრო სარკმელიდან დილის შუქი შეჭრილიყო და
ჩაბნელებულ მიწურს ოდნავ ანათებდა. გარედან ფრინველთა
მხიარული და უდარდელი ჭიკჭიკ-გალობა მოისმოდა. ქარიშ-
ხლიანსა და წვამიან ღამეს წითლად მოეღვარე ზაფხულის გრი-
ლი დილა მოჰყოლოდა.

უცებ ქოხში ერთმა გახარებულმა ქალიშვილმა შეირბინა; ეტყობოდა, შორი გზიდან იყო მოსული, რადგან თავით-ფეხამდინ გაყიებულიყო და გრძელი კაბის კალთებიც მთლად ტალახში ამოსვროდა.

— ჯავო?... — წამოიძახა მანდილოსანმა და ახლად მოსულს გადაეხვია.

— დაოჯან!... — წარმოსთქვა ახლად მოსულმა და გაწითლებული ლოყები საკოცნელად მიუშვირა.

ვარდანს ერთხანს თავისი ნალველი გადაავიწყდა და დების გულ-წრფელ ხვევნა-კოცნას შეჰყურებდა. ახლად მოსული ტან-წვრილი და საკმაოდ ლამაზი სახის ქალიშვილი იყო. დის თვალებსავით შავ ელვარე თვალებს სიხარულისგან უფრო მეტი სიცოცხლე მისცემოდა და ძალზე უბრწყინავდა. ვარდანს მისი სახე, აგრეთვე სახელიც როგორღაც ეცნობოდა, მაგრამ არკი ახსოვდა — სად ან როდის ენახა!

— იცი, რა გითხრა, დაოჯან? — უთხრა ლამაზმა ქალმა, — ამის შემდეგ ჯავო შენთან დარჩება, შენთან დიდხანს იქნება: ქალბატონმა დაითხოვა ჯავო.

მართალია, დის სიტყვები უფროსი დისთვის დიდათ სასიხარულო იყო, მეტადრე იმიტომ, რომ დიდხანს აღარ დაშორდებოდა, მაგრამ მაინც ძალზე აღშფოთდა, როდესაც გაიგო, ქალბატონმა დაითხოვაო. რა მიზეზით უნდა დაეთხოვნა, როდესაც მაშინაც-კი ძნელად იშორებდა, როცა ჯავო დის სანახავად უნდა წამოსულიყო ხოლმე?

— რა ამბავია? — ჰკითხა შეშინებულმა უფროსმა დამ.

— ნუ გეშინია, ცუდი არაფერი მომხდარა, — მიუგო ჯავომ და მოუყვა: — ქალბატონმა ჯავო მხოლოდ დროებით დაითხოვა, რომ შენთან იცხოვროს, ვიდრე ისევ დაიბარებს. ქალბატონმა ჯავოს ფულიც მისცა, ტანისამოსიც აჩუქა, ძალიან კარგი რამეებიც უთავაზა და ეს ყველაფერი ჯავომ თან შიიტანა.

— აი, ყველაფერს გიჩვენებ.

ამ სიტყვებისათანავე ბოლჩას ხსნა დაუწყო, რომ დისტვის მოტანილი საჩუქრები ეჩვენებინა. მაგრამ უფროსი და ჯავოს პასუხით არ დაკმაყოფილდა და ამიტომ კვალად შეეკითხა:

— რა მოხდა, რად დაგიტხოვა?

— ჯავო შემდეგ ვიამბობს, ძალიან გრძელი ამბავია, ისე გრძელი, როგორც „ლეილისა და მაჯნუნის“ ზღაპარი. შემდეგ სთქვა, ძალიან დაღლილი ვარ, მთელი ღამე ვიარე, წყეულმა წვიმამ ხომ საშინლად დამტანჯა და სიმშლითაც კუჭი მეწვი-სო. დასა სთხოვა, დასალევად ცოტა რძე მომიტანეო. უფროსმა დამ მაშინვე რძის საწველს დაავლო ხელი და გომის-კენ გაეშურა, რომ ძროხა მოეწველა და დაღლილი დისტვის თბილ-თბილი რძე მიეტანა.

ჯავომ მხოლოდ ახლა შენიშნა, რომ სახლში სტუმარი იყო, და მისი მოელვარე ფეხლები ვარდანის ცნობის მოყვარეობით სავსე თვალებს შეეხეა.

— მშვენიერო ჯავო, შენ ხურშიდას მოახლე არა ხარ?

— მართალს ამბობ.

— ფათთაჰ-ბეგის მეუღლისა, არა?

— სწორედ იმისი.

ვარდანმა ახლა კი ნასკვს წვერი უპოვნა და განგებ ჰკითხა:

— ბეგს მეორე ცოლიცა ჰყავს—სომხის ქალი—არა?

— ეყოლებოდა, თუ ის ქალი ჯავოს ქაჯურათ არ მოე-სხლიტნა?

— სომხის ქალი?

— სწორედ სომხის ქალი—ლალა თუ სტეფანიკა, ორი სახელი აქვს.

ვარდანს გულმა სიხარულისგან ფანცქალი დაუწყო.

— მერე ის მოპარული ქალი ჯავომ სად წაიყვანა?

— ჯავომ თავის ქალბატონთან მიიყვანა, ქალბატონმა-კი ჩუმათ რუსის საზღვარზე გაგზავნა.

მეტის სიამოვნებისაგან ვარდანს სახე გაუბრწყინდა, თავი ველარ შეიკავა. ჯავო გულში ჩაიკრა და არ იცოდა თავისი უსაზღვრო მადლობა როგორ გამოეცხადებინა.

— აკოცე ჯავოს, — ჯავომ დაიხსნა, უთხრა ქალმა.

— ჯავო ჩემი დაა, მიუგო ვარდანმა და ძმურის სიყვარულით გადაეხვია.

ამ დროს უფროსი და შევიდა და თან აქაფებული რძით სავსე ქურჭელი შეიტანა. ჯავო მაშინვე მივარდა, ჩამოართვა და ერთს მოყუდებაზე ნახევრობამდის დალია. ნოყიერმა რძემ დაღლილობა და სიმშვილი დაუყუჩა.

— აბა ახლა-კი მიაშბე, უთხრა უფროსმა დამ.

ჯავომ თავისებური კილოთი უამბო, თუ ჩემი ქალბატონის ქმარს, ფათათაჰ-ბეგს დიდიხანია უყვარდა ერთი სომხის ქალი, რომელიც სოფელ ო...ს მამასახლისის ასული იყო (მამასახლისი ხაჩოს მახლობელ ქურთებში ყველა იცნობდა). ქალბატონს არ უნდოდა, რომ სომხის ქალი ბეგის ცოლი გამხდარიყო, რადგან ძალიან ლამაზი რამ იყო და ადვილათ შეეძლო ბეგის გული მთლათ დაემონავებინა. შურითა და იჭვიანობით აღფხვნებული ქალბატონი არავითარ საშუალებას არ იშურებდა, რომ მეორე ცოლის მოყვანა როგორმე ჩაეშალა. მაგრამ ბეგი საშინელ წინააღმდეგობას უწევდა. ბეგი რომ ბაიანზეთის ბრძოლიდან დაბრუნდა, მაშინვე სომხის ქალის მოყვანის სამზადისს შეუდგა. ამ დროს ქალბატონმა ჯავო და ორი ერთგული მსახური სოფელ ო...ში გაგზავნა, რომ ბეგის მისვლამდე ლალა (ასე ერქვა სახელათ) მოეტაცნათ და სხვა ქვეყანაში წაეყვანათ. ჯავომ ლალა და მისი ძმის ცოლი, სარა, იმ სოფლის მღვდლის სახლში იპოვა დამალული. სარამ ბეგის აზრი აღრევე იცოდა, ამიტომ რაწამს ხურშიდას განძრახვა მოისმინა, სიხარულით დაეთანხა. მართლაც ლალა და სარარუსის საბძანებელში გაიყვანეს და ჩვენი ბეგი პირში ჩალა გამოვლებული დასტოვეს. ბეგი თავში იცემდა და „ვაის“ მოსთქვამდა, მაგრამ აბა რაღას უშველიდა? ქალბატონი კი ჩუმათ იცინოდა და უხაროდა, რომ მშვენიერი ლალა ბეგს ხელიდან გამოჰგლიჯა. რამდენიმე დღის უკან მსახურნი მშვიდობით დაბრუნდნენ და ამბავი მოიტანეს, რომ სამშვიდობოში გავიყვა-

ნეთო. ამის შემდეგ ქალბატონმა უთხრა ჯავოს, წადი, შინ იყავი, ვიდრე ბეგი „დაწყნარდება“.

ჯავოს ლაპარაკს ოსე გაეტაცნა ქუთის მანდილოსანი და უფრო-კი ვარდანი, რომ სრულიად გადავიწყდათ ავადმყოფი, რომელიც ჯავოს ლაპარაკს ისევე ყურადღებით ისმენდა. ჯავომ რომ ლაპარაკი დააბოლოვა, ეფენდის ხმა გაისმა:

— ახლა-კი დამშვიდებით მოვკვდები: ლალა სამშვიდობოში ყოფილა...

ვარდანი მიუახლოვდა, დაჰხედა და ნახა, რომ ჭირის ოფლს ასხამდა.

— „მშიერმა ვირმა ქერის სუნი იგრძნო, მაგრამ ვიდრე მიუტანდნენ, ფეხები გაფშოკაო“.

ეს იყო ეფენდის უკანასკნელი სიტყვები. დებიც ახლოს მივიდნენ.

— მიიცვალა, უთხრა ვარდანმა.

— საბრალო! წარმოსთქვეს დებმა გულმტკინეულათ.

XXXVII

ივლისის მზე საშინლათ აჭერდა; თითქო ჰაერი გავარვარებულ ნემსებით მოფენილაო, ცეცხლის ნაპერწკლებისგან გავსებულ მტვერსავით ლაპლაპებდა, თვალს იტაცებდა და წყნარ ტალღებსავით აქეთ-იქით იფანტებოდა. სულის შემხუთავი ბული იდგა. დასიცხულ-დაქანცული ფრინველები შეჭფარებოდნენ ხეებს, რომელთა ტოტებს დადუმებული ნიავი სრულიათ აღარ არხევდა. მარტო ოდენ ბუზები, კოლოები და უჩინარი მწერები უსირცხვილოთ გამოსულიყვნენ სამოქმედო ასპარეზზე, მილიონობით შეგროვილიყვნენ, ბზუოდნენ, ჟივჯივებდნენ, ადამიანს სუნთქვის დროს ცხვირ-პირსა და ყურებში უძვრებოდნენ და თავიანთის შხამიანი ნესტრებით შიშველ ადგილებს უფრო მეტათ უსუსხავდნენ, უწვავდნენ, ვიდრე მზის გახურებული სხივებია.

მსკოვანი ვალარშაპატი იმ ჟამათ არა ჩვეულებრივ სანახავს წარმოადგენდა. საითაც უნდა გაგვხედნათ, ყველგან ხალხის საზარელ გროვას წააწყდებოდით. მანდილოსანი თუ ქალიშვილი, მოხუცი თუ ბავშვი, შიშველ-ტიტველი, მშიერ მწყურვალნი იქ დაფენილიყო და ყველა თავის ბედსა სწყევლიდა. ქუჩები ხომ მთლათ მათხოვრებით იყო გავსილი. ეჩმიაწინის გალავნის გარეთ თუ შიგნით, ნერსეს კათალიკოზის ტბის გარშემო ხეების ჩრდილში, გაყოლებული ვიდრე გაიანეს მონასტრისა და იმავე კათალიკოზის მიერ გაშენებულ ტყის ბოლომდე, ერთი სიტყვით, ყველგან, სადაც-კი ადამიანს შეეძლო მზის მწვავ სხივებს შეჭფარებოდა — ყველგან იმავე საცოდავსა და საბრალო ხალხის გროვას შეხვდებოდით. — ეს საბრალონი გადმოხვეწილი ალაშკერტელები იყვნენ.

სამი ათას ოჯახს მიეტოვებინა სამშობლო, მიეტოვებინა სახლი, კარი, მამულ-დედული და სარჩო-საბადებელი და, ქურთ-ოსმალის ცეცხლსა და მახვილს რომ როგორმე დახწეოდნენ, აქეთკენ გამოქცეულიყვნენ. ვალარშაპატში ვერც ერთ სახლს ვერ ნახავდით, რომ გადმოხვეწილთა 10—20 ოჯახი არ ყოფილიყო ერთმანეთზე დაწყობილი. ყოველ გომური, თავლა თუ ფარეხი სულ ამ საბრალო ხალხით იყო გავსებული. მართო ის არა კმარადა, რომ იმოდენა ხალხი გამოეკვებნათ, საჭირო იყო ექიმობის მხრივაც დახმარებოდნენ. ალაშკერტის გრილ მთის ველებს ჩვეული ხალხი უცებ მოულოდნელათ, ამ ჯოჯოხეთურ სიციხიან მხარეს გადმოვარდნილიყო და ამის გამო ათასი ავადმყოფობა დარეოდა.

შუადღე იყო, სწორეთ ის დრო, როდესაც გლეხი მუშაობაზე ხელს იღებს და დასასვენებლათ საგრილობლისკენ მიემშურება, უფრო ბედნიერ ქმნილებათ-კი მაძლარი სადილი გაუთავებიათ და ფართო ოთახში მოსასვენებლათ წამოგორებას ეპირებიან ხოლმე. სწორეთ იმ დროს ალაშკერტელი ლტოლვილნი ქუჩა-ქუჩა დადიოდნენ სამათხოვროთ. იმათში ყველაზე მეტ ყურადღებას ერთი ყმაწვილი ქალი იპყრობდა, რომელიც 16 წელს არ უნდა ყოფილიყო გადაცილებული. მის სახეს ბუ-

ნებრივი ფერი დაჰკარგოდა, გამხდარიყო, გახუნებულიყო და თან რალაც მომწვანო სიყვითლე შეჰპარვოდა; მაყურებელზე ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენდა, როგორც დამტკნარი ვარდი, რომლის აღსასრულის წამიც მოახლოვებულია. მის შავ თვალებში მწარე უიმედობის სევდა გამოიხატებოდა. გაცრეცილ ტუჩებზე ემცნეოდა, რომ წყვეულ ავადმყოფობას ჯერაც სწორეთ არ დაჰხწეოდა. მისი ნაღვლიანი სახე, რომელიც ერთს დროს თვალ წარმტაცი სილამაზის უნდა ყოფილიყო, მიმზიდველობასა და მარილიანობას ეხლაც-კი არა ჰკარგავდა, თუმცა ძალზე გაყვითლებულიყო და ჩამომხმარაყო.

თითქო ამ ნახ არსებას უბედურობის დემონი დასცინისო კონკ-მანებში გაეხვია და ცდილობდა მისი მშვენიერება და სათნოება ერთბაშით დაემახინჯებინა, მიწასთან გაესწორებინა; მაგრამ ამით უფრო მიმზიდველი, უფრო მეტი თანაგრძნობის ღირსათ გარდაექმნა. გაცვეთილ-დაბლერძილ ტანისამოსი შიშველ ტანს ძლივს უფარავდა; ეტყობოდა, იმ ტანისამოსის ყოველი ნაჭერი სხვა და სხვა კეთილის მყოფელთაგან უნდა ჰქონოდა ნაჩუქები, რადგან ფერითა თუ მოყვანილობით ერთმანეთისგან ძალიან განირჩეოდა. გარდა ამისა ერთი ძალიან განიერი იყო, მეორე წრეს გადასული ვიწრო, ერთი მოკლე და მეორე-კი გრძელი.

წყნარის, მისუსტებულის ნაბიჯით სოფლის ქუჩაზე მიდიოდა. ტიტველ ფეხებს ძლივს ადგამდა მზის სხივებისაგან გახურებულ მიწაზე, რომელიც გახურებულ თონესავით ვარვარებდა. თანვე დაჰყავდა ორი პატარა ბავშვი, რომელნიც მხარ ქვეშ ანგელოსებით შემოსხდომოდნენ. დიდ ხანს დადიოდა ასე თავჩალუნული; ხანდახან კი რომელიმე სახლის კარებთან გაჩერდებოდა და მთელი საათობით იდგა დადუმებულ-დამუნჯებული, ვიდრე ყურადღებას ვინმე მიაქცევდა და ერთ ნატეხ პურს გამოაწვდიდა. ეტყობოდა, რომ მისი ამაყი ბაგე მოწყალების თხოვნას არ იყო ჩვეული და უფრო ბედნიერ გარემოებაში დაბადებულიყო და აღზრდილიყო; ეხლაც-კი შეუბრალებელ ცხოვრების მწარე ვითარებას ამ გვარ მდგომარეობაში ჩაეგდო. შებ-

ღალუღლი თავმოყვარეობა, საკუთარი ღირსების დამცირება, წარსული დიდების დაკარგვა და ზნეობრივი ტანჯვა ერთათ შეერთებულიყო და მისი გული აუწერელ სევდა - ნალველით გაეფსო. ეს უკანასკნელი გარემოება უფრო მეტ ტანჯვა-ვაებას აყენებდა, ვიდრე ის ავადმყოფობა, რომელიც მის ტანში დაბუღებულიყო და თანდა თან წუთი სოფელს ასალმებდა.

ერთი სახლის კარებიდან მეორესთან გადადიოდა, მაგრამ ყურადღებას არავინ აქცევდა. ბოლოს, როგორც იყო, მორცხვობა დასძლია, სახლის კარები შეაღო და დიასახლისის მიხრწნილის კილოთი მიჰმართა:

— ერთი ნატეხი პური...

ამ ხმაში ყველაფერი ინატებოდა, რასაც-კი მისი გულის მწარე და ნაღვლიანი გრძნობები შეიცავდა.

— აი, გასწყდით, აჰა! რომელ ერთს მოგცეთ?..

ქალმა აქეთ - იქით მიიხედა, მართლაც იქაურობა მისი მსგავსებით იყო საფე. ის იყო უკან უნდა გამობრუნებულიყო, მაგრამ ერთმა აზრმა შეაყენა. თუმცა მთელ დღეს არა ექამნარა და ძალზე მშვიერი იყო, მაგრამ საკუთარი სიმშვილი გადავიწყებოდა და მხოლოდ მშვიერ ბავშვებზე ფიქრობდა, ჰფიქრობდა აგრეთვე მათ ავადმყოფ დედაზე, რომელიც ლოგინს ვერა შორდებოდა.

ცრემლი მოიწმინდა, თავს ძალა დაატანა და ის იყო თხოვნა უნდა გაემეორებინა, რომ სახლიდან პატარა ძაღლი გამოვარდა და საბრალო ქალის კაბის კალთას ბასრი კბილები გაუყარა. თავ-ხარ დაცემული ქალი გარეთ გამოვარდა და კაბის ერთი ნაწილი ძაღლს დაუტოვა პირში. ბავშვებმა საშინელი ღრიალი ასტეხეს, შიშისგან კინაღამ გული არ შეულონდათ.

ქალმა რომ ცოტა გული დაიმშვიდა, კაბის წვერები ხელში მოიკრიბა და მონასტრისკენ გასწია. გზაში ბავშვებმა საზამთროს ქერქი იპოვნეს და სიხარულისაგან ტირილიც გადაავიწყდათ და შიშიც. ერთი მათგანი გაექანა, ქერქს ხელი დაავლო, კალთით მტვერი გადასწმინდა და ხრამა-ხრამი დაუწყა. მეორე-

კი მივარდა, ცდილობდა ხელიდან გამოეგლიჯა და თან ეუბნებოდა:—მეც მომე, მეცა მშინანო. ამასობაში წაძიძგილავდნენ, მაგრამ ქალმა გააშველა და ქერქი შუაზე გაუყო.

ამ დროს ქუჩაზე ჩქარი ნაბიჯით ერთი ყმაწვილი კაცი მოდიოდა. ქალი და ბავშვები რომ დაინახა, იცნო და მიუახლოვდა.

— ჯერ სწორეთ არ მორჩენილხარ, — უთხრა ქალს, — მე ხომ გითხარი, გარეთ არ გამოხვიდე მეთქი და შენ მაინც დადიხარ?

ქალი დაიბნა, არ იცოდა რა ეპასუხნა. მართლაც ჯერ ისევ ავათიყო ზე ისე სუსტათ გრძობდა თავს, რომ ფეხზე ძლივს დადებოდა. ყმაწვილმა კაცმა ბავშვებს შეხედა და ნახა, რომ საზამთროს ქერქს ახრამუნებდნენ. მაშინვე ხელიდან გამოსტაცა, შორს გადისროლა და უთხრა:

— ამის ჭამა როგორ იქნება?

ბავშვები უფრო ჯამბედავი გამოდგნენ და ცრემლ-მორეულეებმა უპასუხეს:

— თუ-კი გეშინ?

— ნუ თუ მონასტერში საქმელს არ გაძლევენ? მიუბრუნდა ისევ ყმაწვილ ქალს.

ქალმა პასუხი არ მისცა, თავი ძირს დახარა და ძლივს წარმოსთქვა:

— თუ შეიძლება, სხვა ადგილი გვიშოვნეთ, რომ მონასტრიდან გადავიდეთ.

— იქნება ის საძაგელი ბერი ცუდათ გეპყრობათ?

ქალმა არა უპასუხა-რა, ისევ თავ ჩაღუნული იდგა, თბთქო ცნობის მოყვარე აზალგაზდას თავის მრავალ მეტყველ სახეს უმაღლავდა იმ აზრით, რომ არ გამოემუქლავებინა ის საიდუმლო, რომელსაც ძალა-უნებურათ გულში იმარხავდა...

— მესმის... — სთქვა გაბრაზებულმა ახალგაზდამ. — ეხლა წადით, ამ სიცხეში სიარული კარგი არ არის: ჯერ ისევ ავათახარ, უფრო მეტათ დასუსტდები; ერთი საათის შემდეგ მოვალ და განკარგულებას მოვახდენ, რომ რიგიანათ მოვიარონ. — ძალუა შენი როგორღაა?

— ისევ იგრეა, წუხელ უფრო მოუსვენრათ იყო, — მიუგო ნაღვლიანათ ქალმა. ეხლა-კი თავი მალლა აიღო, ახალგაზდა კაცს შეხვდა და ჰკითხა:

— მონასტერში აღარ დაგვეტოვებთ, არა?

— ძალიან კარგი, თქვენთვის სხვა სადგომს ვიშოვნე, მიუგო ყმაწვილმა კაცმა, საჩქაროთ გაშორდა და თან გუნებაში ჰფიქრობდა: „საბრალო არსებავ! რა ჩქარა მოგბეზრდა მონასტერი!“ო...

ახალ გაზდა კაცი ვალარშაპატის ერთი მდიდარი მემამულეს შვილი იყო, ექიმი. ჰეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლა ახლათ დაემთავრებინა და, როგორც ახლათ ხელ დასხმული რაინდი, ცხოვრებაში გამოსულიყო სამოქმედოთ, რომ ხელობის შესაფერი გმირობა გამოეჩინა. ალაშკერტელ გადმოხვეწილთა ავადმყოფობამ მოქმედების ფართო ასპარეზი გადუშალა წინ. ამ საბრალოთა დახმარების საქმე კეთილი სურვილებით აღსავსე ყმაწვილ კაცს დიდ კმაყოფილებასა ჰგვირიდა და ენერგიას უფრო უცხოველებდა. მის გულკეთილობასა და ხელობას ხელი-ხელთ გადაეჭდიათ და საზოგადო სარგებლობისაკენ მიისწრაფებოდნენ. არა თუ მკურნალობაში და წამლებში სასყიდელს არ იღებდა, გაჭირვებულთა ბინისა და საზრდოსთვისაც-კი ზრუნავდა. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ ყმაწვილი ქალი ისე შეევედრა, სხვა სადგური გვიშოვნეო.

ექიმის დაშორების შემდეგ, ქალი ისევ მონასტრისკენ გაემართა. ისე იყო დასუსტებული, რომ ძლივს და მიაბიჯებდა. რამდენსამე ადგილს გაჩერდა, რამდენჯერმე ჩამოჯდა, რომ სული მოებრუნებინა. მონასტრის მახლობელ სამიკიტნოებს რომ აუარა, შიგნიდან გამოსძახეს: „შინ შემოდი, ფულებს გაჩუქებთო“... „ესენი უფრო უარესები არიან, ვიდრე ქურთებიო“... — სთქვა ქალმა გუნებაში და სიარული განაგრძო.

ბალი გაიარა, მონასტრის უმთავრესი კარები განვლო და დასავლეთის ვალაენის იმ კარებთან მივიდა, რომლიდანაც გზა ტბისა და ტყისაკენ მიიმართებოდა. ეს კარებიც გაიარა და ყაზარაპატში შევიდა. მონასტრის ეს ნაწილი დღესასწაულებს

დროს ურიცხვ მლოცველთა სასტუმროს წარმოადგენს ხოლმე, ეხლა-კი ალაშქერტელ ავადმყოფებით გავსილიყო. ძირითა სართულის ერთს სენაკში შევიდა. იმ ნოტიო და ჰაერსა და სინათლეს მოკლებულ ხვრელის მსგავს ოთახში ერთი მანდილოსანი იწვა წითელ აგურით ნაგებ ფილაქანზე. არსად კრაოტი, არც ლოგინი; ქვეშ დაწნული ჩალის ქილოფი ეშალა და ზევიდან-კი გახუნებული ფალასის ნახევი წაეხურნა. შესვლისათანავე ბავშვები მისცვივდნენ, ავადმყოფ დედას გულში ჩაეკრნენ და მის ძვალ-ტყავად გარდაქცეულ ხელებს კოცნა დაუწყეს. მაგრამ საყვარელი შვილების ალერსისთვის დედას ყურადღება არ მიუქცევია, რადგან იმ დროს ეძინა, ანუ უფრო უკეთ რომ ვსთქვათ—რაღაც უგრძნობლობით იყო შეპყრობილი.

ყმაწვილმა ქალმა ბავშვებს შენიშნა, დედას ნუ აწუხებთ, გარედ გადით და ეზოში ითამაშეთო. ბავშვები მაშინვე გარედ გამოვიდნენ და სენაკის კარებთან ნაფოტებითა, კენჭებითა და მიწით ხუხულების შენებას შეუდგნენ. ხუხულების შენებას ისე გაეტაცნა უმანკო ბავშვები, რომ აღარც სიმშილი აგონდებოდათ და აღარც ის გარემოება, რომ იქვე მახლობლად საყვარელი დედა მძიმე ავადმყოფობით იყო შეპყრობილი. თითონ ყმაწვილი ქალი კი ცარიელ ფილაქანზე წამოწვა, ლამაზი თავი მუთაქის ნაცვლად იდაყვზე დააბჯინა, ცრემლ-მორეული თვალები ავადმყოფს მიაპყრო და გაშტერებული უცქეროდა. საბრალო ისე მოქანცულ-მოწყვეტილიყო, იმდენი სულიერი ტანჯვა გამოეწვლო, რომ სუნთქვის ჰარაქათიც კი აღარ ჰქონდა და უნდოდა ცოტა ხანს მიეძინა, ცოტა დაესვენა. მაგრამ უნებური ცრემლები არჩობდა, მოწყლული თვალები ვერ მოეხუჭნა. იმ თვალებს სიამოვნებით დახუჭავდა სამუდამოდ, რომ მისთვის უკვე დაბნელებულ ნათელ ქვეყნისთვის აღარ ეცქირნა. რა უბედურობას იტყვით, რომ იმას არ გამოეცვლო? რა ტანჯვა-ვაებას დაასახელებთ, რომ იმას არ გამოეცადნოს?... დაჰკარგა მამა, ძმები, მდიდარი ოჯახი, ნათესავები,—ერთი სიტყვით ყველაფერი დაჰკარგა, რაც კი მისთვის ძვირფასი იყო

ამ ქვეყნად და რაც სულითა და გულით უყვარდა!.. ეხლა კი ამ უცხო ქვეყანაში უპატრონოდა, უმწეოდ მწარე და შეუბრალებელ ბედის ანაბარა დარჩენილიყო და სამათხოვროთ კარ და კარ დადიოდა. მისი ერთათ-ერთი ნუგეში, ერთათ-ერთი მფარველი ანგელოზი, რომლის იმედით-ღა სუნთქავდა, ლოგინათ იყო ჩავარდნილი და, ვინ უწყის, დღეს არა ხვალ წუთი-სოფელსაც გამოესალმებოდა! მაშინ რაღა ეშველებოდა? საცოდავის დედის უბედურ ბავშვებს ვიღა უპატრონებდა? თითონ რომ მაინც კარგად ყოფილყო და მუშაობა შესძლებოდა, მაშინ ყველაფერს იკისრებდა, ყოველგვარ მძიმე საქმეს აიტანდა და ობლებს კი პატრონობას არ მოაკლებდა. მაგრამ თითონაც ჯან-ღონე გამოლოცოდა, ავადმყოფობისგან მისუსტებულიყო, დღითი-დღე უფრო დნებოდა, იღეოდა და უკანასკნელ წამს-ღა ელოდდა, იმ უკანასკნელ წამს, რომელიც რაღაც მიზეზით იგვიანებდა. — ამ გვარ მწუხარე ფიქრში იყო გართული საბრალო ქალი და გაყვირებულ ღაწვებზედაც მსხვილ-მსხვილი ცრემლები ჩამოსდიოდა. უცებ გარეთ რაღაც ხმაურობა ასტყდა, ვიღაცის ტლანქი ხმა შემოესმა და იმან უფრო გული მოუკლა.

ბავშვები სენაკის კარებთან ხუხულებს აშენებდნენ და მითი ირთობდნენ თავს. ამ დროს მახლობლად ერთმა ღიპიანმა ბერმა გაიარა, რომელსაც თავზე შავი კაპიშონი ეხურა, შავ ფილონში იყო გახვეული და სახითაც ძალზე შავი იყო, ასე რომ ამ ადამიანს თეთრი არაფერი გააჩნდა. ბავშვები რომ დაინახა, გაცეცხლებით დაჰქყვილა:

— შიგნით შეეთრიენით თქვე d...ის ლეკვებო! რას ჩიქნით მანდაურობას?

ბავშვები ცოტა გვიან დაიძრნენ და ამიტომ ცოტას გასწყდა, ბევრმა ხელი არა სტაცა; თუ დროით არ წამოცვივნულიყვნენ და შიგნით არ შევარდნილიყვნენ, უეჭველია გაათრებულნი ბერი ფეხქვეშ წაიგდებდა. ბავშვების წივილ-კივილზე უგრძობათ მყოფი დედა გონზე მოვიდა, ორივე გულში ჩაიკრა და დამშვიდება დაუწყო, თუმცა მათი ტირილის მიზე-

ზი არ იცოდა. ამ დროს სენაკის კარებში ბერის საზიზღარო სახე გამოჩნდა.

— ახლავე აქედან გაეთრიენით! დაიღრიალა გაჯავრებულმა სულის მამამ, — რამდენი ხანია გეუბნებით, ადგილი მონახეთ და აქედან დაიკარგეთ მეთქი, მაგრამ ვერა გაგაგონეთ-რა?

ვის ეუბნებოდა ამ სიტყვებს? ავადმყოფ დედას არათფერი ესმოდა, ბავშვებს მოხვეოდა და გულში ისე იკრავდა, თითქო მგლის კლანჭებიდან დაუხსნიაო. საბრალო ორი დღე გულ-წასულივით იყო და ეხლა ბავშვების ტირილმა გამოათხიზლა. მაშ ვილას ელაპარაკებოდა ბერი? იმ სენაკში მის ლაპარაკს ყურს არავინ უგდებდა, და ვერც თუ რასმე შეისმენდა ვინმე. ყმაწვილს ქალს მის ხმის გაგონების უმაღლვე თავზარი დაეცა, დაიბნა და მთლათ გონება დაეკარგა. ბავშვები-კი უბედურ დედის უბეს შეჭფარებოდნენ და შიშისაგან ძალზე ცახცახებდნენ.

ბერის სიბრაზე ერთმა სხვა ხმამ შესწყვიტა.

— მამაო, რაზე გაცეცხლებულხარ?

— ოჰ, გამარჯობა ფქვენი, ბატონო ექიმო, როგორა ბრძანდებით? ქეიფზე ხომ კარგათა ხართ? — უთხრა ღიმილით ბერმა და დამშვიდებული სახე მიიღო.

— ჩემი ქეიფი თუ ჯან-მრთელობა ჯერ იქით გადავლოთ, — მიუგო ექიმმა და ბერს პირდაპირ თვალეში შეაჩერდა. — შენ ის მითხარი, მამაო, ეგ რა თანდებს ხმარობ? ამ საწყლებს რაზე აწუხებ?

— შენმა მზემ, აქ არავითარი თანდი არ არის, მე მარტო იმას ვეუბნებოდი, ადგილი მონახეთ და აქედან წადით-მეთქი. შენც ხომ კარგად იცი, რომ ნაბრძანები გვაქვს, ორ დღეზე მეტი მონასტერში არავინ შევინახოთ. ყოველ დღე ახალ-ახლები მოდიან, ამიტომ ძველი მოსულები უნდა დავითხოვოთ, რომ მათი ადგილი ახლებმა დაიჭირონ.

— სად წავიდნენ? ვერ ხედავ, რომ იხოცებიან?

— მე რა ვქნა, როდესაც ასე მაქვს ნაბრძანები?

მონასტრის სტუმართ უხუცესობა ამ ყბედსა და მასხარა ბერსა ჰქონდა ჩაბარებული. ამ ბერს ყველა თავისუფლად ემას-

ხარავებოდა. თვით ბატონი ექიმიც დიდ სიამოვნებასა გრძობდა, როდესაც კი რაიმე სიტყვიერ შეურაცხებას მიაყენებდა ხოლმე.

— მაგ ლათაიებით ვერ მომატყუებ, — უთხრა ექიმმა, — სწორეთ მითხარი, მამაო, რომელი მუცლის ტკივილი გაქვს? ქალს ცოტა თვალის ჩინი კიდევ შერჩენია, არა?..

— ეჰ, თავი გამანებე ერთი, მამაცხონებულო! რაებს ამბობ?

— აი გასწყდით, აჰა, გასწყდით!.. უთხრა ექიმმა ზიზლით და სენაკში შევიდა.

ექიმის შესვლამ საბრალოებს ნუგეში მოჰფინა, მეტადრე მაშინ, როდესაც წამლებისა და საჭირო დარიგების მიცემის შემდეგ გამრუცხადა — განკარგულება მოვახდინე და ჩქარა სხვა ბინაზე გადაგიყვანენ; ახალ ბინაზე ყოველ მხრივ ხელ შეწყობილი იქნებითო.

— მხოლოდ ჩქარა, რაც შეიძლება, ჩქარა გადაგიყვანონ! შეევედრა ავადმყოფი მანდილოსანი მადლობით აღსავეს ხმით.

— არხეინათ იყავით; რამდენიმე წუთის შემდეგ სხვაგან დაგაბინავენ, მიუგო ექიმმა და გარეთ გამოვიდა, რომ მონასტრის ეზოში მყოფ სხვა ავადმყოფთათვისაც მიეხედნა.

— ლალ! ნახე, შვილო! მიუბრუნდა ავადმყოფი ყმაწვილ ქალს, რომელსაც თვალეზე ხელები მიეფარებინა და გულსაკლავათ ქვითინებდა: — ღმერთი უბედურობის თვით უკანასკნელ წუთშიაც კი არ ივიწყებს უბედურთ და მანუგეშებელ ანგელოსს გამოუგზავნის ხოლმე. ნუ სტირი, შვილო! ბნელსა და ქარიშხლიან ღამეს ბრწყინვალე დილა მოჰყვება ხოლმე. მოვადრო, რომ შენ დაკარგულ სიხარულს კვალათ ჰპოულობდე...

— ეჰ, საყვარელო სარა, ყველა ამის შემდეგ რილას მოლოდინი უნდა მქონდეს? ამის შემდეგ სიკვდილის მეტი აღარა დამრჩენია-რა...

ამ დროს სენაკში ორი კაცი შევიდა და სარამა და ლალამ ლაპარაკი შესწყვიტეს. მოსულნი ბატონ ექიმის მსახურნი.

იყვნენ; პური და საკმელები მოეტანათ, თანვე მოეტანათ აგრეთვე ერთი ბოხჩა ტანისამოსი ქალებისთვისა და ბავშვებისთვის. სარა და ლალა საკმელებს ახლოც არ მიჰკარებიან, მაღა სრულიად არა ჰქონდათ; ბავშვები კი მაშინვე დაეცნენ და გამგელებული ჭამა დაუწყეს. ვიდრე სადილს გაათავებდნენ, მსახურნი გარეთ იდგნენ..

ლალამ ტანისამოსი გამოიცვალა, აგრეთვე გამოუცვალა სარასაც და ნახევრად შიშველ ბავშვებსაც. ამ გვართ ტანისამოს-გამოცვლილი ოჯახი მონასტრის დახშულსა და წამხდარ ჰაერს მოშორდა და ექიმის მიერ მიჩენილ სადგურისკენ გაემართა.

ბ. ევანგელოვი.

(დასასრული იქნება)

Handwritten signatures and a horizontal line.

მ. გორკისა.

თარგმნილი ივ. პოლუმორდვინოვის მიერ

რამდენიმე დღის შემდეგ ილიამ გაიგო, რომ პოლუექტოვის მოკვლა ვიღაც მაღალი ტანის კაცს ჰბრალდებოდა, რომელსაც პოლიცია გაფაციცებით დაეძებდა უკვე. ოქმის შედგენის დროს დუქანში ორი ნაქურდალი ხატის სამკაული ეპოვნათ. პატარა ბიჭს, რომელიც მოხუცს ემსახურებოდა დუქანში, ეჩვენებინა ეს სამკაულები მკვლელობის სამი დღის წინად მოხუცმა ვიღაც მაღალ-მაღალი კაცისაგან იყიდა, რომელსაც შავი ქურქი ესხა და ანდრიას ეძახდნენო; ამ კაცს ერთხელ და ორჯერ არ მოუტანია ოქრო და ვერცხლი. და პოლუექტოვი ფულსაც კი ასესხებდა ხოლმეო. მერმე აღმოჩნდა, რომ მკვლელობის წინა ღამეს და მეორე დღეს ქალაქის საროსკიპოში ვიღაც მაღალი ტანის კაცი ჰქეიფობდა, რომელიც ძალიან წააგავდა ბავშვისაგან აწერილ კაცსა.

ყოველ დღე სულ ახალ-ახალი ამბავი ესმოდა ლუნევს ამ მკვლელობის შესახებ: მთელი ქალაქი დაინტერესებული იყო თავხედური მკვლელობით—სალაპარაკო საგნად ყველგან ეს გამხდარიყო, —მასზედ ლაპარაკობდნენ დუქნებშიც და ქუჩებშიაც. ლუნევს კი სრულიად აღარ აინტერესებდა ეს ლაპარაკი: მას ისე მოშორდა შიში გულიდან, როგორც ქერქი მო-

*) იხ. „მომბე“ 1-ლი №-რი.

შორდეს იარას, მხოლოდ ეს იყო, რომ ეხლა ცოტა მარჯვეთ ვერა ჰგრძნობდა თავსა. ისმენდა ყველა ამ ლაპარაკს და თან კი ჰფიქრობდა: როგორ უნდა ვიცხოვრო ეხლა და შემდეგში რა მომელისო? იმაში კი, რომ ვერ იპოვნიდნენ მკვლელსა, ილია თან-და-თან უფრო რწმუნდებოდა.

ილია ისე ჰგრძნობდა ეხლა თავსა, როგორც სალდათად გასაყვანი კენჭის ამოღების წინ ან და, შორს, უცნობ გზას გამგზავრებული ადამიანი უნდა ჰგრძნობდეს ხოლმე. იმას ეხლა უფრო სწყუროდა მარტოდ ცხოვრება, რომ თავის თავზედ ეფაქრნა, მაგრამ ცხოვრება კი ისე სდუღდა მის გარშემო, როგორც წყალი ქვაბში, და ძნელად თუ გაივლიდა ისეთი დღე, რომ რამეს არ გაეცატა და ხელი არ შეეშალა მის ფიქრებისთვის. ილიამ ფერი დაჰკარგა, ჩამოხმა... უკანასკნელ დროს იაკობიც აღარ ეშვებოდა. გაბარჯგვნილი და უგულოთ ჩაცმული, ის ამდღე უაზროთ დევებტებოდა დუქანში თუ ეზოში, რაღაცნაირად გამოყრუებული გამოიყურებოდა და ისეთი გამომეტყველება ჰქონდა, თითქოს რაღაცა ისაზრებს და ვერ მოუსაზრებიაო. შეხვდებოდა ილიას და აჩქარებულის ჩურჩულით, იდუმალის კილოთი დაეკითხებოდა:

— სალაპარაკოთ არა გცალიან?

— დაიცა, სადა მცალიან...

— აფსუს!.. ძალიან კი საჭირო საქმე მქონდა..

— რა არის, რა საქმე გაქვს? — დაეკითხა ილია.

— წიგნი შეთქი! ისეთ რამეებს ამბობს, რომ უჰ! — სთქვა შემკრთალმა იაკობმა.

— ეჰ, დაიკარგე შენი წიგნებით! შენ გირჩევნია ეს მითხრა — რა ამბავია, რომ მამაშენი მხეცსავით მიყურებს?

მაგრამ ის, რაც ნამდვილ ცხოვრებაში ჰხდებოდა, იაკობს არ აინტერესებდა და მისთვის შეუნიშნავი რჩებოდა: პასუხად იმან გაკვირვებით გადმოიკარკლა თვალები და თითონ დაეკითხა:

— რა იყო? მე არაფერი ვიცი. ე. ი... ერთხელ გავიგონე... ბიძაშენს ეუბნებოდა.. მითომ შენ ყალბ ფულებით ვაჭრობდე... მაგრამ ისე სთქვა, რაღა...

—მერე შენ რა იცი, თუ ისე სთქვა?—ღიმილით დაეკითხა ილია:

— ეჭვს რას მიჰქარავ? რის ფულებიო? სისულელეა სულა!.. აქ ხელი გაიქნია იაკობმა და დაჰფიქრა.

— მაშ არა გცალიან სალაპარაკოთ, ჰა?—დაეკითხა კვლავ ამხანაგი. და დაფანტული თვალებით გადახედა.

— წიგნის შესახებ?

— ჰოო... იქ ისეთი ადგილი ვიპოვნე, ჩემო ძმაო, რომ ოჰ, ოჰ, ოჰ!..

შესძახა ფილოსოფოსმა და ისე დაიღრჩია, თითქოს რილიცით პირი გამოუთანთლიაო. ლუნევი ისე უყურებდა ამხანაგს, როგორც, თუ სრულებით სულელს არა, ცოტათი მაინც დარეტიანებულს. ხანდახან ბრმათ მიაჩნდა და ყოველთვის კი—უბედურად და ცხოვრებისათვის გამოუსადეგრად. სახლში ლაპარაკობდნენ, —და ქუჩაშიც ყველამ იცოდა უკვე, —რომ პეტრუხა ფილიმონოვი თავის საყვარელზედ ჯვრის დაწერას აპირებდა, რომელსაც ქალაქში დიდი საროსკიპო ჰქონდა გახსნილი, მაგრამ იაკობი ამ ამბავს ისე გულგრილად ეკიდებოდა, თითქოს მას სრულიად არც კი შეეხება ეს საკითხავიო და როცა ლუნევი დაეკითხა — მალე იქნება ქორწილიო? იაკობს გაუკვირდა და თითონვე მიჰმართა მას კითხვით:

— ვისი?

— მამიშენისა?

— ჰო!.. რა ვიცი... უსირცხვილო... რა ცოლი იშოვნა და—ფუ!

— შენ იცი, რომ იმ ქალს მოხდელი შვილი ჰყავს, რომელიც გიმნაზიაში სწავლობს უკვე?

— არა, არ ვიციოდი... რა იყო მერე?

— არაფერი... მემკვიდრე იქნება მამიშენისა...

— ჰოო!—წამოიძახა გულგრილად იაკობმა. მერე კი უცბად გამოცოცხლდა.

— შვილი ჰყავსო, —ამბობ?

— ჰო, ჰყავს.

— შვილი... ეგ ჩემთვის კარგიც იქნება და! რომ აიღოს მამაჩემმა და დახლში ის დააყენოს, ჰა? მე კი გამიშვას, საცა მინდა... რა კარგი იქნებოდა!..

და თითქოს იგემა კიდევ თავისუფლებათ, ტუჩები გააც-
მაკუნა. ლუნევმა შეხედა შებრალებით და დაცინვით უთხრა:

— ტყუილი კი არ უთქვამთ—სულელს სტაფილოც ეყო-
ფათ, და თუ პურს გაუწოდებ, არც კი გამოგართმევსო... შე
საბრალო, შენა! ვერ მომიფიქრნია, როგორ უნდა იცხოვრო
დედამიწის ზურგზედ.

იაკობმა თვალები დაათვაკიცა და აჩქარებულის ჩურჩუ-
ლით აუწყა:

— მეც ვიფიქრე მაგაზე, ვიცი კიდევცა ეხლა. ჯერ სული
უნდა დაიმშვიდო, რიგზე მოიყვანო... უნდა გაიგო, რას ითხოვს
შენგან ღმერთი? ეხლა მე მხოლოდ ერთსა ვხედავ: ადამიანნი
ძათსავით დახლართულან, ერთიერთმანეთში დაკვანძულან (და
სხვა-და-სხვა მხარეს მიიწევენ—ის კი, თუ ვინ საითკენ უნდა გაი-
წიოს, ვის მიემხროს და რას მოებლაუქოს—ეს არავინ იცის. იბა-
დება კაცი, არავინ იცის რისთვის, რადა სცხოვრობს არ იციან,
ეწვევა სიკვდილი—და სუყველაფერს დაარღვევს... მაშასადამე,
ჯერ ის უნდა გაიგო, რა დანიშნულება მაქვს... ესე!...

— ეჰ, გადაჰკიდებიხარ შენც მაგ ფილოსოფიას, — ძალ-
დატანებით უთხრა ლუნევმა. — მერე რა აზრია მაგ ვერანაში?

ილია ცხადათ ჰგრძნობდა, რომ იაკობის ბუნდოვანი აზრე-
ბი ეხლა უფრო ძრიელ აღელვებდნენ მას, სინამ უწინ და
რალაც ფიქრებს უღვიძებდნენ; იმას ეგონა ის ვილაც შავი,
რომელიც ყოველთვის ეწინააღმდეგება ხოლმე ჩემს ნათელ და
მარტივ აზრებს სუფთა ცხოვრების შესახებ, ეხლა გაუმაძღრად
უგდებს ყურს იაკობის ლაპარაკს და ისე ჰბორგავს ჩემს სულსა
და გულში, როგორც დედის მკერდში ბავშვიო. ეს სასიამოვნო
არ მიაჩნდა ილიას, აწუხებდა, მეტად მიაჩნდა და სცდი-
ლობდა როგორმე თავი მოერიდებინა იაკობისთვის და მისი
სჯა-ბაასი არ გაეგონა. მაგრამ ამხანაგის მოშორება ადვილი
არ იყო.

— რა აზრია? სულ უბრალო! უამისოდ—როგორც უცეცხლოდ ცხოვრება არ შეიძლება. სად მიდიხარ? აჰა! ყოველთვის კი უნდა იცოდე, სად მიდიხარ, რადა და სწორე გზით მიდიხარ, თუ არა...

— შენ ბებერისავითა ხარ ეხლა, იაკობ... შენთან არ შეიძლება არ მოსწყინდეს ადამიანს. ჩემის აზრით—ლორიც კი ეძებს ბედსა და ადამიანი ხომ მით უმეტეს. კარგი, მშვიდობით.

ამისთანა ლაპარაკის შემდეგ, ილია ისე ჰგრძნობდა თავსა, თითქოს რაღაცა მლაშე უჭამიაო: რაღაც მძიმე და ძლიერი წყურვილი არჩობდა და რაღაც უნდოდა, მაგრამ თითონ ვერ გამოეკვლია სახელდობრ-რა. იმ სასჯელის შესახებ ფიქრნი, რომელსაც ღვთისაგან მოელოდა, ცეცხლად ეღვზებოდნენ და გულსა და სულს უთუთქავდნენ. ამისთანა დროს ის მარტობას ეძებდა, მაგრამ ვერ ეპოვნა. ამისთანა მძიმე წუთებში ოლიმპიადასთან მიდიოდა და ქალის ხვევნაში ემალებოდა თავის შავ ფიქრებს.

ათასში ერთხელ ვერასაც ინახულებდა ხოლმე. მხიარული, ანგარიშ მიუცემელი ცხოვრება თან-და-თან უფრო ღრმად ითრევდა ამ გოგოსთვის ღრმა და მყრალ ბინძურებაში. ის გატაცებით უამბობდა ხოლმე ილიას მდიდარ ვაჭრებთან, მოხელეებთან და ოფიცრებთან ქეიფეებს, სასტუმროების და ეტლით სეირნობის ამბებს. უჩვენებდა თავის მოტრფიალეთა საჩუქრებს: ახალ კაბებს, ზედა ტანებსა და სხ. სამკაულებს. ჯანსაღი, მოყვანილი და კოხტა ის ამაყად იკვებხიდა და თავი მოსწონდა, რომ მის მოტრფიალეთ მის გულისთვის ჩხუბი მოსდიოდათ ერთმანეთში; ლუნევი სტკებოდა მისი სილამაზით, სიმხიარულით, მაგრამ არა ერთხელ და ორჯერ უთქვამს:

— თავბრუს დაგასხამთ, ვერა, ეგ თამაშობა...

— მერე რა? ურია წყალს მიჰქონდა და გზაც ის იყო... იმას მაინც ვიტყვი, შახად ვიცხოვრე მეთქი. მივიღე, რაც შემიძლო, და გავათავე-მეთქი.

— მერე, პავლე...

საყვარლის ხსენებაზედ ვერას წარბები შეუთამაშებდნენ და სიმხიარულე ეკარგებოდა.

— დაენებებინა თავი... — იტყოდა ხოლმე. — იტანჯება ჩემი გულისთვის... დაკმაყოფილდეს იმას, რაც არის... არა, იმას სულ უნდა... მე ეხლა ვეღარ გავჩერდები... ჩაითრია ზუზი ბადაგმა...

— აღარ გიყვართ? — დაეკითხა ილია.

— იმის არ სიყვარული არ შეიძლება, — უხუმრად უპასუხა ვერამ. — საკვირველი რამ არის...

— მა რაღა გინდათ? გეცხოვრნათ ერთათ...

— იმასთან? რომ კისერზედ დავაჯდე? ის თავისთვისაც ძლივსა შოულობს ლუკმა პურსა და მე საიდან შემინახავს? არა, მე საკმაოდ მეცოდება, საწყალი, რომ....

— ფრთხილად კი, ვერა, ცუდი არაფერი მოხდეს... პავლე მკაცრი ხასიათისაა! — გააფრთხილა ერთხელ ლუნევემა, მაგრამ ქალმა გაიცინა.

— ვინა? პავლე? სულ ჩვილი ხასიათისაა... მე როგორც მინდა, ისემოვხრი...

— უფრო რომ დაამტვრევთ...

— ოჰ, ღმერთო! — შესძახა მწარედ ვერამ. — მაშ რა ვქნა? ნუ თუ ერთი ადამიანისთვის ვარ დაბადებული? ყველას უნდა მხიარულად ცხოვრება... და ყველა თავისთვისა სცხოვრობს... ისე როგორც თითონ უნდა და როგორც თითონ მოსწონს... თითონ ისიც, ეგრეა თქვენცა და მეც...

— არა, თქვენ ცოტასა სცდებით! — მიუგო ჩაფიქრებით ილიამ. — ვსცხოვრობთ კი ყველა... მაგრამ ჩვენთვის კი არა...

— მაშ ვისთვისა ვსცხოვრობთ?

— აი, თქვენ, მაგალითად, ვაჭრებისთვის... და სხვა-და-სხვა მოქეიფეებისთვის...

— მე თითონ მოქეიფე ვარ, — მიუგო ვერამ და მხიარულად გაღიხარხარა.

ლუნევი ყოველთვის ნაღვლიანი წავიდოდა ხოლმე ქალისგან. პავლე მთელ ამ დროს განმავლობაში ორჯერ თუ სამჯერ

ნახა, შგონი, და ისიც ბვალის მოკვრით. ვერასთან როცა შეხვდე ბოდა ამხანაგს, ჰავლე ილუ შებოდა და ბრაზობდა, ლუნევეთან ხმა ჩაკმენდილი და კრიჭა მოჭერილი იჯდა და გამხდარ ლოყებზედ წითელი ლაქები გამოაჩნდებოდნენ ხოლმე. ილიას ესმოდა, რომ ამხანაგი იჭენეულობდა და ეს მეტად სასიამოვნოდ მიაჩნდა, თუმცა იმავე დროს ჰხედავდა, რომ გრაჩევი მახეშია მოყოლილი და ძნელად თუ გამოჰყოფს მისგან უდანაშაულოდ თავსაო. ჰავლეს და უფრო ვერას სიბრალოულმა აიძულეს ილია, რომ ქალთან სიარული შეეწყვიტა. ოლიმპიადასთან ისევ ახლად ჯვარდაწერილსავით სცხოვრობდა, თუმცა აქაც გამოუტყვრებოდა ხოლმე ილიას პატარა სუსხი, რომელიც გულს უსუსხავდა და უგმირავდა. ხანდახან, ლაპარაკის დროს, უცბად დაღონდებოდა და დაჰფიქრდებოდა ხოლმე. ამისთანა შემთხვევებში ოლიმპიადა ეუბნებოდა ალერსით:

— ჩემო კარგო! ნუ ჰფიქრობ... ცოტა ქვეყანაზე ისეთი კაცი, რომელსაც ხელები სუფთა ჰქონდეს...

— იცი,—ეტყოდა ხოლმე უკმეხად ლუნევი,—ნუ ჩამომიგდებ ხოლმე მაგაზე ლაპარაკსა. მე ხელებზედ კი არა, სულზედა ვფიქრობ... შენ თუმცა ჰკვიანი ადამიანი ხარ, მაგრამ ჩემ ფიქრებს მაინც ვერ მიხვედრილხარ... შენ, აი, თუ გინდა, ეს მითხარი: რა უნდა ჰქნას ადამიანმა, როგორ მოიქცეს, რომ პატიოსნად და სუფთად იცხოვროს, მშვიდად და ხალხის უწყინრად გაატაროს თავისი დღენი? დიად... ბებერზედ კი ნურას იტყვი...

მაგრამ ქალს ვერ მოეხერხებინა მოხუცზედ სიჩუმე და სულ იმას ჩასჩინებდა—დაივიწყე და ნუ ნაღვლობო. ლუნევი გაჯავრდებოდა და შინ წავიდოდა ხოლმე. როცა დაბრუნდებოდა, ქალი გაცოფებული უყვიროდა: სიყვარული კი არა, სიბრალოული და შიში გაერთებს ჩემთანაო; მაგისთანა ცხოვრება არ მინდა თავს დაგანებებ და სხვა ქალაქში წავალო. ამასთან სტიროდა, სჩქმეტავდა ილიას, ჰკბენდა, ფეხებს უკოცნიდა და გაშმაგებული გატიტვლდებოდა, დადგებოდა მის წინ დედიშობილა და ეუბნებოდა:

— იქნება ლამაზი არა ვარ? ან სხეული არ მივარგა? ყოველი ძარღვით მიყვარხარ, მთელის ჩემი სისხლით, მთელის არსებით... ამკაფე, თუ გინდა—მე სიცილათაც არ მეყოფა...

მტრედის ფერი თვალები ელულეობდნენ, ტუჩები გაუმადლრად უცახცახებდნენ და მკერდი ისე ეწეოდა მაღლა, თითქოს მიეჩქარება, რომ ილიას მიეგებოსო. ილია ეხვეოდა, ჰკოცნიდა, სანამ ძალა შესწევდა, და შინ როცა მიდიოდა, ჰფიქრობდა: ამისთანა ცოცხალი და ფიცხი ადამიანი როგორ იტანდა მოხუცის საზიზღარ ხვევნა-კოცნასაო? ამისთანა დროს ოლიმპიიანა სიზიზღრად და სასაცილოდ მიიჩნდა და ზიზღით იფურთხებოდა, როცა მის კოცნას მოიგონებდა ერთხელ, ქალის გაშმაგების შემდეგ, ალერსით გამაძლარმა ილიამ უთხრა:

— მას შემდეგ, რაც ის ძველი მაიმუნი დავახრჩე, შენ უფრო შემიყვარე, აი...

— მართალია... მერე რა?

— არა-ფე-რა... სასაცილოა... არის ისეთი ხალხი... იმათ ლაყე კვერცხი ახალზედ უფრო გემრიელად ეჩვენებათ, და ზოგს დამძალი ვაშლის ქამა უყვარს... საკვირველია...

ოლიმპიადამ გადახედა დაღვრემილის თვალებით და მისუსტებულის ხმით უთხრა:

— ყველას თავის ხასიათი და გემოვნება აქვს: ზოგს მღვდელი მოსწონს, ზოგს მღვდლის ცოლიო, — ხომ გაგიგონია?...

და ორთავენი დაფიქრდნენ.

ერთხელ, როცა ილია დაბრუნდა შინ ქალაქიდან და თავის ოთახში ტანთ-საცმელს იცვლიდა, ოთახში ჩუმად ტერენტი შემოვიდა, მაგრად მიხურა კარი, რამდენიმე წუთს ისე იყო გაჩერებული, თითქოს რაღასაც ყურს უგდებსო, და მერმე კარები გადარაზა. ილიამ შენიშნა ყველა ესა და ღიმილით გადახედა ბიძას.

— ილო! — დაიწყო ნახევარის ხმით ტერენტიმ და სკამზე ჩამოჯდა.

— რა იყო?

— რაღაც ცუდი ხმები დადის შენზედ... ცუდათ ლაპარაკობენ... აქ ღრმათ ამოიოხრა კუზიანმა და თვალები ძირს დაუშვა.

— მაგალითად, რაო?— დაეკითხა ილია და თან წუღების ხდა დაიწყო.

— რა ვიცი... ზოგი რას ამბობს, ზოგი რასა... ერთნი ამბობენ, მითომც იმ საქმეში მონაწილეობა მიგელოს... აი მოხუცი, რომ დაახრჩეს... მეორენი— ყალბი ფულითა ვაჭრობსო...

— რა, შურთ თუ როგორ არის იმათი საქმე?— დაეკითხა ილია.

— ვილაცყები დაიარებოდნენ, მგონი, ჯაშუშები იყვნენ... და პეტრუხას ეკითხებოდნენ შენზედ...

— ჰო და რა გენადვლება, ილაპარაკონ რა.. — გულ-გრილად უპასუხა ილიამ.

— რასაკვირველია! ჩვენ რა საქმე გვაქვს იმათთან, თუ ცოდვა არ გვაწუხებს?

ილიამ გაიცინა და ლოგინზედ გადაგორდა.

— ეხლა კი თავი დაგვანებეს... აღარ მოდიან, მაგრამ ეხლა... თითონ პეტრუხამ დაიწყო... გაუბედავით ამბობდა ტერენტი. სულ სისინებს გველისავით... სადმე სხვა სახლში მაინც გადასულიყავ... დაგექირავებინა პატარა ოთახი და გეცხოვრა შენთვის, ჰო, ღმერთმანი! თორემ პეტრუხა ამ დღე გაიძახის... მე ჩემს სახლში საექვო ხალხს ვერ შევიწინაბავო, მე ხმოსანი კაცი ვარო...

ილია გადმობრუნდა ბიძისკენ და ბრაზისაგან წამოწითლებული სახით უთხრა:

— იცი... თუ ცოტა ოდნაათ მაინც აფასებს თავისს საძაგელ ცხვირ-პირს ის შენი პეტრუხა— ურჩევნია გაჩუმდეს. ეგრე უთხარი... მოგკრავ თუ არა ჩემზედ ცუდათ ნათქვამ სიტყვას ყურსა, თავს გავუქეჭყავ! ვინც უნდა ვიყო და რაც გინდა ვიყო, მაგ ქურდისა და ავაზაკის საქმე არ არის ჩემი განსამართლება და კიცხვა: აქედან კი წავალ... როცა მენდომება. ჯერ კი არ წავალ. კიდევ მინდა მართალ და სპეტაკ ხალხთან ცხოვრება.

კუზიანს შეეშინდა. რამდენიმე წუთი უნძრევლივ და ხმა ამოუღებლივ იჯდა სკამზედ, კუზს იფხანდა და განივრად დაღებულ თვალებით, მოკრძალებით და რიდაცის მოლოდინით შეჭყურებდა ძმისწულს. ილიას მაგრა მოექირა კრიჭა, ტუჩები მოექუმმა და თვალებ დაჭყეტელი ჭერს შესცქეროდა. ტერენტიმ აათვალიერა აათვალიერა ილია, ყურადღება მიაქცია იმის ხუჭუჭ თმას, ლამაზს, დაფიქრებულ ახლად ათქორებულ უღვაშებით დამშვენებულ სახეს, შეჭხედა მის განიერ მხარბეჭს, წინ წამოვარდნილ მკერდს და ოხვრით, ნელის ხმით წაილაპარაკა:

— რა კარგი რამ გახდი!.. სოფელში გოგოები გაგიყდებოდნენ ეხლა შენთვის... ეჰ, სოფელში მინც იყო...

ილია ხმას არ იღებდა.

— ღმერთმანი... მშვენივრად იცხოვრებდი! მე ფულებს გიშოვნიდი და პატარა დუქანს გაგიხსნიდი, ერთი შეძლებული ქალიც რომ გეშოვნა!... ისე წავიდოდა შენც ცხოვრება, როგორც მთიდან დაცურებული მარხილი.

— მერე, რა იცი, იქნებ მე მალლა მინდა ასვლა? — მკაცრად დაეკითხა ილია.

— მალლა მაშ! — უცბათ ჩამოართვა ტერენტიმ სიტყვა. — მე დაცურება სიტყვის მასალათ ვიხმარე — ისეთი მსუბუქი ცხოვრება გექნება მეთქი. ამისთანა ცხოვრება მალლა წავიყვანს, რასაკვირველია...

— იმ სიმალლიდამსადლა წამიყვანს? — დაეკითხა ილია.

კუზიანმა გადახედა ილიას და რალაც უგემურად ჩაიცინა. მერე ისევ გააბა რალაცხედ ლაპარაკი, მაგრამ ილია ყურს აღარ უგდებდა. ის ეხლა სულ სხვა ფიქრებით იყო გართული. მოიგონა ყველაფერი, რაც გამოველო ამ მოკლე ხანში, და ჰფიქრობდა რა მარჯვეთ უერთდება ცხოვრებაში ერთი შემთხვევა მეორეს და როგორ ბადესავით იგრიხება და იხლართება ყველაფერიო. შემოეხვევიან კაცს სხვა-და-სხვა შემთხვევანი და მიჰყავთ, საცა უნდათ, როგორც პოლიციას ავაზაკი. აი გინდა ეს შემთხვევა აელო, ილია თიკონა ჰფიქრობდა, როგორ მოე-

შორდევ ამ სახლსა, როგორ გავეცალოვო და აგერ მშვენიერი შემთხვევა ეძლევა. ილიამ შიშით დააშტერა ბიძას თვალები, მაგრამ ამ დროს კარები ვიღაცამ დაარაკუნა და ტერენტი შეშინებული ფეხზედ წამოხტა და ხესავით გაჩერდა.

— ეჰ, კარგი, გააღე,—დაუყვირა გაჯავრებულმა ილიამ. კოჭაკი რომ ამოაგდო კუზიანმა, კარებში იაკობი გამოჩნდა, რომელსაც ხელში დიდი წითელი წიგნი ეჭირა.

— ილია, შენ... ის... იცი... მოდი მაშოსთან წავიდეთ,—უთხრა უამოცოცხლებულმა იაკობმა და ლოგინს მიუახლოვდა,

— რა დაემართა, რა იყო?—დაეკითხა აჩქარებულად ილია.

— მაშოსა? არ ვიცი... ის შინ არც კია...

— სად დაიწყო ე საღამ-საღამოობით ხეტიალი?—დაეკითხა ცუდი ხმით კუზიანი.

— მატიცას დასდევს,—მიუგო იაკობმა.

— მატიცა კარგს არაფერს შეჰყრის,—ნელა წაიბუტბუტა ტერენტომ.

— არა უშავს-რა... წამო, ილო!

იაკობმა მაჯაში წაავლო ხელი და ეჯიჯგილავებოდა.

— დამაცა!—უთხრა ლუნევემ.—რა, ჯაჭვიდან გამოქცეულხარ, თუ როგორ არის შენი საქმე?

— იცი—სწორედ შავი მაგია ყოფილა, ღმერთმანი!—ნახევარის ხმით აუწყა იაკობმა.

— ვინა?—დაეკითხა ილია და თან თბილი წაღების ჩაცმა დაიწყო.

— ვინა კი არა, ეს წიგნი... ღმერთმანი! აი შენ თითონა ნახავ... წავიდეთ! საკვირველია, სწორედ!—განაგრძო იაკობმა და თან ბნელს დერეფანში მიათრევდა ილიას. — ისეთი რამ არის, რომ გეშინიან კიდევ, როცა ჰკითხულობ, მერე ისე ითრევს კაცს შიგა, როგორც მორვევი.

ილია ჰგრძნობდა ამხანაგის ღელვას, ესმოდა როგორ უთრთოდა მას ხმა და როცა მეჩექმის ოთახში შევიდნენ და სანათს მოუკიდეს ცეცხლი, დაინახა, რომ იაკობს სახე გადაჰფითრებო-

და, თვალები ამღვრეოდა და მთვრალსავით კმაყოფილად გამოიყურებოდა.

— შენ გადაგიკრავს, თუ როგორ არის შენი საქმე? — დაეკითხა ილია და იქვის თვლით დააკვირდა მეგობარს.

— მე? არა, ღლეს ერთი წვეთიც არ დამილევნია... მე ეხლა აღარა ვსვამ... ისე გულის გასამაგრებლად თუ, როცა მამა შინაა, ორ-სამ ჭიქას გადავცეცხლავ და მეტს კი აღარა!.. მამისა მეშინიან... მარტო იმისთანაა ვსვამ, რასაც არაყის სუნი არ უდის... ეჰ, დავანებოთ ამას თავი, — ყური მიგდე!

ის ხმაურობით დაჯდა სკამზედ, გადაშალა წიგნი, დაბლა დაიხარა თავი და დროთა ვითარებისაგან გაყვითლებულ სქელ ფურცლებზე თითის ტარებით, აცახცახებული ხმით დაიწყო:

— „თავი მესამე. პირველ დაწყება ადამიანთა“ — ყური უგდე!

ამოიოხრა, მარცხენა ხელი მაღლა აიშვირა, მარჯვენა ხელის თითი სტრიქონებს გააყოლა და ხმა-მაღლა დაიწყო კითხვა:

„მოგვითხრობენ რა ადამიანთა პირველ დაწყებას — როგორათა ც გვემოწმების დიოდორი — მამანი კეთილს-მყოფელნი“, — გესმის? კეთილსმყოფელნიო! — „რომელიმცა განსჯიდეს ბუნებასა ყოვლის არსისა, განიყოფებიან თვის აზრთა დენით ორ-პირად. ზოგნი მამანი ჰქადაგებენ: ქვეყანა ესე გაჩენილ არ არს და არცა აქვთ დასასრულ და ტომთა ადამიანთასა არა აქვთ დასაწყის.“

იაკობმა თავი აიმაღლა და ხელის ქნევით, ჩურჩულით წარმოსთქვა:

— გესმის? არა აქვთ დასაწყის!..

— წაიკითხე, წაიკითხე! — უთხრა ილიამ და ექვის თვლით გადახედა ტყავის ყდაში ჩასმულ წიგნსა. მაშინ კვლავ გაისმა იაკობის ნელი, მაგრამ აღტაცებული ხმა:

„ამასა აზრსა ჰქადაგებდეს, როგორაცა გვემოწმების ციცერონ — სამიის პითაგორი არხიტ ტერენტინი, პლატონი ათონელი, კსენოკრათი, არისტოტელი სტაგირიტისა და ბევრნი სხვა პერიპატეტიკნი ამბობდეს: ყოველსა რაცა, ფრს ქვეყა-

ნასა ზედა და კვალამცა დაიბადების, დასაწყისი არა აქნეთ.
— ჰხედავ კიდევ იმეორებს, არა აქვთ დასაწყისიო! „ვინაილდგან
დამბადებელნი და დაბადებულნი შეადგენენ ერთსა დაუსრუ-
ლებელსა წრესა და ყოველიმცა დაბადებული მას შიგან ჰპო-
ვებს დასაწყისსაც და დასასრულსაც თვისსა“...

ილიამ გააწოდა ხელი, დაუხურა წიგნი და დაცინვით
უთხრა:

— ეჰ, გადავადე ერთი... ვილაც ნემეცებს, მოცლილნი
ყოფილან და რალაც დაუჯღაბნიათ—ჰპოვებს, ჰპოვებს!—ვერა-
ფერ გაიგებს ადამიანი...

— დაიცა!—შიშით მიიხედ-მოიხედა იაკობმა, თვალეზი აშხა-
ნაგს დააჭიკიტა და ნელის ხმით დაეკითხა:

— შენ იცი შენი დასაწყისი?

— რა დასაწყისი?—შეუტია გაჯავრებულმა ილიამ.

— ნუ ჰყვირი... აი, მაგალითად, შენი სულის დასაწყისი.
სულით იბადება ადამიანი, ხომ?

— მერე?

— მაშასადამე, უნდა იცოდეს—საიღამ გაჩნდა და როგორ?
სული უკვდავიო, ამბობენ... ყოველთვის არსებობდაო, ხომ?
დამაცა, დამაცა! იმის ცოდნა კი არ არის საჭირო, როგორ
დაიბადე, ის უნდა იცოდეს—როგორა სცხოვრობდი... როდის
დაიწყე ცხოვრება? როდის გაიგე, როდის მიხვდი, რომ სცხო-
ვრებ? დედის მუცელში? კარგი! მაშ რატომ არ გახსოვს ან
დაბადებამდინ როგორა სცხოვრობდი, ან და მით უმეტეს და-
ბადების შემდეგაც პირველი ოთხი თუ ხუთი წელიწადი,
რატომ არ გახსოვს, ჰა? ჰოო! თუ სულია და როდის ჩავი-
დგება ხოლმე ჯანში? აბა?

იაკობს სიხარულით თვალეზი უბრწყინავდნ, სახეზედ სია-
მოგნების ღიმი: უკრთოდა და ილიასთვის გაუგებარი აღტაცე-
ბით შესძახა:

— ეგეც შენი სული!

— რეგვენო!—სასტიკათ გადახედა ილიამ და უთხრა.— მე-
რე რა ვახარებს?

— მე... კი არ მიხარია... ისე..

— კიდევ ეგ არის, რომ ჩისე! მე შენ გეუბნები გადააგდე მეთქი ეგ წიგნი. ხომ ხედავ, ღვთის წინააღმდეგ არის დაწერილი. საქმე იმაში კი არ არის, მე რაღა ვცხოვრობ, რაღა ვარსებობ, საქმე იმაშია—როგორ ვიცხოვრო? როგორ ვიცხოვრო, რომ სუყველაფერი სუფთა, სასიამოვნო მქონდეს, მე არავინ მაწუხებდეს, არ მავიწროებდეს და მეც არავის ვერჩოდე? აი მიპოვნე ამისთანა წიგნი, სადაც ეს კითხვები იყვენ განმარტებულნი, იმას წავიკითხავ...

იაკობი თავჩალუნული და დაფიქრებული იჯდა. მისი აღტაცება ჩაჰქრა, რაკი თანაგრძნობა ვერ ჰპოვა ამხანაგში. პატარა სიჩუმის შემდეგ უთხრა ამხანაგს:

— გიყურებ... და რაღაც არ მომწონს შენში... მე შენი აზრები არ მესმის... მაგრამ იმას კი გამჩნევ, რომ ამაყობა დაიწყე და თავი მოგაქვს, თითქო... ისე ისახავ თავს, თითქოს წმინდანი იყო...

ილიამ გაიცინა.

— რას იცინი? ღმერთმანი, ყველასა ჰკიცხავ... არავინ არ გიყვარს, თითქო...

— მართალია, არ მიყვარს,—მიუგო მკაცრად ილიამ.— ვინ უნდა მიყვარდეს? რა მაჩუქეს, რა მიწყალობეს, რომ შევიყვარო?... ყველას სხვის კისერზედ ჯდომით უნდა ლუკმა პურის მოიპოვოს და მაინც გაიძახიან: გიყვარდე და პატივსა მცემდეო! იპოვნეს სულელი, როგორ არა! შენ მეცი პატივი და მეც პატივსა გცემ. მე ჩემი წილი ქომე... და იქნება შეგიყვარო კიდევ! სუყველას ერთნაირად გვინდა ჭამა, ცხოვრება...

— მე მგონი, მარტო ჭამას არ დაეძებს ადამიანი,—უკმაყოფილოდ მიუგო იაკობმა.

— ვაჰ! ყველა სცდილობს რამეს მოეფაროს, მაგრამ ეს ხომ მარტო ნიღაბია! აგერ ბიძა ჩემი ღმერთს ეკატრება, თითქოს ნოქარია და თავისს ბატონს ანგარიშს აძლევსო. მამა შენმა „ხაჩვრები“ შესწირა ეკკლესიას, მე ამაზედ ვატყობ, რომ ან გაუყვლევია უკვე ვილაცა ან და აპირებს ამის ჩადენას...

სუყველანი ეგრე სჩადიან, საითაც გინდა, მიდებდე... მე მოგ-
ცემ გროშსა, თუ დამიბრუნებ ხუთსა—ყველა ასე ჰფიქრობს...
წიკითხე გაზეთებში, მიგუნოვმა სამასი მანათი შესწირა საა-
ვადმყოფოს და მერე ქალაქსა სთხოვდა — ნედლომკები მაპატიე-
თო?... ნედლომკები კი ათასს უდრიდნენ. ყველანიც ცბიერო-
ბენ და ერთმანეთთან თავს იმართლებენ. ჩემი აზრით კი — შე-
სკოდე ნებისთუ თუ უნებლიეთ, გაიშვირე კისერი და სასჯელს
ელოდე...

— ე მაგას მართალს ამბობ, — სთქვა დაფიქრებით იაკობმა,
— მამაზედაც მართალი სთქვი, კუზიანზედაც... ეჰ, ჩვენ აღდი-
ლას ვერა ვართ მე და შენ დაბადებულნი! შენ თუმცა ბრა-
ზიანი ხარ, კიდევ იმაში ჰპოვებ მშვიდობას, რომ სუყველასა
ჰკიცხავ... მე კი — ეგეც არ შემიძლიან... ეჰ, წავთრეულიყავ
სადმე მაინც! — შესძახა ნაღვლიანად იაკობმა.

— სად წახვალ? — დაეკითხა ილია, თითქოს დასცინისო.

— ეგ არის და!..

ორთავენი გაჩუმდნენ და დაღვრემილნი უსხდნენ მაგიდას.
მაგიდაზედ კი დიდი, ტყავ გადაკრული, წიგნი ილო...

დერეფნიდან ხმაურობა მოისმა, მერე ვილაჯის ხელი კაი
ხანი ეხახუნებოდა კარებს, ეტყობოდა, გაღებას ჰლამოდა, მაგრამ
ვერ მოეხერხებინა. ამხანაგნი დაღუმებულნი უცდიდნენ. კარმა
კრაჭუნი დაიწყო, ნელ-ნელა გაიღო და სარდაფში პერფიშკა
შემოთარფატდა. წამოჰკრა ზღრუბლს ფეხი და წაიჩოქა. მალ-
ლა აწეულ მარჯვენა ხელში თავისი განუშორებელი მეგობა-
რი „ბუზიკა“ ეჭირა.

— ტპრუ! დაიყვირა და მთვრალის სიცილით გაიცინა. მე-
ჩექმე პერფიშკას მატყა შემოჰყვა. ქალი შემოვიდა თუ არა
დაიხარა, წაავლო მეჩექმეს მხრებში ხელი, დაუწყო წევა და
თან ღლოღნით ელაპარაკებოდა:

— ეჰე, როგორ გამო... ბლეჩილ... ხარ... ეე, შე ლოთიფა-
ხო...

— მაქანკალო! თავი დამანებე... მე თითონ... ავდგები...

პერტიშკა ძლივს ძლივობისას წამოდგა, ტორტმანით მიუ-
ახლოვდა ამხანაგებს და მარცხენა ხელი გაუშვირა:

— გამარ-ჯვე.. ბათ! გენაცვა-ლეთ ყა-ყრან ტო-ში!..

მატიცამ უაზროთ ბოხი ხმით გადიხარხარა.

— საიდან მობრძანდით?— დაეკითხა ილია დაცინვის კი-
ლოთი.

იაკობი კი ღიმილით შესცქეროდა მთვრალეებს და გაჩუ-
მებული იჯდა.

— საიდამ? ზეციდამ... ხა, ხა! ბი-ქე-ბო! ოჰ, თქვენი ქი-
რი-მე!— პერტიშკა თვებების ბარტყუნს მოჰყვა და შემოსძახა:

„შატაკა ძეგებო, საბრალოებო,
სინამ წყრილნი ხართ, ჩვენ არ გვინდისხართ;
რამ მოიზრდებით შატაკას კიდევ,
გასასუიდათა ბასარს გაგიუფანთ...“

— მაჰანკალო! გაგიხმეს თავი... მოდი ის სიმღერა ვსთ-
ქვათ... შენ რომ მასწავლე... აბა!..

მივიდა, მატიცას ამოეტუხა გვერდით, ზურგით ბუხარს
მიეყუდა და იდაყვით მატიცის გვერდში ცემით „ბუზიკის“
დაკვრას ჰლამობდა.

— მაშიკო სადღაა?— მკაცრად დაეკითხა ილია.

— მართლა ეე!— შიშყვირა იაკობმა და წამოხტა სკამი-
დან— რა უყავით მაშიკო, სად არის?

მაგრამ მთვრალეებმა არაფითარი ყურადღება არ მიაქციეს
იმათ ყვირილს!. მატიცამ გვერდზე გადიქინდრა. თავი და შე-
მოსძახა:

„არაუისთანა კარგი რა არის,
ის უტკბესია ეველათეჟრზედა“.

პერტიშკამ გაიქნია ჰაერში თავისი „ბუზიკა“ და მაღალის
ხმით ჩამოართვა სიმღერა:

„მაშ გადავხუსთო ერთი კიდევს
და შივაუღლოთ მეორეც ზედა“.

ილია წამოდგა, მოჰკიდა მხარში ხელი და ისე შეარყია, რომ პერფიშკამ თავი კედელს მიახალა.

— ქალი რა უყავი, მეთქი?

— ქალი წა-ვი-და და და-ი-კარ-გა შუა+და მი-სას,—უაზროდ წაილულლულა პერფიშკამ და ხელი მოისვა თავზე.

იაკობი მატყას ჩასციებოდა, მაგრამ მთვრალი დედაკაცი ღრეჭით ეუბნებოდა:

— ვერ გი-თხა-რი! ვერ გით-ხარი. მე ვარ და არ გეტყვი!.

— იქნება გაჰყიდეს კიდევცა მაგ ოხრებმა და!—მკაცრი ლიმილით მიუბრუნდა ილია ამხანაგს. იაკობმა შემკრთალის თვალეზით გადახედა ილიას, მერე ისევ პერფიშკას მიუბრუნდა და საბრალო ხმით დაეკითხა:

— პორფირე, მითხარი, სად არის მაშიკო?...

— მა-ში-კო!—დაცინვით გააგრძელა მატყამ.—აჰა! მოიფხანე თავი?!...

— ილია! რა უნდა ვქნათ ეხლა?—მთრთოლვარე ხმით დაეკითხა იაკობი მეგობარს.

— პოლიციას უნდა გამოვუცხადოთ,—მიუგო ილიამ და, დაღვრემილმა, მრისხანედ გადახედა მთვრალეზს.

— მაჰანკალო!—შეჰყვირა უცბად პერფიშკამ, თითქოს ეხლა გამოფხიზლდა მაგარის ძილისაგანო—გესმის? პოლიცია... უნდათ... ხა, ხა, ხა!..

— პოლი-ც-ი-ა-ო?—შეჰღრიალა მატყამ, გადმოიბრუნა თავისი მსხვილი თვალეზი, იაკობს მიაჩერდა და განაგრძო:

— თქვენ თითონ არა გნებავთ ის პო-ლიცია? არა გნებავთ? და მე-კარ-გეწით ამ საათ-ში ჩემი სახლიდან! ეს ჩემი სახლია ეხლა! ჩვენც დავიწერეთ ჯვარი...

— ხა, ხა, ხა!—წაივლო მუცელზე ხელი და მოჰყვა ხარხარს პერფიშკა.

— წავიდეთ იაკობ, — მიუბრუნდა ილია ამხანაგს, — ეშმაკიც ვერაფერს გაარჩევს მაგათ ლაპარაკიდან... წამო!

— დაიცა!—ეუბნებოდა დაფანტული იაკობი.— ნუ თუ მართლა გაათხოვეს? მაშო გაათხოვეს? განა ეს საფიქრებელია? პერფიშკა... მითხარი, მართლა გაათხოვეთ მაშო, მითხარი?

— მატია! ჩემო მე-ულ-ლევ! გა მა-ცა ესენი... გარეკე... ხა, ხა! მაშო სად არის?

პერფიშკამ ტუჩები მოიკუმშა, ეტყობოდა, დასტვენას აპირებდა, მაგრამ ვერ მოახერხა და ამის მაგიერ ენა გამოუყო იაკობს და ისევ გაღიხარხარა. მატია ილიაზე იწევდა და გა-ცოფებული ჰყვიროდა:

— შენ ვინ-ლა ჰგდი-ხარ? შენა გგო-ნი ა მე არ ვი-ცი?

ილიამ ხელი ჰკრა, მოიშორა თავიდან მთვრალი დედა-კაცი და სარდაფიდან გავიდა. დერეფანში იაკობი წამოეწია, მხარზე დაადო ხელი, შეაჩერა და სიბნელეში ლაპარაკი და-უწყო:

— განა შესაძლებელია ესა? ნუ თუ ამისთვის არ დაისჯუ-ბიან? ილო, გოგო პატარა იყო და ნუ თუ გაათხოვეს?

— ნუ გააჭირვე საქმე!—მკაცრად შეაწყვეტინა ილიამ ლა-პარაკი,—ეხლა გვიან-ლაა. თუ ჰკუა გქონდა, წინათვე უნდა გედევნებინა თვალი... შენ დასაწყისს ეძებდი და აგერ მაგათ დაუსრულებიათ კიდეცა...

იაკობი ჩაჩუმდა, მაგრამ რამდენიმე წუთს შემდეგ, ეზოში რომ გავიდნენ, ისევ დაიწყო:

— მე დამნაშავე არა ვარ... მე ვიცოდი, რომ სათხოვრად დადიოდა... ვიღაცის ოთახებს უვლიდა...

— რა ჩემი საქმეა, დამნაშავე ხარ თუ არა! — შესძახა მკაცრად ილიამ და შეჩერდა შუა ეზოში.—უნდა როგორმე გავშორდეთ ამ სახლსა... ცეცხლი უნდა წავუკიდოთ სწორედ... ჰო, ღმერთმანი!..

— ოჰ, ღმერთო, ღმერთო!—შესძახა ნელის ხმით იაკო-ბმა ილიას ზურგს უკან. ილია მობრუნდა,—იაკობი ხელებ ჩამოშვებული, გაღაჩრებული იდგა და ისე ჩამოეჭინდრა თავი, თითქო მოელის, აი ეხლა დამარტყამენ და აი ეხლაო..

— ჰმ... ეხლა იწრიპინე! — უთხრა დაცინვით ილიამ და წავიდა. იაკობი მარტო დარჩა სიბნელეში.

მეორე დღეს დილით ილიამ პერფიშკასაგან გაიგო, რომ მაშო მართლა ორმოცდა ათი წლის, ახლად დაქვრივებულის ხრენოვისათვის მიეთხოვებინათ.

თავის ქანდურით, — ეტყობოდა ნაბახუსევი თავი ცოტათი არა სტკიოდა, — პერფიშკა ძლივს იბრუნებდა პირში ენასა და დაფანტულად მოუთხრობდა ილიას:

— ის მეუბნება: მეო ორი შვილი მყავსო... მართლა ორი ბიჭი ჰყავს, ერთი ხუთი წლისა და მეორე სამისა. ჰო და ისაო... იმათ მომვლელი უნდათო... ძიძა, რაც გინდა იყოს, უცხო იქნებაო... ქურდობას დაიწყებს და სხვაო... აი, თუ გინდა დააჯერე შენი ქალიო... ჰო და მეც დავაჯერე... მათიცაც ბევრს ელაპარაკა... მაშიკო ჭკვიანი გოგოა... ხელად მიხვდა სუყველაფერს... მაშ რა გზა ჰქონდა?.. ჩვენთან ეცხოვრა ცუდათ თუ წავიდოდა საქმე, თორემ ამაზედ უკეთესად — არასოდეს!.. სულ ერთიაო, წავყვებიო... დიახ! ჰო და წაჰყვა კიდევცა. ორ დღეში საქმე გავჩარხეთ... მე და მათიცას სამ-სამი მანეთი გვერგო... მაგრამ გუშინვე შეეჭამეთ სულა!.. რა ზორბათა სვამს ეგ ოხერი მათიცა, კაცო... ცხენი ვერ დაჰლოევს იმოდენას, ღმერთმანი!..

ილია ყურს უგდებდა გაჩუმებული და კარგად ესმოდა, რომ მაშო ისე კარგათ მოწყობილიყო, რომ უკეთესის მოლოდინი არც კი შეიძლებოდა კაცს ჰქონებოდა. მაგრამ მაინც ებრალებოდა საწყალი გოგო. თუმცა უკანასკნელ დროს არც კი ჰხედავდა ხოლმე და არცა ჰფიქრობდა მაზედ, მაგრამ ეხლა კი ასე ეგონა უიმისოდ მთელი სახლი დაცალიერდა, უფრო გაფუჭდა და გაბინძურდაო...

პერფიშკას ჩაყვითლებული და დასიებული ცხვირ-პირი ილიას შესჩერებოდა და მისი დახრინწიანებული ხმა შემოდგომით ხეზედ ჩამოტეხილ ტოტსავით ქრაჭუნებდა. ლუნევი შეჰყურებდა პერფიშკას და გულზედ რაღაც აწვა მძიმე ლოდსავით და რაღაც გრძნობა აწუხებდა.

— ხრენოვმა მიბრძანა — ჩემს ოჯახში ფეხის შემომდგმელიც კი არ იყოო! ჩემ ღუქანში... ხანდახან შეგიძლიან მოხვიდე... ჩასაცეცხლებელს მოგცემ ხოლმეო... მაგრამ ჩემი სახლისა... როგორც სამოთხისა — იმედიც კი ნუ გექნებაო!.. ილია იაკოვლევიჩ! ერთ შაურს ხომ ვერ მომცემთ, რომ გამოიმხარი ყელი ჩავისველო? მომე, შენი ჭირიმე, უარს ნუ მეტყვი.

— დამაცა, მოგცემ!—უთხრა ლუნემა.—ახლა, შენ რა-
ლას აპირებ?

მეჩქემემ გააფურთხა და მიუგო:

— ეხლა კი... თავს ჩავიხრჩობ არაყში... სანამ მაშიკო
მყავდა, ცოტა მაინცა მრცხვენოდა. ათასში ერთხელ მაინც ვი-
მუშავებდი ხოლმე... სვინდისსავით მაწუხებდა ხოლმე რაღა-
ცა... ეხლა კი ვიცი, რომ მაშო მაძღარია, ჩაცმულ-დახურუ-
ლი და სკივრში ჩაკეტილი!.. მაშასადამე, თავისუფლად შემი-
ძლიან ეხლა ლოთობას შეეწირო თავი...

— არაყს ველარ დაანებებ თავსა, ჰა?

— ვერას გზით!—გაიქნია ჰერფიშკამ გაბარჯგენილი თავი
და მიუგო.—ან რა საჭიროა?

— მაშ ცხოვრებაში სხვა არაფერია გინდა, არაფერი გენა-
ტრება?

— შაურს მომცემ? მეყოფა...

— არ მესმის,—სთქვა ილიამ და მხრები შეიმშუშნა.—
ვერ გამიგია, როგორ შეიძლება, რომ სცხოვრობდეს ადამი-
ანი და კი არაფერი უნდოდეს, არაფერი ენატრებოდეს, არაფერს
ელტვოდეს?

— ადამიანი და მე ძალიან განვსხვავდებით,—ფილოსოფ-
სავით მშვიდათ მიუგო ჰერფიშკამ.—რასაცა კაცი ეძიებდეს,
მას ბედი უმზადებდესო,—აი, ჩემო ძმაო! და თუ იმოდენათ
ფუჭია კაცი, რომ ვერ ჩააგონებ კარგსა და ავსა, ბედიც მა-
ლე მიანებებს თავსა! აი რას გეტყვი მე შენ: მე ერთი საქმე
მინდოდა მომხერხებინა... იმ დროს ჯერ ცოცხალი იყო
ცხონებული ჩემი ცოლი... მინდოდა პაპა ერემესთვის გამო-
მეგლიჯა რამე... ვფიქრობდი: სულ ერთია, მე თუ არა, სხვა
ხომ უნებელად გასძარცვავს მეთქი... მაგრამ, მადლობა ღმერ-
თსა, სხვებმა დამასწრეს... მე ეხლა აღარა ვნანობ... მაგრამ
მაშინ კი მივხვდი, რომ ნდომასაც კი ცოდნა სდომებია...

მეჩქემემ გაიცინა და წამოდგა.

— აბა, მომე დანაპირები შაურიანი... გულ-მუცელი მე-
წვის სულ მთლად...

— აჰა, გადაჭკარ ერთი, — უთხრა ილიამ, ღიმილით გადახედა პერფიშკას და დაეკითხა:

— იცი, რა გითხრა?

— რა?

— ხომ შარლატანიცა ხარ, ყოვლად უვარგისი და უბედური ლოთი... ეს სულ მართალია...

— მართალია!.. — დაეთანხმა მეჩექმე.

— მაგრამ ხანდახან მგონია, — განაგრძო დაფიქრებით ილიამ, — რომ შენზე უკეთესი კაცი მე მაინც არ მინახავს ჩემ სიცოცხლეში, — ღმერთმანი!

პერფიშკამ დაუჯერებლივ გაიღიმა, შეხედა ლუნევის დაფიქრებულ ალერსიან სახეს და დაეკითხა:

— ხუმრობ თუ დამცინი, ილია იაკოვლევიჩ?

— გინდა — დამიჯერე, გინდა — ნუ... მე შენ საქებრათ კი არ გითხარი... ისე... ჩემთვის, ხალხის საყურადღებოდ და მათ გასაკიცხად...

— ვერ გამიგია! არა, როგორც მეტყობა ეგ ჩემი შუბლის საქმე არ არის... ვერ გამიგია! წავალ ჩავცეცხლავ, იქნება უფრო დაქკვიანდე...

— დაიცა! — წავალო სახელოში ხელი და შეაჩერა ლუნევმა. — მინდა გკითხო: ღვთისა გეშინიან?

პერფიშკამ ფეხი გამოიცივალა მოუთმენლად და თითქმის ნაწყენის ხმით მიუგო:

— ღვთისა რად უნდა მეშინოდეს... მე არავის ვაწყენინებ და არც მიწყენინებია...

— ლოცულობ ხოლმე? — დაეკითხა ისევ ილია და ხმა დაუდაბლა.

— მაშ... ვლოცულობ... მაგრამ იშვიათად...

ილია ჰხედავდა, რომ მეჩექმეს ლაპარაკი არ უნდოდა და მთელის თავის არსებით სამიკიტნოსკენ მიილტვოდა.

— აჰა, პერფილ, უხალთუნსაც გაჩუქებ...

— აი, ეგ სხვა ლაპარაკია! — შეჰყვირა მეჩექმემ და სიხარულით სახე გაუბრწყინდა.

— მაგრამ კი უნდა მითხრა, როგორა ლოცულობ ხოლმე? — დაუწყო ისევ გამოკითხვა ლუნევმა.

— მე? სულ უბრალოდ! ლოცვები მე არ ვიცი... „ღვთის-მშობელი ქალწულო“ ვიცოდი... მაგრამ კაი ხანია დამავიწყდა... გლახების ლოცვა ვიცი, მგონი... „ღმერთო მაცხოვარო“... ბოლომდის. ეს იქნება სიბერის დროს გამომადგეს. ეხლა კი ისე ვლოცულობ... უფალო შემეწყალებ-მეთქი...

პერფიშკამ ჰერს შეხედა, რწმენით გაიქნია თავი და დაუმატა:

— ის თითონ გაიგებს... შეიძლება წავიდე? ძალიან მინდა დაღვეა.

— წადი, წადი, — უთხრა ილიამ და თან დაფიქრებული ათვალეირებდა პერფიშკას. — მაგრამ მოვა დრო და მოჰკვდები... მაშინ მოგიბრუნდება ღმერთი და დაგეკითხება: აბა, ადამიანო, მითხარი როგორა სცხოვრობდიო?

— მეც ავდგები და ვუბასუხებ: ღმერთო! დავიბადე — პატარა ვიყავ, მოვკვდი — მთვრალი ვიყავ და აღარაფერი მახსოვს-მეთქი! ის გაიცინებს და მაპატიებს...

მეჩქემემ ბედნიერად გაიცინა და წავიდა.

ლუნევი კი მარტო დარჩა სარდაფში... იმას აკვირვებდა ის აზრი, რომ ამ ვიწრო და მოსვრილ ჯურღმულში აღარასოდეს აღარ გაჩნდება მაშეკო და თითონ პერფიშკასაც მალე გააგდებენო.

სარკმელში აპრილის მზე შემოიყურებოდა და კაი ხნის დაუგველ იატაკს ანათებდა. სარდაფში სუყველაფერი მიყრილ-მყრილი იყო, სუყველაფერი შავად, დაღვრემილად გამოიყურებოდა, როგორც მიცვალებულის შემდეგ.

ილია სკამზე იჯდა და ნაპირებ ჩამონგრეულ ბუხარს შეჰყურებდა, გულზე მძიმე ფიქრები დააწვენენ.

— წავიდე, გამოვტყდე? — უცბათ გაუელვა თავში აზრმა.

მაგრამ იმ წუთსვე თავი შეიკავა და გაბრაზებულმა ეს, მისის აზრით, სულელური აზრი ფიცხლავ მოიშორა თავიდან.

ილია იმ სადამოსვე იძულებული იყო პეტრუხა ფილიმონოვის სახლისათვის დაენებებინა თავი. ეს ამბავი ასე მოხდა: როცა დაბრუნდა ილია ქალაქიდან, ეზოში შეშინებულ-

შემკრთალი ბიძა დახვდა, მიიყვანა კუნჭულში, საცა დაჭრილი შეშა ელაგა ხოლმე, და უთხრა:

— ეხლა კი, ილო, უეჭველად, უნდა წახვიდე... ოჰ, რა ამბავი იყო ჩვენსა!.. ღმერთო, ღმერთო!..

შეშინებულმა კუზიანმა თვალები დახუჭა, გაიქნია ხელები და ამოიოხრა:

— იაშკა დამთვრალიყო უგონოთ და მამას შიგ პირში კი მიაძახა—ქურდოო! კიდევ ბევრი რამე უთხრა საწყენი—უსინიდისო, უღმერთო, გარყვნილო ძაღლოვო... სულელივით ღრიალებდა!.. პეტრუხამ კი ერთი ისეთი ჩასცხო კბილებში, რომ იქვე დააგდო ძირსა! მერე თმაში წაავლო ხელი, ათრია და წიხლებით იმდენი სცემა, იმდენი სცემა, რომ დაჟეჟილ სისხლად გადააქცია საწყალი! ეხლა ჰგდია იაშკა და, ჰკვნესის, ღრიალებს!.. მერე მე მომვარდა პეტრუხა! დღესვე გააგდე-შენი ილოო... შენმა ილიამ გადამირია შვილიო... და ვინ იცის, რას არა ღრიალებდა!..

ილიამ ჩამოისხნა კისრიდან ყუთი, გაუწოდა ბიძას და უთხრა:

— დამიჭი!..

— დაიცა! სად მიხვალ? იცი რას გიზამს?..

ილიას იაკობის სიბრალულით და თან ბრაზით ხელები უცახცახებდნენ.

— დაიჭი-მეთქი,— დაუყვირა კრიჭა მოჭერილმა და სამი კიტნოსკენ გასწია. ილიას ისე მაგრა ჰქონდა კრიჭა მოჭერილი, რომ კბილებმა კრაჭუნი დაუწყეს და თავი სულ მთლათ აერია. მას ესმოდა, რომ ბიძა რაღაცას უყვიროდა პოლიციას და სატუსალოს შესახებ, რიღაცის თუ ვიღაცის დაღუპვაზედ ელაპარაკებოდა, მაგრამ ილიას ეგონა— მე არ შემიხებია ყველა ეს, ბიძა სხვა ვიღაცისთვის ამბობს ამ სიტყვებსაო და გაქანებული დუქნისკენ მიდიოდა.

დუქანში პეტრუხა დახლს უდგა და ვიღაც დაგლეჯილ-დაფლეთილ კაცს ღიმილით ელაპარაკებოდა. ლამპის სინათლე მის მოტვლებილ თავსა ჰხვდებოდა და ისეთ შთაბეჭდილებას

ახდენდა, თითქოს მისი მზინავი ქალაც კი ბედნიერად იღიმებო.

— ჰაა, ბ. ვაჭარო! — დაცინვით დაიყვირა პეტრუხამ, მოჰკრა თუ არა ილიას თვალი, და სიბრაზისაგან წარბები შეენძრნენ, — მე სწორედ შენ მინდოდი...

პეტრუხა თავის ოთახში მიმავალ კარებთან იდგა და ამ გვარად გზა შელობილი ჰქონდა.

ილია გამხეცებული მივიდა და ხმა მალლა, მკაცრად შეულრიალა:

— მომშორდი გზიდან!

— რაოო? — გაიკვირვა პეტრუხამ.

— გამატარე მეთქი... იაკობთან...

— მე შენ გაჩვენებ იაკობსა..

მაგრამ აქ კი ილიამ თავისთვისაც კი მოულოდნელად გაიქნია ხელი და რაც ძალიდა ღონე ჰქონდა, სილა გაარტყა პეტრუხას. მედუქნემ დაიკვნესა და მჩვარსავით გაიშლართა ძირსა. მთელი სამიკიტნო შეხმაურდა, ყველა დაიძრა ადგილიდან და ყოველი მხრიდან საშინელის ღრიანცელით და სიჩქარით ილიასაკენ მოსამსახურენი გამოქანდნენ; ვილამაც დაიყვირა:

— დაიჭი, დაიჭიო!..

მეორე ჰყვიროდა — დაჰკა მაგას, არ გაუშვა!..

ხალხი ისე შეჩოჩქოლდა და აირია, თითქოს ადუღებული წყალი გადაასხნეს ყველას და გაჰფუფქესო, მაგრამ ილია ფიცხლავ გადააფრინდა პეტრუხას, შევარდა ოთახში და კარები მოჰკეტა.

პაწაწა ოთახში, რომელიც სავსე იყო ღვინის ბოთლებით და რაღაც სკივრებით, შუშა გამურული თუნუქის სანათი ძლივსა ბჟუტავდა. ამ სივიწროესა და ნახევარ სიბნელეში ღუნევემა ჯერ ვერ გაარჩია მეგობარი. იაკობი იატაკზედ იყო გაშლართული, თავი ჩრდილში ჰქონდა და ამიტომ სახე შავად დასაზარლად გამოსჩანდა. ილიამ სანათს წააგლო ხელი, ჩაცუკქდა ამხანაგის გვერდით და სახეში ჩაატკერდა. — ცხვირ-პირი დასიებული და ჩალურჯებული ჰქონდა, სიმსივნეში თვალეზი

ძლივს-ღა მოუჩანდნენ. ავადმყოფი იწვა უნძრევლივ, მძიმეთა სუნთქავდა და ყელში ხრიალებდა, ალბათ, არაფერსა ჰხედავდა, რომ ნელის, მიკნავებულის ხმით და კვნესით იკითხა:

— ვინ არის აქა?

— მე ვარ... — მიუგო ნელის ხმით ლუნევა და ფეხზედ წამოდგა.

— ილიაშ უკან მოიხედა. კარებს აწვებოდნენ. ვილაცა განკარგულებას იძლეოდა:

— უკანა მხრიდან მოუარეთ!...

— პოლიცია, პოლიცია მოიყვანეთ .. გასწი, ბიჭო, დაუ-
დახე...

ამ აღიაქოთსა და ყვირილში პეტრუხას წვრილი მომტი-
რალე ხმა მკაფიოდ მაინც მოისმოდა:

— ხომ ყველამ დაინახეთ .. მე ხელიც არ მიხლია... ააა!

ილიამ სიამოვნებით ჩაიციხა. იმას ძალიან მოსწონდა, რომ პეტრუხა ტკივილსა და დამცირებას ჰგრძნობდა. მივიდა კარე-
ბთან და დამწვიდებულის ხმით გააბა მტრებთან მოლაპარაკება:

— ეი! ნუ კი ჰღრიალებთ... თუ მე ერთი გავარტყი, ჩე-
მი სილისაგან არ მოკვდება და მე კი გამასამართლებენ. მაშა-
სადამე, თქვენ ტყუილად ერევით სხვის საქმეში... ნულარ აწვე-
ბით კარებს, მე თითონ გაგიღებთ...

ილიამ მართლა გაალო კარები და მუშტებ მოკუმშული შიგ
შუაში გაჩერდა. ხალხმა უკან დაიხია, — ეტყობოდა, შთაბეჭდი-
ლება მოახდინეს როგორც ილიას ჩასხმულმა მხარ ბეჭმა, აგრეთვე
იმის სახის გამომეტყველებამ, რომელიც ცხადათ ჰმოწმობდა,
რომ ილია უკან არ დაიხევდა, რამდენი კაციც უნდა დაჰხვეოდა,
და უეჭველად გაუმკლავდებოდა. მაგრამ ამ დროს პეტრუხა
ჩაერია. ის გამწარებულღ მიაპობდა ხალხსა და ჰყვიროდა:

— აა, შეე ყაჩაღო მ-ო!.. მე შენ გაჩვენებ სეირსა...

— მომაშორეთ ეგა და აბა აქ მობრძანდით, დასტკბით ამ
სურათით! — ჩამოშორდა კარებს ილია და ოთახში იწვევდა ხალხ-
სა. — უყურეთ, როგორ დაუსახიჩრებია ადამიანი .

რამდენმამე კაცმა შესდგა ოთახში ფეხი და იაკობისკენ
დაიხარა. ერთმა, შეშინებულმა და გაკვირვებულმა, წაილაპარაკა.

— ღმერთო, მოუკლავს კაცი, რაღა...

— აი ამასა ჰქვიან დასახიჩრება!— დაუმატა მეორემ.

— მომიტანეთ წყალი... და პოლიციასაც უნდა დაუძახოთ.— ამბობდა ილია.

დამსწრე საზოგადოებამ ილიას მხარე დაიჭირა; ის ჰხედდა და კიდევ ამას და ჰგრძნობდა კიდევცა. შეგულიანებულმა, ხმა მალლა და მკვახედ დაიწყო:

— თქვენ ყველანი იცნობთ პეტრუხა ფილიმონოვს, ყველამ კარგათ იცით რომ მთელ ქუჩაზედ მაგისთანა გაიძვერა და უსინიღისო კაცი სხვა აღარავინ მოიძებნება... შვილზედ კი ცუდს ვერავინ იტყვის.. მაგრამ აბა დახედეთ ეხლა მაგის შვილს: დამტვრეულ-დამსხვრეული ჰგდია ერთ ადგილას, იქნება საბრალო სამუდამოთაც არის დასახიჩრებული და მამას კი არაფერი უნდა გადახდეს. მე კი ერთი გავარტყი პეტრუხასა და გამასამართლებენ... კარგია განა ესა? სამართალია? ყველაფერშიც ასეა— ერთს ყველაფრის უფლება ეძლევა და მეორემ წარბიც კი ვერ უნდა შეიხაროს...

რამდენმავე კაცმა თანაგრძნობით ამოიოხრეს, ზოგნი ხმა ამოუღებლივ მოშორდნენ. ილია კიდევ რიდაცის თქმას აპირებდა, მაგრამ ოთახში უცებ პეტრუხა შემოვარდა და წივილ-კივილით ხალხს რეკა დაუწყო.

— გადით, გადით! ეს ჩემი საქმეა... ჩემი შვილია! მე მამა ვარ! დამეკარგენით!.. მე არც პოლიციისა მეშინიან, არც სამართალი მანდა... საჭირო არ გახლავს. მე თითონაც კარგათ გაწრიპინებ, ჩემო კარგო.. დამეკარგე აქედან!

ილია ცალი მუხლით წაჩოქილი იყო და იაკობს წყალს ასმევდა, თან ამხანაგის დამსხვრეულ-დასიებულ და ჩასისხლიანებულ ცხვირ-პირს უყურებდა; სიბრალოულისა და ბრაზისაგან გული ელეოდა და სახე სისხლით ევსებოდა. იაკობი წყალს ძლივსა ყლაპავდა და ჩურჩულით, ხშირის შესვენებით ეუბნებოდა:

— კბილები ამომამტვრია... ძლივს-ღა ვსუნთქავ... წამიყვანე სადმე... ილოჯან, შენი ჭირიმე!.. წამიყვანე!..

დასიებული თვალებიდან ცრემლები. თქარა-თქურით გადმოსდიოდნენ.

— საავადმყოფოში უნდა წავიყვანოთ...—ბრძანების კილოთი მიუბრუნდა ილია პეტრუხას.

მედუქნე შვილს დასცქეროდა და რაღასაც ჰბუტბუტებდა; ცალი თვალი დაჭყეტილი ჰქონდა და მეორე კი იაკობსავით ილიას მძლავრი სილისაგან დასიებოდა და ჩალურჯებოდა.

— გესმის, რას გეუბნებიან?—დაუღრიალა ილიამ.

— რა გაყვირებს!—მოულოდნელად ტკბილის და ნელის ხმით გამოეღაპარაკა პეტრუხა.—საავადმყოფოში როგორ შეიძლება... მთელი ქვეყანა გაიგებს... შენ ისეც შემიყარე ქვეყანა... მე კი ხმოსანი ვარ... ეს ჩემთვის არ ვარგა...

— ხმოსანი ვარ... შენ უსინდისო გაიძვერა ხარ, აი რას გეტყვი!—დაუყვირა ილიამ და ზიზლით გააფურთხა.—მე შენ გეუბნები, ამ წუთშივე გაგზავნე საავადმყოფოში, თორემ ქვეყნის შეყრას მერე ნახავ.

— კარგი, კარგი.. ნუ სცხარობ... შენა გგონია, მართლა შეწუხებულა... ვერა ჰხედავ, თავს იკატუნებს?..

ილია ფეხზედ წამოხტა. მაშინ კი იკადრა ფილიმონოვმა კარებს მივარდა და ბიჟს გასძახა:

— ივანე! გადი ერთი ეტლს გაურიგდი საავადმყოფომდინ სამ შაურზედ მეტი კი არ მისცე... იაკობ, ტანთ ჩაიცვი! კარგი, ნუ კი იპრანჭები... შენმა მშობელმა მამამ გცემა, უცხომ ხომ არა... მე ვგრე კი არა მბეჭავდნენ ხოლომე შენს ხანში!..

შეფუცხუნებული პეტრუხა დარბოდა ოთახში, ტანთსაცმელს უყრდა ილიას და თან იმაზე ლაპარაკობდა თუ სიყმაწვილეში როგორა სცემდნენ და რა სივიწროეში ინახავდნენ...

— გმადლობ!—ძლივს წაიხრტინა იაკობმა და დასიებულ თვალებიდან კი ისევ ღაპა-ღუპით გადმოსდიოდა ცრემლები.

დახლს ტერენტი მოსდგომოდა. მისმა ზრდილობიანმა და შემკრთალმა ხმამ ყურთა სმენა წაართვეს ილიას.

— სამ კაპიკიანი გნებავთ თუ შაურიანი?.. მიირთვიოთ—შაურიანი.. ხიზილალა? სულ გაგვითავდა. თევზი მირთვიოთ.

ლუნგემა იაკობი საავადმყოფოში რომ მიიკვანა, მაშინ მიხვდა, რომ ფილიმონოვის სახლში დაბრუნება აღარ შეიძლება და ლამის გასათევად ოლიმპიადასთან წავიდა. დღევანდელმა ამბავმა ილია საძაგელ გუნებაზედ დააყენა: რაღაც ბასრი და ცივი გრძნობა უღრენიდა და უფლეთავდა გულსა. გულზედ მძიმე კაემანი მოსწოლოდა და აზრი ეფანტებოდა ის ეხლა უაზროთ მიაბოტებდა ფეხებს და მხოლოდ ერთად-ერთი ფიქრი ჰქონდა ნათელი, რომ ასე ცხოვრება აღარ შეიძლებაო. პატარა დუქნის და სუფთა, განმარტოებითი ცხოვრების ოცნებანი ხელ-ახლად გაუცხოვლდნენ და ხელ-ახლად დაისაკუთრეს მის აზრთა დენა.

მეორე დღეს ერთ სახლში სამხარცულოზედ მიდგმულ-მიშენებული პატარა ოთახი იშოვნა ილიამ; ამ ოთახს ვიღაც წითელ ახალ კაბაში გამოწყობილი ახალგაზდა ქალი აქირავებდა; ვარდის ფერი სახიო, კოპწია პირით და შავ-ხუჭუჭა თმით ქალი მშვენიერ შთაბეჭდილებას ახდენდა ადამიანზედ.

— ხუთ მანათად ამისთანა კობტა ოთახი—სრულიადაც არ არის მძვირი!—სხაპა-სხუპით ეუბნებოდა ქალი და, ჰხედავდა რა, რომ მისი შავი, ცოცხალი თვალები ახალგაზდა და განიერ მხარ ბეჭიან ყმაწვილზედ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ, სიამოვნებით იღიმებოდა. ილია კი თავის... მომავალ სადგომს ათვალთვლიერებდა და თან იმას ჰფიქრობდა—ვინ უნდა იყვეს ეს ახალგაზდა ქალიო?

— ჰხედავთ, აბო სრულიად ახალი აქვს გაკრული... ბაღში გადიყურება—მეტი რა გინდათ? დილით მე სამოვარს დაგიდგამთ ხოლმე და ოთახში კი თქვენ თითონ შეიტანთ...

— თქვენ განა მოსამსახურე ხართ?—ცნობის მოყვარეობით დაეკითხა ილია.

ქალს ღიმილი გაუქრა სახეზედ, წარბები შეერხნენ და, წელში გამართულმა, მედიდურათ უთხრა:

— მე მოსამსახურე კი არა, თვით პატრონი ვარ ამ ოთახისა, ჩემი ქმარი...

— თქვენ განა გათხოვილი ბრძანდებით?—შეჰყვირა გაკვირვებულმა ილიამ და დაუჯერებლად მის სუსტ და კობტა

სხეულს აავლო თვალი. ეს კი აღარ ეწყინასახლის პატრონსა, პირიქით, ქალმა მხიარულად გადინახარა.

— რა სასაცილო რამა ხართ! ხან მოსამსახურეს მეძახის, ხან არა სჯერა თუ გათხოვილი ვარ...

— როგორ დავიჯერო, როცა ჯერ სულ პატარა გოგო ბრძანდებით?— მიუგო ილიამაც ღიმილით.

— მე კი გეუბნებით, მესამე წელიწადია, რაც გათხოვილი ვარ და ჩემი ქმარი უბნის ზედამხედველია...

ილიამ სახეში შეხედა და ჩუმათ ჩაიციხა, თუმცა, რომ გეკითხნათ, თითონაც არ იცოდა, რაზედ იცინოდა

— რა საკვირველი რამა ყოფილხართ!— მხრების მალღწა აწვევით შესძახა ქალმა და თვალიერება დაუწყო ილიას. — რა, ჰქირაობთ ოთახსა, თუ არა?

— გადაწყვეტილია, ვქირაობ! ბე მოგართვათ თუ არა?

— რასაკვირველია! ერთი მანათი მაინც მომეცით...

-- ორ, სამ საათს შემდეგ კიდევ გადმოვსახლდები...

— მობრძანდით... მე მოხარული ვარ, რომ თქვენისთანა მდგმური ვიშოვნე, — თქვენ მხიარული უნდა იყვეთ, მგონი...

— ბევრი ვერაფერი.. მიუგო ლუნემა ღიმილით.

ილია ნასიამოვნები და სახეზედ ღიმ-შეჩერებული გამოვიდა კარში. მას სუფთა, ცისფერ აბო გაკრული ოთახიც მოსწონდა და კოპწია, ცოცხალი სახლის პატრონიცა, მაგრამ, ყველაზედ ძრეელ კი ის მოსწონდა და უხაროდა, რომ უბნის ზედამხედველის სახლში ვიცხოვრებო. ილია ამაში რაღაც სასაცილოს და საშიშსაც ჰხედავდა. ლუნევს იაკობი უნდა ენახა. მოაგონდა თუ არა, დაიჭირა ეტლი და საავადმყოფოსკენ გასწია — გზაში კი სულ იმას ჰფიქრობდა — რა ვუყო ეხლა და ფული სად დავმალოო. ილია საავადმყოფოში რომ მივიდა, იაკობი ის-ის იყო ებანებინათ და ეხლა მაგარის ძილით ეძინა. ეს რომ გაიგო, გრძელ დერეფანში ფანჯარასთან გაჩერდა და ჯერ ვერ გადაეწყვიტა, როგორ მოქცეულიყო, — წასულიყო, თუ ამხანაგის გაღვიძებამდის ეცადნა? მის გვერთით ფლოსტების თხლაშუნიტ გრძელ ნაცრის ფერ ხალათებში გამოწყობილი

ავადმყოფები დაფარფატებდნენ და დაღვრემილ თვალებით ახალ მოსულ ილიას ათვალთვლებდნენ. სიარულის დროს ავადმყოფნი ერთმანეთს ჩუმად, დაბალის ხმით ელაპარაკებოდნენ და მათს ერთგვარ გუგუნს შორიდან მონადენი ვილაციის კვწესა-გმინვა უერთდებოდა... ცარიელ და გრძელი დერეფნის გამოხმობა ყოველ ხმას ზრდიდა და ერთი კუთხიდან მეორეში მიჰქონდა... კაცს ეგონებოდა, საავადმყოფოს თავისებურ სუნთან ჰაერში ვილაცი დასცურავს დაღონებული და საბრალოდ ჰკენესის და, გმინავსო... ილიას ამ ყვითელი კედლების მოშორება მოუნდა... მაგრამ უცბაჲ ვილაცი ავადმყოფმა წასდგა ფეხი და ხელის გაწოდებით, ნელის ხმით უთხრა:

— გამარჯვება!..

ლუნვემა შეხედა და გაკვირვებულმა უკან დაიხია...

— პავლე!.. ღმერთო ჩემო! შენც აქა ხარ?

— განა სხვა ვილა აქა?—დაეკითხა აჩქარებული პავლე. სახე ნაცრის ფერი ჰქონდა პავლეს და ქუთუთოები ხშირად უხამხამებდნენ...

— იაკობი... მამას ისე ეცემნა, რომ დაესახიჩრებინა საწყალი... შენ რალამ-მოგიყვანა აქა? დიდი ხანია?

და სიბრალულის ხმით ილიამ ჩუმად წაილაპარაკა.

— ეჰ, ჩემო ძმაო! როგორ გამოცვლილხარ!..

პავლემ ამოიოხრა; ტუჩები შეუკრთნენ და თვალებზედ თითქოს ნისლი წამოეთვარაო. მან დამნაშავესავით თავი ჩაღუნა და ხრინწიანის ჩურჩულით გაიმეორა:

— გამოვიცვალე, დიან...

— მაინც რა დაგემართა?—მოუთმენელად დაეკითხა ლუნვევი.

— რალა რა... ვითომ არ იცი....

პავლემ ცერად შეხედა ილიას სახეში და ისევ ჩაღუნა თავი.

— შეგხვდა?—ჩურჩულით დაეკითხა ლუნვევი.

— შეგხვდა, მა რა ჯანაბაა...

— ნუ თუ ვერასაგანა?

— მაშ ვისგან უნდა შეგხვედროდა?..—ნაღვლიანად წაიბუზღუნა პავლემ.

ილიამ გაიქნია თავი და, ცოტა სიჩუმის შემდეგ, დაბეჯითებით წარმოსთქვა:

— აი, მეც შენსავით, ადრე თუ გვიან, კისერს წავიტებს... ეს უეჭველია...

პავლემ ძალდატანებულად გაიღიმა, გვერდში ამოუდგა ილიას და მეგობრულის ღიმილით უთხრა:

— მე მეგონა—ეხლა შევეზიზღები-მეთქი... დავებეტებოდი აქა და უცბათ თვალი მოგკარი, შემრცხვა... თავი მოგარიდე და გავიარე...

— ჭკვიანო!—საყვედურით მიუგო ილიამ.

— არ ვიცოდი, როგორ შეჰხედავდი ჩემს ავადმყოფობას მართალი უნდა სთქვას კაცმა—საზიზღარი რამ კი არის... ეჰ, ჩემო ძმაო! აგერ მეორე კვირაა აქა ვგდივარ... ისეთი ნაღველი და ვარამი მომაწვა გულზე, რომ ამისთანა სიცოცხლეს სიკვდილი მიჩვენებდა!.. დადიხარ თუ წევხარ, სულ ჰფიქრობ... ღამე ხომ მით უმეტეს... ასე გგონია, ნაღვერდალზედ ვიწვიო... დრო კი მიიზლახნება ნელა... და ასე გგონია, ჭაობში ვიფლობი და მარტოდ-მარტო ვარ—მშველელიც კი არ მომეძებნება დედამიწის ზურგზეო...

პავლე თითქმის ჩურჩულით ლაპარაკობდა, სახე უთრთოდა და აცახცახებული ხელებით ხალათის საყელოს იძიებდა. აქ უცებ თავი ჩაიქნია და ნახევარის ხმით დასძინა:

— როცა აითვალწუნებს კაცს ბედი და აბუჩად აიგდებს—იმის საქმე წასულია...

— ვერა სადღაა ეხლა?—დაეკითხა დაფიქრებული ილია.

— ეშმაკმა იცის იმისი თავი და კისერი—მე რა ვიცი?—მწარე ღიმილით მიუგო გრაჩევმა.

— არ დაიარება?

— მოეთრია ერთხელ, მაგრამ გავაგდე... თვალით დასანახავადაც კი მეჯავრება!—წაიჩურჩულა ბრაზ-მოსულმა პავლემ.

ილიამ საყვედურით გადახედა ამხანაგს და უთხრა:

— ე მაგას კი მიჰქარავ... თუ სხვისგან ითხოვ სამართალს, თითონ შენც უნდა იყვე სამართლიანი... რა იმის ბრალია?.. აბა, დაჰფიქრდი პატარა.

— მაშ ვინ გავამტყუნო? — დაბალის, მაგრამ ფიცხის ხმით დაეკითხა პავლე. — ვინა, აბა, მითხარი? ღამეები არა მძინავს და სულ იმას ვფიქრობ — რისგან არის, რომ მთელი ჩემი ცხოვრება დასახიჩრებულთა და უბედურთა იმიტომ, რომ ვერა შევიყვარე?.. ის ერთი ჩემთვის ყველას მაგიერი იყო — დედის, დის, ცოლის და ამხანაგის... სხვა ვინ გამაჩნდა ამ ქვეყნად? ჩემ სიყვარულს სიტყვით კი არა — ვარსკვლავებითაც კი ვერ დასწერ ზეცაზედ!..

პავლეს თვალები დაუწითლდნენ და მერე ორი მსხვილი ცრემლი გადმოუგორდა თვალთაგან, მაგრამ ფიცხლავ მოიწმინდა ფარაჯის მაჯით და უფრო დაბალის ხმით განაგრძო:

— გადამეჩხირა გზაზე კლდესავითა და მეც თავ პირი გადავიჩხე...

— მაგასაც მიჭქარავ, — მიუგო ლუნეგმა და მიხვდა, რომ ვერა უფრო ებრალებოდა, სინამ პავლე. — რის გზა? შენ რა გზა უნდა გქონდეს?.. ეგ სიტყვების რახა-რუხი გახლავს და მეტი არაფერი... ბადავს სვამდი — აქებდი, დათვერი და იგინები, რა გიშავს... ახლა იმასაცა ჰკითხე და! იმასაც ხომ სხვამ შეჰყარა?

— მართალია, იმასაც სხვამ შეჰყარა! — გაიმეორა პავლემ და მოულოდნელად აცახცახებულის ხმით დაეკითხა:

— შენა გგონია, მეკი არ მებრალება?

— აჰა! კიდევ ეგ არის!..

— მაგრამ მაინც კი იმაზე ვჯავრობ .. მაშ ვიზე გავჯავრდე, ვის გავუწყურე? მე რომ გავაგდე... წავიდა და ისეთი მწარე, ისეთი გულ საკლავი ქვითინი მორთო, რომ სული ყელში მომებჯინა... თითონ მეც ვიტირებდი დიდის სიამოვნებით, მაგრამ ცრემლების მაგიერ ქვები მეწყო მე მაშინ გულში... ჩავუფიქრდი ყველა ამას და მივხვდი, რომ ჩვენ კი არა ვცხოვრობთ, ვიტანჯებით მხოლოდ და ვიწვით ცეცხლში...

— მართალია! — გააგრძელა ლუნეგმა საოცარის ღიმილით, — რაღაც საკვირველი ხდება ჩვენს თავზე. გვაფიწროებს რაღაცა და სულს გვიხუთავს. იაკობს მამა არ აძლევს მოსვენებას, მაშკო — ბებერ ძაღლს მიაჩქეს ცოლად, შენც ემანდ..

აქ უცბათ ჩაიცინა და დაბალის ხმით განაგრძო:

— ერთი მე ვარ მარტო, რომ ჯერ კიდევ ბედი მწყალობს! ღმერთმანი! გულში გავლებასაც კი ვერ მოვასწრობ, რომ სუყველაფერი მისრულდება, რაც მინდა.

— ღმერთმანი? — ცნობის-მოყვარეობით და დაუჯერებლად დაეკითხა პავლე.

— შერწმუნე! ძალიან ბედი მაქვს... მითრევს და მითრევს თან-და-თან თავისკენ...

— როგორღაც კარგად ვერ ლაპარაკობ, — ექვის თვზლით უყურებდა პავლე და ეუბნებოდა, — დასცინი შენ თავს, თუ როგორ არის შენი საქმე?

— სრულიადაც არა! მე კი არა, სხვა ვილაც დაიცინება! — მიუგო ილიამ და შუბლი შეეკრა. — ყველას დაგვცინის ვილაცა... იცი, მე ბევრი რამე შემძლიან ვითხრა... ვუყურებ ცხოვრებას და სამართალს ვერა ვხედავ ამ ქვეყანაში...

— მაგას მეც ვხედავ! — ნელის ხმით, მაგრამ ჯულის სიღრმიდან ამოიძახა პავლემ. — წამო, ერთი იქით მივდგეთ...

და ორთავემ დერეფნის სიღრმისკენ გასწიეს. პავლეს სახე წამოუწითლდა და თვალებმა ისეთივე ელვარება მოურთეს, როგორც წინად, ჯანსაღობის დროს.

— მეც კარგათა ვხედავ — ჩენი ძმა სულ მთლად გაძარცვული და ცალიერზედ არის დატოვებული... — ეუბნებოდა ჩურჩულით ილიას. — რასაც გინდა შეეხე — ჩვენთვის არაფერია..

— სწორედ!

— ჩვენ — არაფერი! აი, თუ გინდა მაგალითად ქალი ავიღოთ. ის ჩემთვის ცოლია, თუმცა ჯვარი არ დამიწერია, ის მთლად არის ჩემთვის საჭირო, გესმის, მთლად!.. ყველა კაცს ქალი მთლად თავისთვის უნდა! მაგრამ მე კი არ შემძლიან მარტო ჩემთვის ვიყოლიო... და არც იმას... მეც იმისთვის მთლად ვარ საჭირო! რისგან არის ესა, ჰა? მე — ლარიბი ვარ და იმიტომ? კარგი! მე ვმუშაობ თუ არა, ერთი ეს მითხარი? მთელი ჩემი სიცოცხლე, ბავშვობიდან მოყოლებული მძიმე უღელი დამიდგამს კისერზედ და მივაწოწიალებ შეუსვენებლივ! მაშ მომეცით რაღა ნება, რომ მეც ვიცხოვრო და!..

— პეტრუშკა ფილიმონოვი გდია უსაქმოთ კუნძივით და რაც იმის სულს და გულს მოესურვება, ყველა უსრულდება, — რადა? — დაუმატა ილიამ და კბილები დააკრაქუნა გაბრაზებულმა.

— ექიმი ისე შექცევა, როგორც ტუსაღსა — მიყვირის, ფეხებს მიბრაზუნებს... რისთვის? — განაგრძო გრაჩევა. — ის ნასწავლია და ყველას ერთნაირად, კეთილშობილურად უნდა ექცეოდეს. მეც ადამიანი ვარ თუ არა, მითხარი? აი რაშია საქმე... მე ვერკა გავაგდე... მაგრამ სულელი არა ვარ, ვიცი, რომ იმას არაფერი ბრალი არ მიუძღვის...

— მათრახი კი არ გვცემს, ისა გვცემს, ვისაც მათრახი უჭირავს...

მეგობრები დერეფნის ბნელ კუნჭულში ფანჯარასთან გაჩერდნენ, რომელსაც შუშები ყვითლად ჰქონდათ შეღებილი, ამოეკვრნენ კედელს და გაცხარებული მუსაიფობდნენ. საიდანღაც მძიმე, გულსაკლავი კენესა მოისმოდა. ეს ერთ გვარი და ერთფერი კენესა იმ დაბალი სიმის გუგუნს ემსგავსებოდა, რომელსაც დრო გამოშვებით ეხებიან და ის კი ზარმაცად ცახცახებს და უიმედოთ ღმუის, თითქოს იცის, რომ არსად მოიძებნება ისეთი გული, რომელსაც შეეძლოს მისი გულსაკლავი ცახცახის და საჩივრის შეგნება და გაზიარება... ცხოვრების მძიმე ხელისგან მიყენებული შეურაცხება ცეცხლს უკიდებდა პავლეს და სდაგავდა: სიმსავით, ისიც ცახცახებდა აღელვებული, აჩქარებული შესჩიოდა ამხანაგს და თვის შავ და მძიმე ფიქრებს უზიარებდა. ილია ჰგრძნობდა, რომ პავლეს სიტყვები მის გულიდან ნაპერწკლებს აკვესებდნენ და ცეცხლს უკიდებდნენ იმ რაღაც ბნელს, გაურკვეველს და საწინააღმდეგოს, რომელიც მუდამ აწუხებდა მას და მოსვენებას არ აძლევდა, ცეცხლი ეკიდებოდა, რომ სამუდამოთ დაბუგულიყო და გამქრალიყო. ილია ცხადათა ჰგრძნობდა, რომ პავლეს ნაკვერჩხალსავით ცხელი სიტყვების გავლენის ქვეშ ცხოვრების მძიმე გამოცანის ნაცვლად, სხვა რაღაც აღმეგზავნა, რაც — საცაა — ბნელითა და ნისლით მოცულ სულს გამინათლებს, შემომსუბუქებს ტანჯვას და სამუდამოდ მომასვენებსო.

— რისგან არის, თუ მაძლარი ხარ—წმიდა ხარ, თუ ნა-
სწაველი ხარ—მართალი?—ეუბნებოდა სისინით პავლე და მკერ-
დი მკერდზედ მიეკრო ილიასთვის. ლაპარაკის დროს ისე იყუ-
რებოდა აქეთ-იქით, თითქოს იმ უხილავ და უცნობის მტრის
სიახლოვეს ჰგრძნობს, რომელმაც ასე უწყალოდ და დაურც-
ხვენელად დაუსახიჩრა და შეუბღალა ცხოვრებაო.—კარგი, მე
მშიერ მწყურვალი ვარ და, მაშასადამე, სულელიც... მაგრამ მაქვს
თუ არა მეც ადამიანური სული და გული? თუ, ღარიბს არც
სული აქვს? ვხედავ—ჩემი ცხოვრება—ცხოვრება აღარ არის...
შემიზღუდეს და შემიხუთეს მე იგი... შემაკვეცეს მე ჩემი სუ-
რვილნი და ნდომანი, ყოველ მხარეს გადუვალი კედლები აღ-
მიმართეს... რისთვის?

— ვერავინ გეტყვის!—მკაცრად შესძახა ილიამ,—და არც
არავინ არის, რომ დაეკითხო. ვინ. ვინ გოცებს ჩვენს სიტყვებს,
ვინ მიგვიხვდება ტანჯვას? ყველასთვის ჩვენ უცხოთ...
—მართალია... ვის უნდა ელაპარაკო?

პავლემ ხელი ჩაიქნია და გაჩუმდა. ლუნევა დაფიქრებით
გახედა გრძელ დერეფანს და ღრმათ ამოიოხრა. ეხლა, როდესაც
საც გაჩუმდნენ, კენესა და გმინვა უფრო მკაფიოდ გაისმა. აღ-
ბათ, ვიღაცის დიდი და ძლიერი გული ჰგმინავდა და ძლიერი
იყო მისი ტანჯვა...

— შენ ისევ ოლიმპიადასთანა ხარ?—დაეკითხა პავლე
ლუნევს.

— ჰო... ვცხოვრობ,—მწარე ღიმილით მიუგო ილიამ.—
იცი,—ხმის დადაბლებით განაგრძო ისევ,—წიგნებმა იქამდის
მიიყვანეს იაკობი, რომ ღმერთი აღარა სწამს...

პავლემ შეხედა და გამოურკვეველად დაეკითხა:

— არა?

— ღმერთმანი... ეშოვნა რაღაც მაგისტანა წიგნი და...
შენ როგორღა ხარ მაგ მხრივ?

— მე, სწორე გითხრა...—დაფიქრებულის, ნელის ხმით
ეუბნებოდა პავლე,—მე როგორღაც ისე ვცხოვრობ, რომ...
არც კი მიფიქრია მაგ საგანზედ... ეკკლესიაში არ დავიარები...

— მე კი ვფიქრობ ხოლმე... ბევრსა ვფიქრობ... და ვერ
გამიგია, როგორ ითმენს ღმერთი ყველა ამას?

აქ ისევ დაიწყო მათ შორის ნაწყვეტ-ნაწყვეტი და ჩქარი ლაპარაკი... გატაცებულნი იმ დრომდინ ლაპარაკობდნენ ბნელს კუნჭულში მიჩქმალულნი, სანამ მოსამსახურე არ წადგათ თავზე და შკაცრად არ დაეკითხა ლუნევს:

— შენ რას იმალები აქა, ჰა?

— მე არ ვიმალები...—უთხრა ილიამ.

— ვერა ჰხედავ, რომ გარეშე პირნი ყველანი წავიდნენ?

— ალბათ, რომ ვერ დამინახავს... მშვიდობით, პავლე, იაკობთან შეიარე, ნახე...

— გაეთრიე—მეთქი, გეუბნები!—დაუღრიალა მოსამსახურემ.

— არ დამივიწყო; თუ ღმერთთ გრწამს... მნახე კიდევ!— შეეხვეწა გრაჩევი.

— არ გითხარით; წყეთრიეთ-მეთქი—აღარ ისვენებდა მოსამსახურე.

მკრევე გაჰყვა ილიას უკან და თავისთვის ჰბუზღუნებდა:

— ლატაკები... მაწანწალები... იმალებიან კუნჭულებში...

ილიამ ფეხს მოუკლო და როცა გაუსწორდა მოსამსახურეს, მშვიდათ, მაგრამ გესლიანად, ჩასძახა ყურში:

— ნუ ჰბურტყუნებ, თორემ გეტყვი; ხმა ჩაიწყვიტე, შე ბებერო ძაღლო-მეთქი!

მოსამსახურე შეჩერდა უცებ და ლუნევმა კი, ნასიამოვნებმა, რომ დაამცირა ადამიანი და შეურაცხყო, გაჰკრა ფეხი და წავიდა...

ქუჩაზედ როცა გამოვიდა, ამხანაგის ხვედრს დაუკვირდა. პავლე პატარაობიდანვე დაწანწალებდა, სატუსალოში იჯდა, ძნელ სამუშაოებს ადგა და წელს იწყვეტდა... რამდენი სიცოცხვე, რამდენი სიმშობილი და რამდენი ცემა-ტყეპა აუტანია, საწყალს და აგერ—ეხლა საავადმყოფოშია... მაშო ძნელად თუ ნახავს როდისმე კეთილ ცხოვრებას. აგრეთვე იაკობიც... საღ შეუძლიან საწყალს ცხოვრებასთან ბრძოლა?..

ლუნევი მიხვდა, რომ ყველაზედ უკეთ ისევ თითონა სცხოვრობდა, მაგრამ ამ გრძნობამ არ ასიამოვნა. მან მხოლოდ ჩაიციხა და ექვის თვალით მიიხედ-მოიხედა.

ქართველთა მატიანე

შესავალი

თვით სახელოვან მეცნიერებსაც ბინდ-ბუნდი წარმოდგენა აქვთ ქართლის-ცხოვრებაზედ: ერთნი მას სთვლიან თხზულებად მეფის ვახტანგ VI-ისა, რომელიც მოკვდა აშტარხანს 1737 წელს, მეორენი ამტკიცებენ, ქართლის-ცხოვრება შოგონილია რომელიმე გაუნათლებელ კაცისაგანო, რომელსაც ამ მატიანეში უფრო მეტი სიცრუე შეუტანიაო, ვიდრე ისტორიული სიმართლე კავკასიის ერთა შესახებო. არის კიდევ ბევრი წინა-უკმო თქმულება შესახებ ქართველთა მატიანისა და ეს თქმულობანი ამტკიცებენ ანუ მათ ავქსონთა უმეცრებას ანუ საგნის არსებითად შეუგნებლობას.

საქართველოს დაწერილი ისტორია ძველადგანვე იწოდება ქართლის-ცხოვრებად, რომელიც დაბეჭდილია ორ დიდ ტომად. პირველი მათგანი შეიცავს საქართველოს ისტორიას უუძველეს დროიდან 1469 წლამდე და დაბეჭდილია ბროსეს-მიერ 1849 წელს, ხოლო მეორე გამოცემულია ჩუბინაშვილის ზედამხედველობით 1854 წელს და შეიცავს საქართველოს ისტორიას 1469 წლიდან 1800 წლამდე.

მაშასადამე, როდესაც ვლაპარაკობთ შესახებ ქართლის-ცხოვრებისა, ვითარცა ისტორიულ ძეგლისა, უნდა გვახსოვდეს, რომელს მისს ნაწილს შეეხება ჩვენი მსჯელობა, უუძველესს, თუ ახალს, რომელიც იწყება 1469 წლითგან.

ორთავე ეს ნაწილები საკმაოდ განიზრჩევიან ერთმანეთისაგან ენის მხრივაც და იმ ქრონიკებითაც, რომელნიც შეადგენენ ამა თუ იმ ნაწილს ქართლის-ცხოვრებისას.

პირველის ნაწილის ენა, საზოგადოდ, ძველებურ-მწიგნობრულია, შიგა და შიგ მწერლებს უხმარიათ იმისთანა სიტყვები და ფორმები, რომელნიც მეთათე-მეთორმეტე საუკუნეს აქეთ აღარა გვხვდებიან, მეორე ნაწილის ენა კი უფრო ლიტერატურულია, სასაუბრო ენის მიმსგავსებული.

ავტორები ქართლის-ცხოვრების პირველის ნაწილისა, რავდენიძეს გარდა, არ ვიცით, ვინ არიან: იგინი, თარგმანთა მზგავსად, არ გვაცნობებენ თავიანთ სახელსა და გვარს. მეორე ნაწილის ავტორებს კი, ერთის გარდა, ჩვენ არა თუ არ ვიცნობთ, არამედ სრულიად და სავსებით ვიცით, როდის დაიბადნენ, სად დაასრულეს თვისი ქვეყნიური ცხოვრება.

ამას გარდა, პირველის ნაწილის ქრონიკებში, მეტადრე რომელნიც დაწერილან IX—X საუკუნემდე, შემთხვევათა ქრონიკონები აღნიშნულია აქა-იქ, ხშირად, შეცდომით, მეორე ნაწილის მემატეიანეები კი, განსაკუთრებით ვახუშტი, თითქმის მუდამ აღნიშნავენ ყოველი ამბის თარიღს.

ბარნა, საერთო მგზავსებაც არის მათში: აქაც და იქაც მემატეიანენი აუწყებენ მკითხველს, თანამედროვენია იგინი იმ ამბებისა, რომელსაც აღწერენ, თუ სხვის ნაშრომთაგან სარგებლობენ, უცვლელად გადმოაქვთ დედნის პირი, თუ ცვლილებით ანუ შემოკლებით, ტყავზედ ეწერა დედანი, თუ ქაღალდზედ, ვის, სად და როდის გადაეწერა ეს დედანი.

აღენიშნეთ-რა ქართლის-ცხოვრების საზოგადო თვისებები, განვიხილოთ ახლა მისი ნაწილები ცალკ-ცალკე, პირველად კი მეორე ნაწილი, რომელსაც უფრო ნდობით ეპყრობიან მეცნიერნი.

I. ქართლის-ცხოვრების მეორე ნაწილი

ბ. ავტორები, რომელთა შრომანი შეადგენენ ქართლის-ცხოვრების მეორე ნაწილს, ესენია:

1. ბატონიშვილი ვახუშტი, ავქსონი საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიისა, შობილი 1696 წლის ახლო ჟამს და გარდაცვლილი მოსკოვს 1772 წელს. ქართლის-ცხოვრების მეორე ტომი იწყება მისის ისტორიით. ვახუშტი ხელმძღვანელობს მრავალ ისტორიულ წყაროებით, რომელთა ბლომა ნაწილმა ჩვენამდე მოაღწია, და წარმოგვიდგენს საქართველოს ისტორიას 1469 წლითგან 1745 წლამდე (ქართლის ცხ., ტ. II, გვ. 1—258). ვახუშტისა და მის შრომის შესახებ ჩვენი წერილი უკვე დაიბეჭდა 1902 წლის „მოამბეში“ (№ III).

2. „განგძობა ქართლის-ცხოვრებისა“ (ქართ. ცხ., გვ. 259—306). ეს ქრონიკა შეიცავს ქართლის ისტორიას 1466 წლითგან 1605 წლამდე და თავდება გადამწერის შენიშვნით: „ქ. სამი დედანი ვნახე. ამის მეტი არ ეწერა. და სიტყვანიცა და ლექსნიც ესრეთ ეწერნეს. სხვა თუ არის სადმე მეტი და ან თვით ამისსავე ავქსონსა ლექსსა და სიტყვას დაუწუნებთ, თქვენ იცით და მან, მე შენდობილმცა ვიყო, აღმწერი აღმკითხავთაგან, ცოდვილი ზაქარია, ძე დეკანოზისა, უღირსი მღვდელი. აგვისტოს წელსა ქრისტესით ჩღაა.“

ქორონიკონი ჩღაა უღრის 1761 წელს. ამ მატეანის შინაარსს შემოწმება: ა) „მესხეთის დავითნის“ ქრონიკა, რომელიც უკვე დაბეჭდა ე. თაყაიშვილმა, ბ) შემოხსენებული შრომა ვახუშტისა და გ) ზოგიერთი სიგელ-გუჯარი.

3. სეხნაა ჩხეიძე (ქ. ცხ., გვ. 307—342). მისი ქრონიკა, მოღწეული 1739 წლამდე, იწყება ისტორიით მეფის ვახტანგ V-ისა, რომელიც აღვიდა ტახტზე 1658 წელს. სეხნაა ჩხეიძე კარგად ცნობილი სახელობიფო მოღვაწეა მე-XVII საუკუნის დასასრულისა და მე-XVIII-ის დასაწყისისა, და ამ

დროის ამბებს იგი აღწერს, ვითარცა თვალით მხილველი, ვითარცა თანამშრომელი მის დროის მეფეთა და მმართველთა.

4. ჰაჰუნა ორბელიანი, ავტორი „ქართლის ისტორიისა“ (ქ. ცხ., გვ. 343—474). მისი შრომა არის გაგრძობა სეხნია ჩხეიძის მატეანისა და შეიცავს ისტორიას 1739 წლითგან 1758 წლამდე. პაჰუნა თანამედროვეა იმ ამბებისა, რომელსაც მოგვითხრობს. თავის მატეანის დასაწყისშივე ეს ავქსონი გვაუწყებს:

შევედექ ამბავს ქართლისას
 ჰაჰუნა ორბელიანი;
 განმადლიერა შევემან,
 ვინ არას გვირგვინიანი;
 აღვსწერე ყოფლი ყოფილი,
 მრავალგზის საჩივრიანი.
 ვინ წარიკითხთ, ნუ მკაცხავთ,
 სიტყვა თქვით შენდობიანი.

პაჰუნას მატეანე თავდება შენიშვნით: „სრულ იქმნა ძალითა ღვთისათა წიგნი ესე მცირე ქართლის-ცხოვრება ხელითა ხარების საყდრის დეკანოზის ძის დავითისითა. აღმოამკითხველთა გვედრებით, უკეთუ ნაწერსა ამას შინა ჩემსა ცთომილება იხილოთ რაიმე, ნუ მწყევთ, არამედ კურთხევასა ჰყოფდეთ ჩემთვის, თქვენ უზრუნველად იქმნებით და მე დიდად შემწე მექმნება. თვესა აგვისტოსა რიცხვსა ლ, ქორონიკონსა უა“ (=1773 წ.).

5. ომან ხერხეულიძე, თანამედროვე ერეკლე II-ისა და ავქსონი მატეანისა „ერეკლე მეორის მეფობა“, რომელშიაც მოთხრობილია ამბები 1722 წლითგან 1780 წლამდე (ქ. ცხ. გვ. 475—500).

ომან ხერხეულიძის შრომა უნდა საფუძვლად დასდებოდა პ. გ. ბუტკოვის თხზულებას „Материалы для новой истории Кавказа“, რომელიც, ვითარცა ხერხეულიძის ქრონიკაც, იწყება 1722 წლითგან.

6. ბატონიშვილები დაწით და ბაგდატ გიორგისძენი, აექსონნი „კახეთის ისტორიისა“, რომელიც არის გაგრძობა ვახუშტის-მიერ შედგენილ საქართველოს ისტორიისა. მათი ისტორია შეიცავს 1744 წლითგან 1800 წლამდე მომხდარ ამბების მოთხრობას (ქ. ცხ., გვ. 501—516).

7. ფანსადან გორგიჯანიძე (ფარსადან გიორგი ჯანაშვილი *), თანამედროვე მეფის როსტომისა († 1658), ვახტანგ V ისა († 1675) და სხვ. მის მიერ შედგენილ ვრცელ „ქართლის-ცხოვრებინაჲ“ დაბეჭდილია მხოლოდ ნაწილი, ისტორია როსტომისა, ვახტანგისა, გიორგი XI-ისა (ქ. ცხ., გვ. 517—569).

ამ მოკლე ნუსხიდან სჩანს, რომ საქართველოს ისტორია 1469 წლითგან 1800 წლამდე დაუწერიათ კარგად ცნობილ და ფრიად სარწმუნო კაცებს, რომელნიც, აქვე დაუჟმატებთ, არ კმაყოფილდებიან მარტო საქართველოს ისტორიის მოთხრობით, არამედ თვისს ნაწერში შემოაქვთ ძვირფასი მასალა არა თუ მარტო კავკასიის ყველა ერთა ისტორიის შესასწავლად, არამედ შორეულებისაც—თურქთა, სპარსთა, ავღანთა, რუსთა, ყირიმელთა.

და ასე, ქართლის-ცხოვრების მეორე ნაწილი ჩვენ უნდა მივიღოთ ნამდვილ და ძვირფას ისტორიულ წყაროდ, თუ, რასაკვირველია, არ უარ-ვყოფთ მისს უეჭველს ღირსებას მხოლოდ მისთვის, რომ დაწერილია ქართველთაგან ქართულს ენაზე.

II. ქართლის-ცხოვრების პირველი ნაწილი

ქართლის-ცხოვრების პირველი ნაწილი იწყება ვახუშტის ვრცელის გამოკვლევით (ქ. ცხ., გვ. 1—14), რომელიც მას წაუმძღვარებია თავის საკუთად შრომისთვის, „საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიისთვის“. რა ადგილი აქვს აქ ვახუშ-

*) ამ ისტორიკოსის ცხოვრებისა და მის ნაწერების შესახებ ცნობები იხ. ჩვენს წიგნში „ფარსადან გორგიჯანიძე და მისნი შრომანი.“

ტის შრომის წინასიტყვაობას, მის მიერ დაწერილს სულ სხვა მიზნით, ჩვენ აჲ ვიცით.

ამ „წინასიტყვაობას“ მიჰყვება მერმენდელი 9-სტრიქონოვანი ჩანამატი, რომლის ღირსებაზე ლაპარაკი გვექმნება ქვემოთ. ამ ჩანამატის შემდეგ იწყება თვით მატთანე.

აღვნიშნავთ იმ წყაროებს, რომლებზედაც დამყარებულია ქართლის-ცხოვრების პირველი ნაწილი.

I. ქართლის ცხოვრების I-ის ნაწილის წყაროები.

ა. ქრონიკები.

1. ქართლის მოქცევაჲ. ამ წყაროდგან ქ-ის-ცხოვრების პირველს ნაწილში შეტანილია (გვ. 57—101) ყველა ცნობა შესახებ ქრისტიანობის გავრცელებისა საქართველოში და საყდრის დაარსებისა ივერიაში. ქართლის-ცხოვრება თვითონვე აღნიშნავს (გვ. 41 და სხ.), რომ ამ ცნობებს იღებს ქართლის-მოქცევადგან, ასე:

„ვითარცა წერილს აჩს ესე განცხადებულად მოქცევასა-ქართლისასა“.

მოქცევაჲ-ქართლისა, როგორც ნათქვამია მასში, უწერიათო წმ. ნინოს თანამედროვეთ, მღვდელს აბიათარს, სილონიას, სალომეს, პეროჟავრას და მეფე მირიანს. ყველა ამათ დაუწერიათ ის, რაც თავის თვალთ უნახავთ და რაც წმ. ნინოს უამბნია მათთვის.

რომ, მართლაც, ეს ქრონიკა ძველს ღროს შედგენილია, სჩანს იქიდან, რომ იგი თავდება ამ სიტყვებით:

„წიგნი ქართლის-მოქცევისაჲ, რომლითა დმერთმან ნათელი გამაბრწეინაჲ, ... ვითარცა ტაღანტი, წინამძღვართაგან დაფარული, შემდგომად ძნაგაღთა უამთა და წელთა ვპოვეთ.“

პრა სჩანს, ვის ეკუთვნის ეს შენიშვნა, ბერძანს, შატბერდის კრებულის შემდგენელს, თუ ძნაგაგელს, რომელიც სცხოვრებდა მე-VII საუკუნის დასასრულს და მე-VIII-ის დასაწყისს.

ვიციტ მხოლოდ, რომ ეს მროველი იძიებდა ქართლის მოქცევის ამბავს. შეიძლება, ამ მროველის მიერ შეკრებილი ცნობები ქართლის მოქცევის შესახებ მის შენიშნვითურთ ბერაიმა უმეტ-ნაკლებოდ შეიტანა თავისს დიდს კრებულში (მე-X ს.).

2. უსახელაჲს ქრონიკაჲს, ქართლის მოქცევისთვის წამძღვარებული. მასში მოყვანილია მოკლე ისტორია საქართველოსი, მის მეფეებისა, ღმერთებისა, ეპისკოპოსებისა, კათალიკოზებისა და სხ. 324 წლითგან ქრ. უწინარეს ჟამისა მეცხრე საუკუნემდის საქრისტიანო ხანისა. თუმცა ამ ქრონიკაში ქართლისცხოვრებასთან შედარებით ბევრი ახალი ცნობაც არის, გარნა ამ ორივე ძეგლების მოთხრობათა მსვლელობა, საზოგადოდ, ერთნაირია.

3. მცხეთის ცხოველ-მეოფელ ჯგრის აღძართგა. ეს ქრონიკა არის ვარიანტი ამგვარივე მოთხრობათა, რომელნიც შეტანილია ქართლის-მოქცევისა და ქართლის ცხოვრებაში. იგი გადაწერილია ვინძე გოგაშვილის მიერ მე-X—XI საუკუნეში და იოანე ბოლნელის ფრიად საყურადღებო ქადაგებებთან ერთად შეტანილია დიდს ეტრატის კრებულში (№ 144, in folio, გვ. 424). სხვა-და-სხვა ადგილას, წერილებ შუა, გადამწერის ხელით ჩაწერილია „სტეფანე“. ეს სტეფანე შეიძლება იყოს ის სტეფანე, რომელიც მე-VIII საუკუნეში სთარგმნიდაო წიგნებს ქართულად ან და ის სტეფანე, რომელიც მე-X საუკუნეში ითვლებოდა გამოჩენილ მწიგნობრად.

მის ვარიანტი ჩვენ უკვე სრულად დავბეჭდეთ (ივერია, 1898, №№ 184, 185).

4. სომეხთა მოქცევაჲს, თხზულება ავათანგელისა, რომლისაგანაც სარგებლობს ქართლის ცხოვრება (გვ. 71), როდესაც შეეხება რიფსიმეს, გაიანეს და მათთან ერთად წამებულთა ისტორიას („ვითარცა წერილარს წიგნსა მას წამებისა მათისისა, მოქცევისა სომეხთასა“). ეს თხზულება თ. ჟორდანიაძემ აღმოაჩინა მე XI საუკ. კრებულში და მისი ერთი ნაწილი დაბეჭდა თავისს ქრონიკებში (ტ. 1, გვ. 19—27).

5. ჯუანშერ ჯუანშერიანი, სიძე მეფის არჩილ II-ისა (X 718 წ.). მის ქრონიკას ასრეთი სათაური აქვს: „ამბავი ვახტანგ გორგასლისა მშობელთა და შემდგომად თვით მისი, დიდისა მის და ღეთის მსახურისა მეფისა, რომელი უმეტესად კაცთაგან განთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართველთასა.“ ეს ქრონიკა შეიცავს საქართველოს ისტორიას მე-V საუკუნიდან მე-VIII საუკ. დასაწყისამდე (ქ. ცხ., გვ. 108—184) და თავდება ამ სიტყვებით:

„ხოლო წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებასა ვიდრე ვახტანგისამდე აღიწერებოდა ჟამითი-ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმა, ძმისწულის ქმარმა წმ. არჩილისამან, ნათესავმან რევისამან, მირიანის ძისამან: და ამიერითგან შემდგომთა ნათესავთა აღწერონ, ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ჟამმან უწყებად მისცეს გონებასა მათსა, ღეთივ განბრძობილსა“ (ქ. ცხ., 184).

ამ ჯუანშერს სამთავროდ მიეცა გვარის, ხერკის (საგურამო), შთიულეთის, ტფილისის და მანგლისის (ქ. ცხ. 179).

6. სუმბატ დავითისძე, ავტორი „ბაგრატიონთ ამბავისა“ (ქ. ცხ., გვ. 161—221). ბაგრატიონების ამბავს სუმბატი იწყებს ამ სამეფო გვარის გენეალოგიით და საქართველოს ისტორიას მოგვითხრობს მე-XI საუკუნემდე. მისი მოთხრობა სწყდება ფრაზაზედ: „მარიამ, დედა ბაგრატი მეფისა, წარვიდა კოსტანტინებოლს რომანოზ იმპერატორის წინაშე, ... ძიებად პატივისა კურატპალატობისა ძისა თვისისათვის, ვითარცა არს ჩვეულებადი და წესის სახლისა მათისა და მოყვანებისათვის მის ცოლისა“.

რომანოზ იმპერატორი გარდაიცვალა 1034 წელს და ამ წლის ახლო ხანს, ალბად, სცხოვრებდა ჩვენი სუმბატ დავითისძე.

ბაგრატიონების ჩამომავლობას ურიათა მეფის დავითისაგან აღნიშნავს თვით მეათე საუკუნის მწერალი იმპერატორი კოსტანტინე ძაწითმოსილი თავის წიგნში *De administrando imperio*.

სუმბატის ქრონიკა უკვე გამოსცა ე. თაყაიშვილმა თავის შენიშვნებით (ნახე მისი „სამი ქრონიკა“).

7. ბაგრატ III (980—1014), ქართლისა და აფხაზეთის გამაერთიანებელი 985 წელს. მან დასწერა წიგნი „აფხაზეთა ცხოვრება“. ამ თხზულებიდან იერუსალიმის პატრიარქს დოსითეოზს, რომელიც მოვიდა საქართველოში მე-XVII საუკ. მეორე ნახევარს, როგორც თვითონვე ამბობს, ამოუღია ცნობები შესახებ აფხაზეთა მეფეებისა და ისტორიისა. ამავე ქრონიკას არა ერთხელ იხსენიებს ქართლის-ცხოვრებაც, მაგ., „და იყო მათ შორის ბრძოლა ფიცხელი, რომელი თვითვეულად ჰპოო ცხოვრებასა აფხაზეთასა“ (ქ. ცხ., გვ. 196). ეს წიგნი დღეს დაკარგულად ითვლება.

8. თანამედროვე, ავტორი გიორგი მეფის (1072—1089) და მის ძის დავით აღმაშენებლის (1089—1125) ცხოვრებისა. მწერალი, რომელსაც თავის სახელი არ გამოუცხადებია, აღნიშნულ მეფეების ცხოვრებას მოგვითხრობს ისე, როგორც თვითონ მხილველი, როგორც თანამედროვე და უმაღლესს კარზე მყოფი მოხელე. მაგალითებრ:

(გვ. 239) ესე ყოველი თვალთა ჩვენთა ვიხილეთ და ფრად უფროს ამათ წარმოთქმულთასა, რამეთუ ვინ წარმოთქვა თვითვეულად, რა დღეთა ჩვენთა მოიწია ჭირი.

(გვ. 254) წინა დაიდვა ოდესმე სამოციქულო წასაკითხვად, და რა უამს დაასრულის, ნიშანი დასვის ბოლოსა წიგნისასა. ხალხი მოქცევასა წელიწდასასა მით ნიშნითა ადვთვალეთ: ოცდაოთხჯერ წარკეთხა.

(გვ. 257) მრავალგზის გვიხილავს იგი დამტკობელად დაწვთა თვისთა ცრემლითა ხილვასა ზედა თვითთა სხეთა სენთასა.

(გვ. 260) ნათესავი ქართველთა ორკულ-ბუნება არს ზირველითკანვე თვისთა უფალთა. რამეთუ რაუმს განდიდნენ, განსუქნენ და დიდება ჰპოონ და განსვენება, იწუებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მატანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი.

ამ დროს ქართველების მატთანე უკვე მკელი ყოფილა, როგორც ზემო ამონაწერიდამ სჩანს. დავით აღმაშენებლის მე-მატიანე, საზოგადოდ, ფრიად ნასწავლი კაცი ყოფილა, მას ხელთ ჰქონია არათუ მართო ქართული წყაროები, არამედ ევროპიულებიც, რომლებიდანაც აქა-იქ ნაწყვეტები მოჰყავს. მაგალ.,

(ქ. ცხ; გვ. 260) აღექსანდრე (მაკედონელმა) ქმნა ესრეთ: ჰირველად მამულის თვისისანი შეკრახნა და მით დაიზურნა დასავ-ლისნი ევროპი, იტალია, რომი და აფრიკეთი და მათითა წარტანე-ბითა დაიზურა ეგვიპტე შესრულმან კარქედონით და მიერ ეგვიპტით— ზაღესტინე და ფინიკე და კილისკის თვისად შემქმნელი წინა-განეწყო დარიაზს და რაჟამს სზარსეთი მოიერთა, მაშინდა ჰსძღოა ჰირას ჰინდოსა, და ეგრეთცა ამით მოვლო ყოველი ქვეყანა და ჰქმნა, რა იგი ქმნა.

ჩვენმა ავტორმა აღექსანდრე მაკედონელის ისტორიის გარდა იცის აგრეთვე უმიროსი, არისტოტელი, ტროიანელთა მეომრების მაგალობელი, იოსებოსი, ტიტლივი და სხ. (ქ. ცხ., გვ. 248, 200 და სხ.).

9. თანამედროვე, ავტორი გიორგი III დიდისა (1156—1184) და მის ასულის თამარ მეფისა (1184—1213). ავქსონის თანამედროვეობა მტკიცდება მით, რომ იგი სწერს ამბავს, როგორც თვალთ მხილველი. მაგალ.:

(გვ. 283) რომელი აწ სჩანს დაწერასა შინა ამისსა ათერთმე-ტთა მოქცევათა უამთა თამარ სამგზის სანატრელისათა.

(გვ. 271) ესე იქმნა დღეთა ამთ ჩვენთა.

(გვ. 333) ხოლო საქმეთა მისთათვის რადდა სახმარ არს თქმად... ვითარცა თვით მოწამე არს ჩვენ მიერ ხილულად.

შენიშნ. ენა მე-X—XII საუკ. მემატთანეებისა უმაღლესად განვითარებულია და პოეზიით აღსავსე, ზოგიერთგან მემატთანე თითქო კიდევ ლექსობს. ისე კეთილხმოვანად, შეწყობილად სწერს.

აღნიშნულ დროის ამბებს, მემატთანეებს გარდა, შეეხებინ არა თუ მართო ქართული წყაროები, რომლების შესა-

ხებ საუბარი გვექმნება ქვემოთ, არაქედ არაბულიც, სომხურიც და ბიზანტიურიც.

10. „ამბავი ჩინგიზ-ყენისა, თუ ვითარ გამოჩნდეს ქვეყანასა აღმოსავლეთისასა“ თვალთმხილველისა (ქ. ცხ., გვ. 342—425).

მემატიანემ კარგად იცის მონგოლური ენა, მატანეში ხშირად ურთავს მონგოლურს სიტყვებს, ფრაზებს. იგი მიუდგომელი მწერალია, იმოდენად მიუდგომელი, რომ საცა საჭიროა, იქ უშიშრად ამხილებს თვით მეფესაც კი.

ღვთის მხილველი მოსე იტყვისო, სწერს მემატიანე (ქ. ცხ., გვ. 366), „მთავარსა ერისა შენისასა არა რქვა ბორბტი“, გარნა ვინათგან ესე წიგნი შეამდებარე არს კეთილის მოქმედთა და ბორბტის მოქმედთათვის, შენდობილ იყავნ სიტყვანი ჩემნი, რამეთუ ჟამთა აღმწერელობა ჭეშმარიტის შეტუგელება არს და არა თვალხმა ვისთვისჲ. შემდეგ ავტორი ჰკიცხავს რუსულადან მეფეს დასაზრახ საქციელისათვის.

რის მოწამეც თითონ არ ყოფილა მემატიანე, იმის შესახებ ცნობებს იღებს სხვათა ნაწერებიდან, მაგ., ვინმე ძღვიმელის ქრანკიადამ („ვითარცა დასწერს ბერი ვინმე ძღვიმელი“, ქ. ცხ., გვ. 354).

შალვა ახალციხელის დატყვევებისა და წამების ისტორიას ავტორი გადმოგვცემს მოკლედ: „ესე აქამომდე სულ მცირედ აღიწერა ჩვენ მიერ“, (ქ. ცხ., გვ. 351).

რომ მემატიანე ყოფილა სამცხელი ანუ მატანის წერის დროს სამცხეში უცხოვრია, ეს სჩანს მისის შემდეგის გამოთქმიდამ:

„მოვიდა სამცხეს“ (ქ. ცხ. გვ. 392)

„მოვიდა ბექას წინაშე“ (გვ. 492)

„მოვიდა პირველად კოდას და არტანს“ (გვ. 445)

„მივიდეს ქუთაისს“ (405)

„მივიდეს ტფილისს“ (410).

რომ „მონგოლთა მოსევის ამბის“ დამწერად შეიძლება ყოფილიყო ცნობილი მოღვაწე აბუსეკრამე (მე-XIII საუკ.), ამის შესახებ რაოდენიმე სიტყვას ვიტყვით თავის ადგილას.

11. „ძეგლი ერისთავთა“ თანამედროვისა შეტანილია ეტრატზე გადაწერილს სვინაქსარში. ქრონიკაში წარმოდგენილია მოკლე ისტორია საქართველოსი და ვრცელი—ქსნის ერისთავებისა, ოსეთიდგან მოსულ მთავართა. დაახლოვებით, ქრონიკა შეეხება 1292—1400 წლების ამბებს.

ეს შესანიშნავი ძეგლი ხელში ჰქონია ცნობილს მეღვინეთ ხუცესიშვილს, რომელსაც ამ ძეგლის პირი გადუღია და მიუცია ბროსესთვის და მას გადუთარგნია ფრანგულად და დაუბეჭდია („Addit.“, გვ. 372—384). მეღვინეთ ხუცესიშვილის გარდაცვალების შემდეგ ეტრატზე ნაწერი დედანი დაკარგულა, გარნა შენახულა მისი პირი, რომელიც თ. ჟორდანიამ თავის ძვირფას შენიშვნებით დაბეჭდა მის მიერ გამოცემულ „ქრონიკების“ მეორე ტომში (გვ. 1 30)

როგორც ეს ქრონიკა, ისე ერეკლე II-ის მიერ შედგენილი „სია თავად-აზნაურთა“ ერისთავების შემოსვლას ქსან—არაგვის ხეობაში მიაკუთვნებს იმპერატორის იუსტინიანეს დროს.

„ძეგლი ერისთავთა“ ფრიად საყურადღებო წყაროა არათუ მარტო ქართლის ცხოვრებისა, არამედ ოსეთის ისტორიისაც. მასში, ვითარცა ქართლის ცხოვრებაშიაც, სხვათა შორის, მოხსენებულანია ოსთა მთავარნი და მეფენი—სუნლუ, ფარეჯან ამსაჯან, ბალათარ და სხ. ერთ ადგილას ნათქვამია (ქრონიკებო, გვ. 7): „შალვა მოიყვანა ცოლად ოვსთა მეფის ასული სახელად ბირდი.“ ეს შალვა, ბალათარი და მეფე ოსთა ფარეჯან თანამედროვენია ვახტანგ II-ისა (1282—1292), დავით VI-ისა (1292—1310).

12. ცხოვრება გიორგი ბრწყინვალისა (1318—1346) შევსებულია ისტორიკოსის ვახუშტის მიერ თანახმად ამ მეფის გუჯრებისა და „სამართლის წიგნისა“ (ქ. ცხ., გვ. 448, შენ. 1).

13. ლანგ-თემურის შემოსევა და მისი ბრძოლა ბაგრატ მე V-სთან (1360—1395) და ამის შვილ გიორგი მე-VII-სთან (1395—1407). ეს ქრონიკა დაწერილია თანამედროვესაგან. ლანგ-თემური შვიდჯერ შემოესია საქართველოს, შვიდ გზის ააოხრა და ქართველები ყოველთვის მამაცურად უხვდებოდნენ, დიდად აზარალებდნენ. მემატეანე ამბობს (ქ. ცხ., 461):

„შე ეგრეთ ვერ ძალ-მისს აღწერა და შესხმა ქების ახვნებათა მათ ჭაბუკთა ქართველთასა, ვითარ იგი სპანსთა წიგნთა შინა წერილ არს ქება სპათა ქართველთასა“. *)

და მართლაც, ქართველებთან ბრძოლისათვის ამ ლანგ-თემურს მაჰმუდიანობისაგან მიებოძა უძალესი ჯილდო—ეაზი-ობა. (ედ. გიბბონ, ტ. VII, გვ. 178).

ჩვენ გავათავეთ განხილვა ქრონიკებისა, რომელნიც შეადგენენ ქართლის-ცხოვრების პირველს ნაწილს. მკითხველი კარგად დაინახავდა, რომ ეს ქრონიკები დაწერილია სხვა-დასხვა პოლიტიკურ მდგომარეობის დროს.

ამისთანა ქრონიკები რომ ხელად გვაქვს, უსამართლოდ მიგვაჩნია პატკანოვის სიტყვები: „საქართველთა ძველს მატეანეში ჩვენ გხედავთ, შედარებით, ახალს, უგერგილო კომპილიაციას, გამოუცდელის ხელით გამოჭრილს, ცნობილს ყალიბზე“; „რამდენიმე წმიდანის ცხოვრების გარდა საქართველთა ღიბრატურის ძველის ხანადგან სხვა ძეგლი ისტორიულ შინაარსისა არ დაშთენილა“ (Ванск. надписи, გვ. 201, 206).

პირიქით, ქართული მატეანე დამყარებულია არა თუ „რამდენიმე წმიდათა ცხოვრებაზე“ და ჩვენ მიერ შემო-აღნიშნულ ქრონიკებზე, არამედ კიდევ სხვა უქცნობელ და უხერხულ ძეგლებზედაც.

*) ხელ მიწვევით არეცით, სახელდობრ, რა წიგნებია ეს „სპანსთა წიგნები“, რომლებშიაც არის ქება ქართველებისა; ვიცით მხოლოდ თხზულება შინ-აბ-ედ-დინ ელკალკაშენდისა († 1418), რომელშიაც, მართლაც, დიდი, უმაგალითო ქებაა ქართველ მეფეებისა. (იხ. „Царица Тамара“ გვ. 17—18.

ძართველი მემატრიანეები არას დროს არა სწერენ წინდაუხედავად, როგორმე, გარნა ყოველთვის სცდილობენ, რაც შეიძლება, სიმართლით აღწერონ ეს თუ ის ამბავი, საცა თვითონ არ დასწრებიან პირად, იქ ცნობებს იღებენ სხვა-და-სხვა სარწმუნო წყაროთაგან—გუჯრებიდამ, სიგელებიდამ, სვინაქსრებიდამ, წარწერებიდამ, გადმოცემებიდამ და სხ. აი, ამგვარ წყაროების განხილვას შევუდგებით აწ.

ბ. ქართლის-ცხოვრების მემატიანეთა წყარონი.

1. გამოლასქრება იმჰერატორას ირაკლისა (622—629) და სკვითთა ხაყანის ჯიბლუსა (ძიბელისა). ამ თხზულებას ხშირად იხსენიებენ ქართლის-ცხოვრების ქრონიკების ავტორები და მისგან მოჰყავთ სხვა და სხვა ცნობებიც.

„თამარ მეფის ცხოვრების“ აღმწერელი რუს-გიორგის საქციელს აღარებს სკვითთა ხაყანის ჯიბლუს ყოფა-ქცევას; იგი ამბობს (ქ. ცხ., გვ. 288): „მისვე ძველისა ხალან სკვითისა შემსგავსებულად მოსდგომია აქაცა: მუნ (ბიზანტიას) თუ იგი მოადგა დედოფალსა ქალაქთასა (ე. ი. კოსტანტინეპოლს), აქა ესე დედოფალსა დედოფალთასა და მეფესა მეფეთასა“ (ე. ი. თამარ მეფეს). ხალანი ჯიბლუ რომ შემოერტყა კოსტანტინეპოლესო, ისე გაგდებული რუსი დაბრუნდა და ომი აუტეხა თამარ მეფესო.

სხვა ადგილას (ქ. ცხ., I, 373) მოყვანილია მისგან შემდეგი ნაწყვეტი: „ოდესმე იხსნა ერი თვისი ღვთისმშობელმან უმსჯავრისა მისგან სიკვდილისა, ვითარ ოდესმე იხსნა ქალაქი იგი კოსტანტინეპოლი, რაჟამს ბარბაროსთა გარემოცვა მხედავრთ მთავრობასა სარკასანისსა და მძვინვარედ აღდგომასა ხალან სკვითთა მთავრისასა, ვითარ დახთქნა მბრძოლნი მისნი ზღვად; რამეთუ აღდუნა ზღვა და განდნა ნივთი ნავისა და დახთქნეს მძვინვარედ და ხმელეთისა ზედა მყოფთა აწვიმა ტყუხლი, ვითარ ძველ-ოდესმე სოდომელთა ზედა“.

ძრონიკა „გამოლასქრება ირაკლისა და ჯიბლუსი“ ჩვენ გადმოვწერეთ ტყავზედ ნაწერ წიგნიდან (ეკლ. მუზ., № 471),

რომელიც გამოსცა გიორგი მთაწმინდელმა 1042 წელს, და დაბეჭდეთ კავკასიის სასწავლო ოლქის „სბორნიკში“ (XXVII).

ქრონიკაში წარმოდგენილია საშიშარი მდგომარეობა კოსტანტინეპოლისა, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრით მიჰსეოდა სკვითთა ხალანი და სამხრეთის მხრით კი სპარსთა ლაშქარი სარგარონის სარტლობით. ღეთისმშობელმა იხსნაო ერი თვისი განწირულებისაგან, ჰქმნა მრავალი სასწაულები, ზღვა აღელვა და დაანთქმევინა მტრის ნავები ლაშქრითურთ, ცეცხლის წვიმა აწვიმაო და სხ.

ირაკლი შეურიგდა სკვითთა ხლანს და მასთან ერთად გამოილაშქრა, დაამარცხა ყაენი, აიღო ტფილისიც და ძღვევამოსილებით დაბრუნდა.

ეს ქრონიკა არ უნდა იყოს ბერძნულ თქმულებათაგან ნათარგმნი, ამ თქმულებათა ნამდვილი პირი, რადგან ასრე დაწვრილებით, როგორც ჩვენი ქრონიკა, აღნიშნულ ამბებს არ გადმოგვცემს არც ერთი უცხოური წყარო.

ჩვენი ქრონიკა შედგენილი უნდა იყოს ქართულის ძველის გადმოცემების თანახმად: მისი ნაწყვეტები გვხვდება ა) დავითისა და კოსტანტინეს ცხოვრებაში (სამოთხე, 323), ბ) ქართ. ცხოვრებაში (გვ. 170—174) და გ) ბაგრატის შრომაში (№ 186, გვ. 2315—2322). ბაგრატი ამბობს, რომ მოთხრობა უღვთო მაჰმადიანთა სარწმუნოების შესახებ ამოვიღე ძველ წიგნებიდანო, და ამგვარ წიგნებად კი ჩვენ მიგვაჩნია ა) აბუკურაჲ (XI ს.), ბ) წინამძღვარი 1217 წელს გადაწერილი (№ 65), გ) უწყებანი არსენი კათალიკოზისა (X ს.), დ) უწყებანი ეფრემ-მცირისა (XI—XII ს.). ეს ეფრემ-მცირე, მოგვითხრობს-რა ირაკლის გამოლაშქრების ამბავს და მაჰმდის გამოჩენისას, ისევ იმოწმებს ძველს წიგნებს (№ 162, გვ. 144 და სხ.).

2. ნებროთის წიგნი. მირიანის († 342) ცხოვრებაში ნათქვამია, ამ მეფემ ქრისტიანობის მიღება იწება მხოლოდ მაშინ, როდესაც დარწმუნდა, რომ ძველნი და ახალნი წიგნნი

ერთნაირად მოგვიხსრობენო ქრისტეს მოსვლის ამბავს და „ნებროთის წიგნიც“ ამტკიცებს მათს ნათქვამსო.

ამ ნებროთის წიგნიდამ ჯუანშერ ჯუანშერიანს ამოუღია ცნობები (ქ. ცხ., 122—123) შესახებ ბაბილონის გოდლის აშენებისა, ენათა შერევისა, ერთა გადასახლებისა (მოხსენებუღია სულ შვიდი ერი: ინდი, სინდი, ჰრომი, ბერძენი, აგმაგუგი, სპარსი, ასური).

ამავე ენათა შერევის ამბავს მთელს 91-ს ტაევს უძღვნის პოეტი შავთელი (XII საუკ.) და ჩამოსთვლის იმავე შვიდს ერს—ასურს, ინდს, რომს, სინდს, ბერძენს, სპარსს, აგმაგუგს.

„ნებროთის წიგნის“ ზოგი ადგილები ჩვენ უკვე დავბეჭდეთ ქართლის-ცხოვრების მაგვარსავე ცნობებთან შედარებით („სბორნ.“, XXIX).

ძველის-ძველად საქართველოში მეფობდნენ ნებროთიანნი. ამ ნებროთიანებს შეიძლება ჰქონოდათ საგვარეულო ძეგლი— „ნებროთის წიგნი“ და როგორც ქ. ცხოვრება ამბობს (გვ. 123), საიდუმლოდ დაეცვათ იგი თავიანთ გვარეულობაში.

3. ცხოვრება ანდრია მაცაქულისა. ეს თხზულება, როგორც მოწმობს გიორგი მთაწმინდელის მოწაფე გიორგივე, ძველადვე თარგმნილი იყო ქართულად და ითვლებოდა საეკლესიო—სარჯულო კითხვების განსამარტავ წიგნად. ამავე წიგნით სარგებლობდნენ ქართველი მემკვიდრეები, როდესაც საჭირო იყო აღეარათ, რომ საქართველოს ეკლესია არის სამოციქულო ეკლესია და დამყარებულია იმისთანა სიმტკიცეზედ, ვითარიც არის კვართი უფლისა (ქ. ცხ., 39—37 და სხ.).

4. ცხოვრება პეტრე (მურვანოს) მიაჟუმელასა. ამ ეპისკოპოსის ცხოვრება ასურულს ენაზე დასწერა მისმა მოწაფემ ზაქარიამ და მერე ითარგმნა ქართულად*) (ქ. ცხ. 102—103).

*) ნ. მარმა შემოკრიბა სრული ცნობები შესახებ პეტრესი და მის „ცხოვრებასთან“ ერთად ჩინებულად გამოსცა (Житие Петра-ивера, царевища. подвожника и епископа майумскаго, V вѣка“.

5. ცხოვრება აბო ტფილელისა († 786 წ. 6 იანვ.). ეს შესანიშნავი თხზულება დაწერილია თანამედროვე იოანე საბანძისაგან ქართლის კათალიკოზის სამოელის ბრძანებით და შეტანილია ტყავზედ ნაწერ კრებულებში—IX საუკუნისა (№ 19), IX—X საუკუნისა (№ 95) და X საუკუნისა (№ 425 წ. კ. საზოგად.).

ამ ვერცელს ნაწარმოებში ბევრი ძვირფასი ცნობებია, შესახებ საქართველოს, აფხაზეთის და ხაზარეთის პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივ ყოფა—მდგომარეობისა არაბთა მფლობელობის პირველს საუკუნეს.

აბოს ცხოვრება უკვე გადმოვსწერეთ სამივე ვარიანტიდამ და ერთად დავბეჭდავთ მაშინდელ დროის ლექსიკონითურთ.

6. ცხოვრება წმ. აჩილასისა († 718), დაწერილი თანამედროვის ლეონტი მროველისაგან, შემოკლებულად შეტანილია ქ. ცხოვრებაში (გვ. 181—184) და სრული პირი კი ჩვენ გადმოვიდეთ 1733 წლის მამათ ცხოვრებიდამ და დავბეჭდეთ ჩვენს წიგნში „მწერლობა მეათე საუკუნემდე.“

7. ცხოვრება წმ. რაქდენისა († 504 წელს ანუ შის ახლო ხანს) შედგენილია, როგორც ამბობს ავქსნი, თანახმად ძველთა მატანეთა და აღწერათა (სამოთხე, გვ. 169, 178)

8. ცხოვრება წმ. შუშანიკისა († VI საუკ.) შეტანილია ტყავზე ნაწერს კრებულში მე IX საუკუნისა (№ 95). ენა ამ თხზულებისა არის შვენიერი ნიმუში ძველის ქართულ ლიტერატურულ ენისა. მასში დაცულა წარმართულ დროინდელი სახელები თვეებისა (აპანი, ვარდობისა).

მს საყურადღებო თხზულება უკვე გადმოვსწერეთ და დასაბეჭდად დავამზადეთ.

9. ცხოვრება ასურთა მამათა (სამოთხე, 193—302; ქ. ცხ; 151—158). ამ მამების ცხოვრებამ ჩვენამდე მოაღწია მე-XVII—VXIII საუკ. ნუსხებით, თუმცა ზოგიერთის ცხოვრება შედგენილი იყო ძველადგანვე, მაგალ., კათალიკოზის ბასილის მიერ, პატრიკის ვაჩეს ძისა (სამოთხე, 253).

10. ცხოვრება ნეოფიტე ურბნელისა (სამოთ., 306—313), რომელიც აწამა აჰმადმა, ამირა მუმლის ბაღდადელის სპასპეტმა. ამ ეპისკოპოსის „ცხოვრება“ თავდება ასრე: „ვპოვეთ ისტორიად ნეოფიტესი სასწაულების მოთხრობათა შინა ღირსისა შიო საკვირველით მოქმედისათა, რომელნიცა სხვა და სხვათა მიერ აღწერილნი შეჰკრიბნა ნეტარმან ბასილი, მამათ მთავარმან ქართველთამან, ძემან პატრიკის ვაჩესმან“ (გვ. 312),

11. ცხოვრება ევსტათი მცხეთელისა, რომელიც აწამეს ტფილისის ხოსრო ნუშირვანის (531 — 589) დროს (სამოთხე. 413—322). ეს თხზულება შეიცავს კარგს ისტორიულ მასალას და ემოწმება ქაწადლას მოქცევის ცნობებს.

12. ცხოვრება ანგეეთის მთავრებისა და კოსტანტანესა († 741). ამ მათიანის ავტორს მოჰყავს ცნობები შესახებ ერეკლე იმპერატორის გამოლაშქრებისა, მაჰმადის შობისა, არაბთა ლაშქრის შემოსევისა მურვან-ყრუს მეთაურობით (ქ. ცხ., გვ. 170, 173—174). არაბნი იჭერენ დავით და კოსტანტინე მთავრებს და აწამებენ წყალ-წითელას კიდებედ (ქუთაისის ახლოს, მოწამეთს). მემატიანე თანამედროვე არ არის, იგი ცნობებს იღებს, როგორც თვითონვე ამბობს (სამოთ., გვ. 324), ძველთა უწყებათაგან.

13 ცხოვრება წმ. კოსტანტისა, რომელიც აწამა ჯათარმა ბაბილონს 854 წ. 10 ნოემბერს. მისი ცხოვრება დაწერილია თვალითმხილველისაგან (№ 97 და № 170 ეკლ. მუზ.), რომელსაც თავის შრომაში შეუტანია მრავალი საყურადღებო ცნობები მაშინდელი დროის აღმოსავლეთის პოლიტიკურ მდგომარეობისა.

14. ცხოვრება ილანაონ-ქაწთველასა, კახეთის თავადისა. ამან თვისმიერ დაარსებულნი სკოლანი და მონასტერნი შეამკო მრავალგვარ წიგნებით, მერე წავიდა პალესტინას, ბიზანტიას, თესალონიკეს, რომს; მისი დიდი მეგობარი იყო იმპერატორი ბასილი (867—880), რომელსაც თავის შვილების აღზრდა მიენდო ილარიონისთვის. ეს დიდი მოღვაწე გარდაიკვალა ულუმბოს (თესალონიკეში), მის მიერვე დაარსებულს

ქართველთა მონასტერში 53 წლისა. გვამი მისი იმპერ. ბასილიმ გადმოასვენა კოსტანტინეპოლს ერის სათაყვანოდ და მერე აქედგან მისვენა ქართველთავე მონასტერს, რომანას.

იმპერატორის მინდობით ილარიონ-ქართველის ცხოვრება აღწერა ფილოსოფოსმა ვასილიმ ბერძნულად და მერმე ბერძნულიდგან ქართულადაც თარგმნეს. მისი ცხოვრება შეტანილია ათონის კრებულში 1074 წლისა (ტფილისი, 1901 წელს), ეტრატზე ნაწერს სვინაქსარში XI საუკუნისა (№ 222 ეკლ. მუხ.), სამოთხეში და მოკლედ პროფეს. ცაგარლის წიგნში—*Палео-тинский сбор. вып. 10, გვ. 32—42.*

15 ცხოვრება გობრონასა, დაწერილი ტბეთის ეპისკოპოსის სტეფანესაგან ერისთავთ-ერისთავის აშოტის († 918) მინდობილობით. გობრონი არაბებმა შეიპყრეს ციხე ყველში და აწამეს 914 წლის ახლო ხანს; მაშასადამე, მისი ცხოვრების აღმწერელი სტეფანე არის თანამედროვე. ეს სტეფანე იყო ფრიად განათლებული კაცი. იგი ცნობილია არა მარტო გობრონის ცხოვრებით, არამედ შატბერდის ტყავზე ნაწერ კრებულითაც.

16. მტრატზე ნაწერი კრებული IX—X ს. (№ 19 ეკლ. მუხ., in folio, გვ. 489).

17. მტრატზე ნაწერი კრებული X ს. (№ 95 ეკლ. მუხ., in folio, გვ. 1316).

18. მტრატზე ნაწერი კრებული X ს. (№ 144 ეკლ. მუხ., in folio, გვ. 424).

19. მტრატზე ნაწერი კრებული X ს. № 425, გვ. 1088)

20. მტრატზე ნაწერი კრებული X ს.—შატბერდის კრებული იოანე-ბერაისა (№ 1141 წ. კ. საზ., გვ. 634).

ამ დიდ-დიდ ხელთნაწერებში მრავალნაირი წერილებია, სახელდობრ: ცხოვრებანი და სწავლანი ქართველთა და მსოფლიო მამათა, ფიზიოლოგი, ¹⁾ თუალთაჲ, ²⁾ ტაძრის აგება

¹⁾ ჩვენის ნუსხით დაბეჭდა პროფ. ა. ხახანაშვილმა თავის წიგნში—*Очерки истории груз. словес. (გამოც. 2, 325—328)*

²⁾ დავებდეთ მე XXIV გამოც. Сборник-ისა.

ლუდს³⁾, ფსალმუნთა განმარტება, ქართლის - მოქცევა და ქართველთა მეფენი 324 წლითგან ქრ. დაბადებამდე მე-IX საუკუნემდე ქრ. შ.,⁴⁾ მცხეთის ჯვრის აღმართვა, წმ. ნინოს ქადაგებანი, ბოლნელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი, ცხოვრებანი შუშანიკისა, აბოსი, გულანდუხტისა, სატინიკისა (სატინიკის „ცხოვრება“ ვილაც ბარბაროზს ამოუგლეჯია დედნიდან და დაკარგულა), გადამწერთა და მთარგმნელთა შენიშვნანი და წარწერანი. თუ რა ფასისა არიან ესრეთნი წარწერანი და შენიშვნანი, ამას ცხადად გვიჩვენებს თუნდა შემდეგი შენიშვნა № 95-ის გადამწერისა (იხ. გვ. 1222):

დიდება შენა, სამება წმიდა. დასრულდა წამება წმიდათა მწამეთა და საკითხავები. თავი: ლწ.

კურთხეულნა ერთა მამაკაღნა, რომელნი ჩუენსა შემდგომად უფლად ხართ:

პირველ ოდეს ამას წიგნსა დავიწყო, ესრე შედგა გულსა, ვითა დედათა წამება და ცხორება ოდენ დაწერა და მით გაგასრულა. და ვიხარკე, დიდითა შრომითა და გულსმოდგინებითა ვსებნე დედა და ესთენ ვპოვე, ვერდარა შემუქლო ძებნა; მერმე ესე მამათა მწამეთა, რომელი პარხალს არა ეწერა, იშხნით მივადე და მით გაგასრულე.

და ესე ცხორებნი დედათა და ლუთის მოუყარეთა მამათანი მიწეებით ამას ქუემოსა კერძოსა მოყაქციენ; თუმცა პირველ გამოგონა, თავსა ზედა მამათა მწამეთა გამდა. განა დედათა წამებითა და ცხორებითა ოდენ ჭლამოდე გასრულეხასა...

ჭირნი კულა დიდნი მინახიან. ღმერთმან დაგაჯეროს. სული გრიგოლ პატარაისა მოიხსენეთ. წმიდათა ლოცვათა ოქუნთა.

გაბრძელ ჭსკაველი და გაბრძელ ხორგაი დაიდ დამიდგეს თანა (ღმერთმან შეუნდგენ ცოდვანი!): ოდეს მიმჭირდის, მათ მივჭმართი, ზურაი მტინა.

³⁾ გამოსცა პროფეს. ნ. შარბინა პეტერბურგს 1901 წელს.

⁴⁾ გამოსცეს ე. თაყაიშვილმა და თ. კორძანიამ განმარტებით და ძვირფას შენიშვნებით.

იოვანე გარეუთიჯმან კუტაღითა დჯნაჲ მომართუა.

ქრებული № 425 შესანიშნავია კიდევ მით, რომ თავიდან ბოლომდის საგალობო ნიშნებით მოწყობილია. მისი შემდგენილი მიქელ მოდრეკილი ამბობს, რომ ეს საგალობლები ვპოვე ძველს წიგნებშიო, ქართულს ენაზე გავაწყეო საგალობლები ქართული, ბერძული და მესხური.

აღნიშნულს ხელთნაწერებზე, ვითარცა ხელთ - უქმნელ ძეგლებზე მე IX-X საუკუნოებისა, დამყარებულია აგრედ-წოდებული ოქროს ხანა საქართველოსა.

21. „განყოფა ქართველთა და სამეხთ ეკლესიისა“, თხზულება კათალიკოზის არსენისა (მე X ს.). ეს ვრცელი მატანე იძლევა ძვირფასს ცნობებს, რომელნიც საკმაოდ შეავსებენ ამგვარსავე ქარ.-ცხოვრების უწყებას. არსენის შრომა თ. ჟორდანიამ საყურადღებო შენიშვნებითა და საფუძვლიან განმარტებით დაბეჭდა თავის ქრონიკებში (ნაწილი I, გვ. 303—342).

22. ათონის ეტრატზე ნაწერი კრებული 1074 წლისა, უკვე დაბეჭდილი ჩვენ მიერ საეკლ. მუზეუმის საფასით და ა. ხახანაშვილის წინასიტყვაობით (XXVI + 368).

შ ა ნ ა ა რ ს ი: ა) აგერაის ღაგრის დამაძახებელთა ანტონაჲ, დაწერილი გიორგი მთაწმინდელის მიერ 1035 წლის ახლო ხანს იმის ჩვენებით, რომ იგი ამ ისტორიას სწერს დვალთ მხალველთა სიტყვით, აგრეთვე თანახმად „მამათა ცხოვრებისა“, ეფთვიმეს ნუსხისა, მამათა ნაწერებისა, წიგნისა, რომელშიაც შეტანილი იყო სახელები ძველთა წიგნთა (გვ. 1, 17, 18, 24); ბ) ცხოვრება ილარიონ - ქართველისა, გ) ცხოვრება მოციქულის იოვანესი, დ) საგალობლები პატივად ზემოხსენებულთა წმ. მამათა, ე) აღაპნი მათ მოსახსენებლად, ვინც რაიმე სამსახური გაუწია ლავრას. დამატება: ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა (+ 1066), დაწერილი მის მოწაფის გიორგი-მწერლისაგან.

ქრებული შეიცავს დიდს მასალას არა თუ მხოლოდ საქართველოს მე-X—XI საუკ. ისტორიისათვის, არამედ ქართველ-

ბერძენთა და ქართველ-რუსთა კავშირისა და განწყობილების შესახებაც. ორიოდე მაგალითი.

ა) ქართველ-ათონელნი ბერძენებს უთმობენ კუნძულ ნეონის შემოსავალს და კარაკალის მონასტერს; სალუნის სლალვიანებს აძლევენ მიწას ტაძრის ასაგებად. ბულგარიაში, დღევანდელს ჩეხლდერეს და მაშინდელს პეტრიჩს, აგებენ საკუთარს ეკლესიას ბულგართა გასანათლებლად, აგრეთვე აშენებენ ტაძრებს თესალონიკეს ნათლის მცემლისას და დობროიკს წმ. გიორგისას, და ყველა ამ ტაძრებში ამწესებენ სახელოვან მოღვაწეთ, მაგალ., ფილოსოფოსს იოვანე პეტრიწის და სხვ. თვით წმ. გიორგი მთაწმინდელი ჰმუსრავს საკერპოს ლივედიაში, საცა მოსახლეობდნენ ბულგარნი.

ბ) ქართველ-ათონელთა ღვაწლით მყარდება კეთილი განწყობილება საქართველოსა და ბიზანტიას შორის. ქართველები ჰშველიან უკანასკნელს ამოხებათა და უბედურებათა ჟამს: ნიქიერ ქართველებს იმპერატორები ამწესებენ თავის სამსახურში. ქართველ წმიდანთა ცხოვრება იწერება ბერძნულს სვინაქსრებში. ქართულს წიგნებს ასწორებენ ბერძნულის თანახმად.

შველა ეს ცნობები მტკიცდება არა მხოლოდ ქართულის მატანიით და მის წყაროებით, არამედ ბერძენთა და სომეხთ მწერლების გადმოცემითაც. ჩვენ ვიცით, მაგალ., რომ ჯოჯიკი (Tzitzius), ძე ივერიის პატრიკის თევდოტესი, იყო დაროსტოლოს პრეფექტად 1016 წელს, რომ ბიძაშვილი თევდოტესი, ვარაზვაჩე იყო იმპერატორის პროტოსფათარად და 1038 წელს იხსნა ედესა არაბთა აოხრებისაგან, რომ აბულარბის (Aboucap) შვილმა ვასილიმ დავით კურატპალატის (+ 1001) კარვის მცველმა, მანდიკერტის რაზმით უკუაბრუნა სახელოვანი ტოლრულბეგი 1054 წელს. ყველამ იცის ისიც, რა სამსახური გაუწიეს ბიზანტიას თორნიკიმ (მე-X ს.) და ლიპარიტ ორბელიანმა 1048 წელს.

ბ) ქ. ცხოვრებაში ვკითხულობთ (გვ. 215): საბერძენთა ში შეიქმნა დიდი ღელვა. ბასილი იმპერატორის სპასალარი და წარვიზი, ძე განდგომილის ფოკასი, შეითქვნენ და მეფედ

გამოაცხადეს კსიფენი და მიიბირეს მთელა აღმოსავლეთი. ბასილი შეძრწუნდა, გარნა ღმერთმა უშველა მას. წარვიზი განუდგა კსიფენს თავის მომხრეებით, გარნა წარვიზი მოჰკლეს და კსიფენი კი შეამწყვდიეს დალასონის ციხეს, შეიპყრეს და მიჰგვარეს იმპერატორს. ამან კსიფენი დაამწყვდია ერთს კუნძულზე და მისთა თანაგამზრახთა თავები გააყრევინა და მათ შორის ფერისსაც, ჯოჯიკის ძეს.

ამ ფერისის შესახებ ათონის კრებული იუწყება (გვ. 290—291): ბევრს ჰსურს შეიტყოს, სად შეისწავლა ჩვენმა მამამ (გიორგი მთაწმინდელმა) ბერძნული ენა და ვინ მოგვიძღვნა ჩვენ ეს დაუშრეტელი საუნჯე. ვინ და ფერის ჯოჯიკის ძემ, ქმარმა ბაგრატ მეფის (+ 1014) ასულის წულისამ. რად მოვიხსენე აქ ბაგრატის ასული, დაი ვასილი ბერისა? იმიტომ, რომ ეს ქალი თავის ძმას ვასილზე ნაკლები არ იყო სიწმინდით. ამ ფერისმა და მისმა მეუღლემ მოინდომეს მიეწვიათ თავისთვის რჯულის მოძღვარი და მასწავლებელი, და ორივემ გადასწყვიტეს მიეწვიათ გიორგი-მწერალი, დავით კურატპალატის (+1001) მწერალთა უბუცესი. მიიწვიეს და მიანდეს მას თვისი სასულიერო და სახორციელო საქმენი. ამ გიორგისთანვე იყო მცირე წლოვანი მისი ძმისწული გიორგი მთაწმინდელი. ცოლქმარმა, ნახეს-რა მშვენიერი ყრმა გიორგი, თავის შვილად გამოაცხადეს. გავიდა რამდენიმე ხანი. იმპერატორი ბასილი გაუარისხდა ფერისს და თავი მოჰკვეთა: ამბოხში მონაწილეობის მიღება შესწამეს; მისი სახლობა კი კოსტანტინეპოლს წაასხეს. იქ დარჩნენ 12 წელს. ფერისის ცოლმა და გიორგი მწერალმა ყრმა გიორგი მიაბარეს სწავლულ კაცებს, რომელთაგან ისწავლა ბერძენთ ფილოსოფია და სიბრძნე. შემდეგ ფერისის ცოლს უპატია და ნება მიეცა სამშობლოში დაბრუნებულიყო. გამოეთხოვნენ კოსტანტინეპოლს და მოვიდნენ სამშობლო სოფელს ტვარწათაფას. აქ გიორგი ყრმამ შეიტყო, რომ მისი დედა მომკვდარიყო. ეს ცნობა მოუტანა მას მისმავე მამამ, აქ გადმოსახლებულმა...

აჯანყება ნიკიფორე ფოკასი, როგორც ვიცით, იყო 1022 წელს. არისტაკესი ამბობს, ფერისს და მისს სიძეს ანდრონიკეს თავები გააყრვეინეს აგარაკს, არსენის (არზრუმის) სანახებზედო (Hist. de la Géorg, გვ. 308; არისტაკესი, თ III).

თუ რა გვარი ძვირფასი ცნობებია ათონის კრებულის ალაპებში შეტანილი, სჩანს შემდეგის ორიოდე მაგალითიდანაც.

ა) ალაპნი № 60, 120 და 121: აპრილსა 30-ს დავაწესეთ ალაპი სუმბატ კურატპალტისათვის საბა ქმნილისა და მეულელისა მისისა მარიამისთვის, ბასილიკის ასულისა...

სუმბატ კურატპალტნი ორნი იყვნენ, ერთი იყო სუმბატ დავითისძე († 992) და მეორე სუმბატ ბაგრატიისძე († 1011). ალაპში სუმბატი ახლად გარდაცვალებულად სჩანს. გარნა ალაპი შეუდგენია (დაუწერია) ლავრის მამას იოვანეს, ბერძენთაგან ქართველთ მონასტრის (ათონის) გაძარცვის თვალთ მხილველს. ეს იოვანე უნდა იყოს ეფთვიმეს მამა, ვინაითგან მამა აგოანე II იყო მხოლოდ 1168 წელს და ბერძენებმა კი ქართველთა ათონი აიკლეს 1021—1022 წ.

ბ) ალაპი № 153: ივლისის 25-ს, წმ. ანას გარდაცვალების დღეს ვაწესებთ თამარ მეფის ალაპს. ოდეს ჩვენნი კელინნი გადიწვა, აღმოსავლეთს (საქართველოს) წარვგზავნეთ ჩვენნი ძმანი, რომელთაც თამარმა უბოძა 20 დუკატი და 2-ნი სტავრანი, ღირებულნი ოც-ოც დუკატად. კვალად იმავე თამარ მეფეს ნიკოლოზ გულაბრიძის ხელით გამოგვზავნა ჩვენთვის 20 პერპერი, რომლითაც საწისქვილე არჩი გამოვიყვანეთ; ავაშენეთ წისქვილი და ბოსტანი შევქმენით. მანვე გაიმეტა ჩვენთვის კიდევ ბევრი, გარნა ამ წყალობათ ჩვენამდის ვერ მოაღწიეს აღწათა კაცთა გამო.

დღარ-კაცებად, ალბად, იგულისხმება იმპერ. ალექსი, რომელმაც ფულის მოყვარეობით შეიპყრა საქართველოდგან დიდის შესაწირავით მიმავალი ბერები პალესტინეს და ათონს და გაძარცვა იგინი. ბერები ისევ დაბრუნდნენ საქართველოში. თამარმა წინანდელზე მეტი მიუბოძა მათ და ალექსის წინააღმდეგ კი ვაგზავნა დიდძალი ლაშქარი, რომელმაც კირ-ალექსი

კომნიანესთან ერთად დაიჭირა ტრაპეზუნტი (Le beau—Hist. du Bas Emp., XVII, 254, შენ. 2; ქართ. ცხ., გვ. 318).

ნიკოლოზ გულამბრისძე ფრიად განათლებული კაცი იყო: კათალიკოზობა და მწიგნობართ უხუცესობა მისთვის მიეტაცა მიქელ კათალიკოზს, თამარმა გამეფებისავე უმაღლ ნიკოლოზ გულამბრისძე დაიბარა იერუსალიმიდან.

ბ) შარ.-ცხოვრება არ ამბობს, სად ასაფლავია ბაგრატ IV (+ 1072). ათონის კრებული კი ამბობს (გვ. 305):

„ხოლო არს მამულსა მისსა (ბაგრატ მეფის) წარჩინებულნი სამღვდელთ მოძღვრო საყდართა შორის სამეფოსა მისისათა—საყდარი ჭყონდიდისა, სადა იგი მრავალთა წმიდათა მარტვილნი დაუსუენებიან და თვისი საფლავი მუნ განემზადა, რათა, რაჟამს აღესრულოს, მუნ დაემარხოს“.

დ) ალაპი № 164: ოკტომბრის 10-ს ალაპი არს ბაადურისთვის, ყვარყვარეს (+ 1582) ძისა. იგი გარდაიცვალა 21—22-ის წლისა. მშობელნი და ძენი მისნი დიდად შეწუხდნენ და გამოგზავნეს დიდი საწირავი იერუსალიმს, სინას, ტრაპიზუნტს, კოსტანტინეპოლს და ათონს; მხოლოდ ჩვენს ლავრას მოსცეს 20,000 ოთმანური ოქრო და ვერცხლი (ათ. კრ., გვ. 267—269; ქ. ცხ., ტ. 2, გვ. 165—167)

ე) წმ. ფთვიმემა და წმ. გიორგი მთაწმინდელმა ბევრი სიკეთე დასთესეს. უკანასკნელი საქართველოში მოგზაურობდა 1059—1065 წ. და ყველგან ასწავლიდა ერს, აგროვებდა ყმა-წვილებს ათონს აღსაზრდელად. გიორგი მთაწმინდელს სამგოსნო ნიჭიც არ აკლდა. მის მიერ გამართულ და გადაწერილ სახარებაში სწერია შემდეგი აკროსტიხონი:

შანსაკრთმელთა ღვთასა საქმეთა წიგნი,
მშაზითა მადლით აღმოშობელი ჩვენი,
მტკივრად გაქუს ოფლით ნამუშაკვენი;
რთმელთა გწეურის, სვემდათ წყალსა ცხოველსა,
ზარნა ჩვენდადგა იხსდით, რთმლისაცა
იტყუან თაჳნი სტიქარონთანი სახელსა.

მართლაც, სტიქარონთა მეთაური ასოები შეადგენენ სახელს: გეორგი. ამავე მოღვაწეს გამოუთქვამს სხვა ლექსიც, რომლის შინაარსი ესრეთია:

რეკა მწუხრისა, რეკა მწუხრისა
 რადენს ადგიიძრავს საგონებელსა
 საერმისა დღისას სამშობლო მხარეს,
 რომელ მიუკარდა, სად არს სახლი მშობლისა,
 და, მას რომ ვშორდებოდი ჟამსა მიმდებსა,
 უკანასკნელად მესმა რეკა ქელისა!

და ვეღარც ვიხილაგ მე ბრწყინვალე დღეთა
 ჩემისა შატურის გაზაფხულისასა.
 რადენი აჩღარა ჩანს აწ შორის ცოცხალთა
 მაშინდელთაგან ვისკასთა, ნორჩთა ყრმათა!
 რეკა მწუხრისა არღა ესმისო უერთა მათთა
 და მტკიც არს დაძინებაჲ მათი საფლავთა...

მხედება მეცა წოლამ მიწას ნესტიანსა,
 ჩემზედა ხმასა მწუხარეს, ნადვლიანსა
 ქარი მიმოჰფენს მიდამოს ველიანსა;
 სხვა მღერაფი კაივლის ამას ადგილსა
 და, ეჭა, არა თუ მე. არამედ ისა
 დაჰმღერს ხმასა მწუხარეს და ნადვლიანსა, *)

23. არტანუჯის კრების დადგენილებანი. ეს კრება შესდგა ხრტილას (ქ. ცხ., 225) ბაგრატ III-ის († 1014 წ.) მეფობაში. დადგენილება ამ კრებისა დაბეჭდა თ. ჟორდანიამ (ქრონიკები, 125—128).

24. ძეგლის-წერა ანუ დადგენილებანი ურბნისის კრებისა 1103 წელს. (ქ. ცხ., 242).

*) ეს ლექსი, კალინოვსკის ცნობით, სიტყვა სიტყვით * კახლავს უთარგმნია ინგლისურიდამ. რუსულად ასრე იწყება: „Вечерний звонъ, вечерний звонъ, какъ много думъ наводитъ онъ“...

25. ანდრძი დავით აღმაშენებლისა

26. დავით აღმაშენებლის „შესხმა“, თქმული მის მოძღვრის არსენის მიერ.

მს სამი ძეგლი (23, 24, და 25) შეტანილია დიდს სჯულის წიგნში, რომელიც გადაწერილია 1217 წელს და აგრეთვე გელათის კრებულში (თ. ჟორდანიას ქრონიკები, 1, 238).

27. თამარ მეფის „შესხმა“ ანუ შავთელის (ჩახრუხადის) „აბდულმესიანი“.

28. თამარ მეფის „შესხმა“ შოთა რუსთაველისა.

29. შვეხის-ტყაოსანი მისივე.

ამ სამს თხზულებაში (27, 28, 29) გალექსილია თამარ მეფის „ცხოვრება“, უფრო ვრცლად მოთხრობილი მემატიანის მიერ (იხ. ჩვენი წერილები „ივერიაში“, №№-ები 160, 162, 167, 188, 199, 204, 223 და აგრეთვე ჩვენივე ჯერ დაუბეჭდავი წერილი რუსთაველისა და შავთელის (ჩახრუხადის) შესახება.

30. ეტრატზე გადაწერილი კრებული მე XIII ს. (№ 85, გვ. 752). შინაარსი: გამოკვლევა ქართულის კვინკლოსისა იოვანე შავთელის მიერ 1233 წელს. საგალობელნი კათალიკონის არსენი ბულმაისიმისძისა და კარელ ეპისკ. საბასი. საგალობელნი დავით აღმაშენებლისა. ქრონიკა აბუსერიძე-ტბელისა შესახებ ლავრის აშენებისა ოპიზის ახლოს, საქართველოს და პერობისა ხორაზმელთაგან, მონასტრის აგებისა ხიხას

მარტო სახელები ამ წერილებისა კმარა, რომ კრებული № 85 ჩავსთვალოთ დიდ-ფასიან ძეგლად მე XIII საუკუნისა. კრებულის შემდგენელნი და ის პირნი, რომელთა ცხოვრებანი ნაწერები შეტანილია მასში, კარგად ცნობილ არიან ქართ. ცხოვრებითაც. იგინი არიან სახელმწიფო მოღვაწენი მე XI, XII და XIII საუკ.

თვით აბუსერიძე, ვგონებთ, არის ის მესხი, რომელმაც დავითოვან საქართველოში ჯელალედინის და მონგოლთა შემოსევის ამბავი (ნახე ზემო, გვ.).

ქრებულის ზოგიერთი წერილები თ. ჟორდანიას შენიშვნებით და განმარტებით დაბეჭდილია ქრონიკებში (ნახე 2,

103--123), გარნა იოვანე შავთელის კვინკლოსის გამოკვლევა და კრებულის ზოგიერთი წერილები გადმოწერილია ჩვენ მიერ სრულად და დასაბეჭდად დამზადებული.

31. ქეგლის-წერა გაანის მონასტრისა ეტრატზე დაწერილი და დამტკიცებული კათოლიკოზის გიორგისა და თამარმეფის სპასალარის ივანე მხარგძელის მიერ. († 1237 წ.). ეს შესანიშნავი ძეგლი წარმოგვიდგენს არა მხოლოდ თამარის, ლაშა-გიორგის და რუსუდანის დროის მოღვაწეთა ისტორიას, არამედ საქართველოს შინაურ ცხოვრებასაც საზოგადოდ და მონასტრებისა კი განსაკუთრებით. ენა და ხერხი წერისა და შინაარსი ნაწერისა ღირსია ყოველმხრივ შესწავლისა.

ძეგლის-წერა მთლად გადმოწერილია დაუღალავის თ. ჟორდანიას მიერ და სათანადო შენიშვნებით დაბეჭდილია მის წიგნში—*Историч. документы Шіомгвимскаго монастыря* (Тифлисъ. 1896, გვ. 29—49).

მ. ჯანაშვილი

(შემდეგი იქნება)

შეხვედრის მიმოხილვა

საზრუნველი.— შორესის სიტყვა.

კაცობრიობის პროგრესი ბრძენთა გიჟურ ოცნებათა გატაცებით გაიზარდა; და როდესაც ეს სიგიჟე მთელს კაცობრიობას მოედება, მაშინ ვიტყვით, რომ კაცობრიობამ განვლო თავის ვაჟს. ჟან-ჟორესი.

დიდი ხანია ასეთი ყოველ მხრივ შესანიშნავი სიტყვა საფრანგეთის პარლამენტში არ წარმოთქმულა, როგორც 23-ს იანვარს სოციალისტების ლიდერმა ჟორესმა წარმოსთქვა. აქამდინ სოციალისტებს ისე უყურებდნენ, როგორც ბავშვებს, რადაც გიჟურ ოცნებებით გატაცებულებს, რომელთაც ნამდვილ რეალურ ცხოვრებისა არა ესმოდათ—რა და მართო ხელს უშლიდნენ ბრძენთ სახელმწიფო საქმეების მართვაში. მაგრამ ჟორესის სიტყვისა არ იყოს, სოციალისტების გიჟური ოცნებანი ნელ-ნელა ბრძნებსაც თავში უჯდებოდა და თუ აქამდინ მათ ხსენებასაც კი ერიდებოდნენ, ეხლა ამ რამდენსამე დღის წინად რეისტრავში გერმანიის იმპერიის კანცლერმა ბიულოვმა დიდის ქება-დიდებათ მოიხსენია მინისტრად ნამყოფი სოციალისტი მილიერანი და თავის მოწინააღმდეგებს უსურვა—ნეტავ თქვენშიაც ბევრი მილიერანისთანა მენახოსო.

ჟან-ჟორესი კარგი წარმოსადგეი, ლამაზის სახის და ჯერ ისევ ყმაწვილი კაცია. კარგა ხანია, რაც პუბლიცისტიკაში სპატიო ალაგი უჭირავს და განთქმულია თავის მკვერმეტყველობით. საფრანგეთში რომ დიდი ორატორის სახელი დაიმსახუროს კაცმა, მართლა, რომ დიდის ნიჭით უნდა იყოს დაჯილდოვებული. ლაპარაკობს ზეპირად, მაშინაც კი, როდესაც მომზადებულია; სიტყვას რომ იწყებს, თავდაპირველად ისე ნელა; ისე გაჭირებით იდგამს ენას, რომ მაყურებელს ჰგონია ერთი სიტყვის თქმასაც ვერ მოახერხებსო, მაგრამ ერთ წამს

შემდეგ მსმენელი უკვე შეპყრობილი უჭირავს: ისეთი ბუნებრივი, ისეთი ნათელი, თან ისეთი ლამაზი ლაპარაკი აქვს; აზრი აზრზე ისე წყალსავით შეუწყვეტლად მომდინარობს, რომ ადამიანს არ უნდა ყური მოაშოროს, ვერც გაუბედნია შეაჩეროს, რადგან ამ დროს თვით გატაცებულია იმავე აზრით, რომელიც ორატორისაგან ესმის, და არ უნდა თავის ფიქრის ძაფი შესწყვიტოს. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ აგერ მეორეჯერ წარმოსთქვა მან საჯაროთ სიტყვა იმისთანა მწვავე კითხვაზე, როგორც ფრანგებისთვის აღზას-ლორენის კითხვა არის და ორჯერვე შესძლო გაუჭირვებლად დაესრულებინა თავის სიტყვა ისე, რომ დიდი აყალ-მაყალი არა გამოუწვევია-რა დეპუტატთა შორის, როგორც მოსალოდნელი იყო.

მკითხველს გავახსენებ, რომ ეხლანდელ საფრანგეთის სამინისტროს მხარს უჭერენ მარცხენა რესპუბლიკელთა უმრავლესობა და სოციალისტები; მისი მოწინააღმდეგენი არიან მონარქისტები, ნაციონალისტები და ზოგიერთი რესპუბლიკელებიც. ეს უკანასკნელნი არავითარ საშუალებას არ ერიდებიან, რომ ხალხის თვალში სახელი გაუტეხონ თავიანთ მოწინააღმდეგეთ. ჯერ ისევ ვალდეკ-რუსოს სამინისტროს დროს ხალხს სულ იმას ჩასჩინებდნენ—რუსეთი ჩვენზე გულს იცრუებს, რადგან სამინისტროში სოციალისტი არისო. ამით რომ ვერას გახდნენ, ეხლა იმას უსაყვედურებენ — სამინისტრო სოციალისტების გავლენის ქვეშ არისო; იმ სოციალისტებისა, რომელთაც არ უნდათ გერმანიასთან ომი, რომ ჩვენის გულიდან ძალად მოგლეჯილი მოძმე ხალხი დავიბრუნოთო. აი ამ ორ კითხვას უნდა შეჰხებოდა ჟორესი და საქვეყნოდ უნდა ეთქვა და გამოერკვია ის, თუ როგორ ესმის მამულის და ქვეყნის სამსახური.

თავდაპირველად პასუხი გასცა დეშანელს და რიბოს; მოკლედ გაარკვია მათგან წარმოთქმული აზრები; ნათლად დაანახვა მათი ერთმანერთის წინააღმდეგობა და ირონიულად სთქვა: „ძალიან მინდა ვაქო და მოვუწონო რიბოს აზრებო, მაგრამ მეშინიან დეშანელმა არ იფიქროს, რომ მათ შუა რამე განხეთქილების ჩამოგდება მწადიანო“. იმ დღეს ბევრი ილაპარაკესო

და ბ. რიბომასე ბევრი ილაპარაკა ჩვენ ოცნებებზედო, მაგრამ... „კაცობრიობის პროგრესი ბრძენთა გიჟურ ოცნებათა გატაცებით გაიზომება; და როდესაც ეს სიგიჟე მთელს კაცობრიობას მოედება და წინად გიჟური ოცნებები სიბრძნის სახით დაეხატება, მაშინ ვიტყვი, რომ კაცობრიობამ განვლო თავის გზა. ეხლა ცხევრია იმის ნიშნები, რომ ხალხთა ურთიერთ ცხოვრებაში ბევრი იმისთანა იმედები განხორციელდა, ბევრი კიდევ ახლაც განსახორციელებელი, რაც უწინ ძალიან შორს გვეჩვენებოდა და შეუძლებლად მიგვაჩნდა.

დღეს ერთ რამ მოვლენას ვხედავთ, რაზედაც მთელ ჩვენ მოქმედებას ვამყარებთ: დღეიდან შესაძლებელია ევროპაში მშვიდობიანობა დამყარდეს; მშვიდობიანობა მკვიდრი, ხანგრძლივი და დაბოლოვებული. ვიცი, პირზე ხელს მომაფარებენ და მეტყვიან: გაფრთხილდითო, თქვენი იდეალური მშვიდობიანობა ისე ახლოს არ არის, როგორც გგონიათო; მართლაც რომ, რამე სასწაულით, კაცობრიობამ მიაგნოს ამ მყუდროებას, რომელსაც საუკუნოებით ეძებს და ვერ მოუპოვიაო, მაშინაც კი უგუნურობა იქნება მშვიდობიანობის მოტრფიალე ხალხს ეგ გააგონოთო; იმიტომ რომ ხალხი მოეშვება, სიმამაცეს დაჭკარგავს და ვინ იცის? ისე რომ მოხდეს და ხალხს დასჭირდეს სიმამაცის გამოყენებო!.. აი რას გვეუბნებიან. და მე კი, სულ წინააღმდეგ, მგონია, რომ ხალხის მუდმივ წაქეზებით—მზად იყავი, განსაცდელი მოგელისო და ეს განსაცდელი კი არ მოდიოდეს, ისე შეაჩვევთ გამოუყენებელ სიმამაცეს, რომ ბოლოს ცარიელ ტრაბახის მეტი არა იქნება რა.

რა საჭიროა ხალხს უთხრათ, ესა და ეს შენი ძალა ამა და ამისთვის შეინახეო? მიეცით მას მართო სალი სასიცოცხლო ძალები: ენერჯია შრომისა, ფიქრისა, თავისუფლებისა და უფლებისა; თუ რომელიმე გარეშე სახელმწიფო ვაჭბედავს მის დათრგუნვას, ყველა ეს ძალები თავის თავად სამაგალითო სიმამაცედ გადიქცევიან.... „ხალხს სამი რამ უმცირებს გულადობას და სიმამაცეს: სიცრუე, სიზარმაცე და იდეალის უქონლობა. ჩვენ, ყველა რესპუბლიკელები, ვცდილობთ ყველგან

სიმართლე და ჭეშმარიტება შევიტანოთ, ვადილოთ შრომა, რადგან თვით შრომის შეიღწი ვართ; ეს არის ჩვენი იდეალი და მაშასადამე ლაჩრობას კი არ ვასწავლით ხალხს, არამედ სიმატეს და გულადობისთვის ვამზადებთ.“ ორატორს მოჰყავს რამდენიმე ისტორიული მაგალითები იმის დასამტკიცებლად, რომ როდესაც ხალხი თავისუფალ და საღს ცხოვრებას მისდევდა, მტერს ყოველთვის მედგრად უხვდებოდა. ამის შემდეგ გადავიდა ეხლანდელი ევროპის სახელმწიფოების ურთიერთობაზე. დიდ შესანიშნავ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოებაც, რომ ამოდენა ხანი დიდ სახელმწიფოთა შორის ომი არ მომხდარაო. სამთა კავშირი იმიტომ შესდგა, რომ დაეცვა ის, რაც უკვე მოხდა და ტყუილად გონიათ, რომ იგი ჩვენ წინააღმდეგ ყოფილიყოს მომართულიო და როდესაც ამ სამთა კავშირს დაუპირდაპირდა ორთა კავშირი და ამნაირად მთელი ევროპა ორ დიდ ბანაკად გაიყო, ეხლა უფრო მეტი იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ყოველი უთანხმოება მშვიდობიან მორიგებით გათავდებაო. წინად მოსისხლე მტერნი ეჩვევიან ერთმანერთის პატივისცემას და ყოველის ღონის ძიებით სცდილობენ ერთმანერთს დაუახლოვდნენო. ვიცი, ბევრი არა დაჰეთანხმებაო; ბევრს კიდევ ჰგონია და სჯერა, რომ ჩვენ რუსეთთან კავშირს სულ სხვა მიზანი და სხვა მნიშვნელობა აქვს; ამას წინად ბ. დეშანელმა კიდევ საჯაროდ წარმოსთქვა— რუსეთმა საფრანგეთს გული გაუთხოვო. და ეხლა მე ვეკითხები, ნუ თუ მართლა სიკვდილის შიშმა ისე გაუცივა ჩვენ სამშობლოს გული, რომ სხვის მიერ გათხოვას საჭიროებდა! სად იყო რუსეთი მაშინ, როდესაც ჩვენ ასეთის ენერგიით შევუდექით ჩვენის ღონის განახლებას, რომ რამდენიმე წლის განმავლობაში მარტო, სხვის დაუხმარებლად შევიძინეთ დიდი კოლონიები, შევიძინეთ სიმდიდრე, ფეხზე დავდექით და გავღონიერდით. მხოლოდ მაშინ მოისურვა ჩვენთან კავშირი, როდესაც ნათლად დაინახა რა ღონის პატრონიც ვიყავით. პრინციპიალურად მე არა ვარ წინააღმდეგი რუსეთთან კავშირისა; მაგრამ ყოველის ფერს თავისი შესაფერი ალაგი უნდა მივანიჭოთ. ბევრნი ძალიან აზვიადებდნენ ამ კავშირის მნიშვნელობას. იქამდისინ

გააზვიადეს, რომ ჩვენ შინაურ საქმეებშიაც კი ურევდნენ რუსეთს; ეგონათ, რომ ჩვენი შინაური პოლიტიკა იმნაირად უნდა წამართულოყო, როგორადაც პეტერბურგის კაბინეტს მოეწონებოდა. ამნაირი განმარტება რუსეთთან კავშირისა ჩვენი დამცირება იყო; ხალხმა პროტესტი განაცხადა და ამ პროტესტით კავშირი კი არ დაირღვა; როგორც ბევრი გვიჩადაგებდნენ, პირიქით უფრო გაძლიერდა, უფრო მკვიდრი შეიქნა, რადგან თავის ბუნებრივი საზღვარი მიენიჭა, ზღუდე დაედო, რომლის იქით გადაცილება არ შეეძლო. ამასთანავე ყველასთვის აშკარა შეიქმნა ისიც, რომ რუსეთთან კავშირს სრულიად ის ხასიათი არა ჰქონდა, როგორც ჩვენ პატრიოტებს ეგონათ. ევროპის სახელმწიფოთა მინისტრები ომიანობაზე კი არ ლაპარაკობენ, არამედ მშვიდობიანობაზედაც; სკდილობენ ერთმანერთს ასიამოვნონ და დაუახლოვდნენო. ეს მოვლენა ძალიან ღირს-შესანიშნავად მიმაჩნიაო და ამაში ვხედავ უტყურ ნიშანს, რომ დღეიდან მშვიდობიანობა უნდა დამყარდესო. ნელ ნელა ვუახლოვდებით იმ დროს, როდესაც მთელი ევროპა იარაღს დაჰყრის, ხალხთა შორის ნდობა, სიყვარული და მშვიდობიანობა დამყარდებაო. სოციალისტების პოლიტიკაც იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი მოვლენა მშვიდობიანობის მხრით გაითვალისწინოსო და ამნაირ წესით უნდა უყურებდნენ გარეშე პოლიტიკას, როგორც სოციალისტები ისე რესპუბლიკელებიო. მაგრამ საჭირო იყო ორატორს ალხას-ლორენის შესახებ განემარტა—იმ ხალხთ რაღა იმედს აძლევდა, რომელნიც დღეს, ძალად დამონაგებული მძლავრ სახელმწიფოებს ხელში უჭირავთ და სულს უხუთავენ, იმ ხალხთ, რომელთა შვილებს სკოლებში სისტემატიურად გონებას უმახინჯებენ, ენას ართმევენ და ხელში იარაღს აძლევენ თავისიანებზედ აღსამართავად? ამაზედაც უგო პასუხი: როდესაც მშვიდობიანობა დამყარდებაო, მაშინ თვითეული ადამიანი თავისუფალი იქნება, როგორც უნდა ისე მოიქცეს, ვისაც უნდა მიეკედლოს და ამნაირად ბუნებრივად სამშობლოც დაუბრუნდებაო.

როგორც მკითხველი ამ ამოკრეფილ აზრებიდან დაინახავდა, სოციალისტებს უმართებულოდ უყურებდნენ ისე, როგორც რაღაც საფრთხობელებს. თუ მართლა ევროპა მოწადინებულია მშვიდობიანობა დაიცვას, სოციალისტებისთანა უკეთესს შემწეს ვერ იპოვნის; მაშასადამე დღეიდან სიამოვნებით უნდა დაუ-

ხედნენ მათს სამინისტროში არჩევას. ჯერ-ჯერობით სოციალისტების წინ-მსვლელობისთვის ესეც კმარა.

ძალიან მოსაწონი ღვთისნიერი თეორია არის, ყველა უნდა ვესწრაფებოდეთ, რომ მალე მივალწიოთ ამ საერთო მშვიდობიანობას; მაგრამ ნეტა იმას, ვინც ამ დროს მოესწრება და მანამდინ კი ბევრი თავი გახმება და იქნება ბევრი ერის სახელოც გაქრეს. მართალია, დიდი ხანია ევროპაში ომიანობა არ მომხდარა, მაგრამ განა აწინდელ ევროპის მდგომარეობაზე შეიძლება ითქვას, რომ მშვიდობიანობა არისო! უდიდესი რესპუბლიკის თავი რუხვევლტი ერთ თავის თხზულებაში ამბობს, რომ ომიანობა მეტად მავნე და ცუდი საქციელიაო, მაგრამ ამაზე უფრო ცუდი საქციელი იმნაირი მშვიდობიანობაა, რომელიც უსვინიდილობას და უსირცხვობას ჩაადენინებს ადამიანთაო. შეარცხვინოს იმნაირი მშვიდობიანობა, რომ ხედავდე უსამართლოდ ხალხს ჟღეტავდნენ და თქვენ კი ხმას არ იღებდეთო— ამას ამბობდნენ ევროპის შეიარაღებულ მშვიდობიანობაზე, როდესაც ოსმალეთი სომხებს ჟღეტავდა. რამდენია სომხებსავით გაჭირვებული ხალხი, რომელთაც გულზე დაბჯენილ ხიშტით აჩუმებენ! ეს არის ეხლანდელი მშვიდობიანობა, რომლითაც ევროპას თავი მოაქვს?! ვინ გაჰბედავს პირველი, იარაღი დაჰყაროს? როგორც ერთმა ისტორიკოსმა სთქვა, პარიზიდან ბერლინამდე და ბერლინიდან კიდევ პეტერბურგამდინ მართა რამდენიმე ასი ვერსტის მანძილი კი არ არისო, არამედ მთელი-საუკუნოების მანძილიაო. მაშასადამე, ვინც უფრო მალე შეიგნებს ამ მშვიდობიანობის სამართლიანობას, იმან პირველად უნდა დაჰყაროს იარაღი! ამის თქმას საფრანგეთის ორატორი ჟორესი ვერა ბედავს; ყველამ ერთ დროს ერთად უნდა დაეყაროთ იარაღიო. ერთად რომ არ დაყარონ იარაღი, მაშინ შეიძლება მადა-გაღვიძებულ მეზობლები ქორებსავით დაესიგნენ და გაგლიჯონ ის, ვინც პირველი გაბედავს იარაღის დაყრას; თორემ ჩინელებმა კარგად იციან, რა ძალის პატრონია განათლებული ევროპა და ეხლა კიდევ ვენეცუელასაც გამოცდილი აქვს, რა პატივიცა აქვს მძლავრს და შეიარაღებულ ერს.